

ՊՈԶՈՍ ՏՈՒՐԵԱՆ

Դ Է Պ Ի
ՊԱՆԴԽՏՈՒԹԻՒՆ

(ԿԵԱՆՔԻՍ ՅՈՒՇԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ)

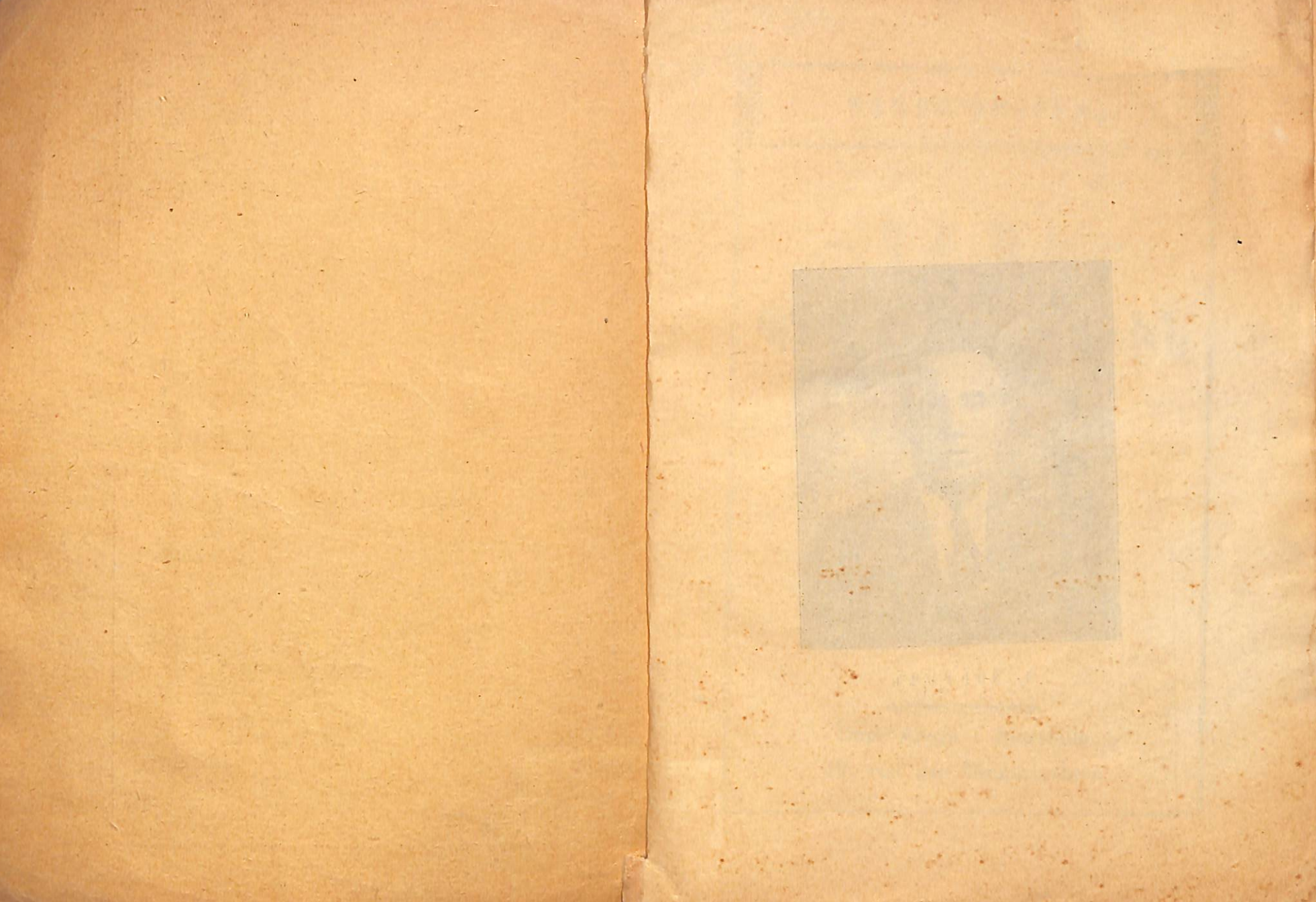

1932

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՐԱՐԱ» - ՄԱՐՍԵՅԼ
17, ՌԻԼ տէ ՏՈՒՆԻՔԵՆ, 17

9(47.925)

S-99

Paul and Alice Kalajian
11 Carver Road
Watertown, Mass. 02172

Պ. ՏՈՒՐԵԱՆ

9147 925)
S-99

5 OCT 2011

ՊՈԴՈՍ ՏՈՒՐԵԱՆ

- Դ Է Պ Ի -
ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆ

(ԿԵԱՆՔԻՍ ՅՈՒՇԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ)

Imp. Arara - Marseille
17, rue des Dominicaines

24 JUL 2013

16520

9/9182-21

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

« ԴԷՊԻ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆ » գիրքս ունի բացատրու-
թիւններ, որոնք՝ կարգալէ յետոյ պիտի հասկնաք: Աղ-
բատ էի, պանդխտութեան գացի:

Գրքին պարունակութենէն անպատճառ պիտի
հասկնաք որ, բողոքական եւրոպան վնասեց հայուն
ազատութեանը ու ինքնավարութեանը:

Ռատիոյի հրապարակագրութեամբ կը պատասխա-
նեմ թէ ո՞վ է հայը եւ ի՞նչ է հայութեան կրօնքը:
Հայութիւնը եւ հայուն Աստուածը մօտ են այն աստ-
ծոյն, որ ճանչցուած է Արդարութիւն եւ Անկեղծու-
թիւն:

Անկեղծութիւն եւ ճշմարտապաշտութիւն է Աստ-
ուածապաշտութիւն: Սուտ էր Ամերիկան, երբ կը խա-
բէր զիս, դժբախտ պահելու: Բողոքական Ամերիկան
դժբախտութիւն տալուն համար, կ'ուզէր հաւատա-
ցնել զիս որ պիտի օգնէր ինծի եւ հայութիւնը ազա-
տագրելու: Խաբե՛ց:

Գիրքս պարզ է:

Սխալ է՛հ՝ նպատակս, ճշմարտութիւնը հասկնալու
քննադատութիւններուս մէջ:

Հեղինակը

ՊՈՂՈՍ ՏՈՒՐԵԱՆ

ԴԵՊԻ ՊԱՆԴԵՏՈՒԹԻՒՆ

1912ի ձմրան, Փետրուար ամսուն էր, տնտեսագիտական պատճառներէ հարկադրուած, տունը ձգեցի Ամերիկա երթալու, նիւթական մը շահելու, վերադառնալու և տանը անձուկ վիճակը բարելաւելու համար:

Ես, բնիկ Խարբերդցի, ծնած եմ Սիւրսիւրի գիւղը:

Իմ բնական գործս երկրագործութիւն էր: Տարին միայն երեք կամ չորս ամիս հազիւ կրնայի դպրոց յաճախելու պատահութիւն ունենալ, ինչպէս որ էին մեր գիւղացի ուրիշ տղաքներ: Երկրագործական արհեստն էր ասոր պատճառը:

Մեր տունեցիները շատ են եղեր ժամանակին և մեծ դործ կատարեր երկրագործութեան մէջ, բայց երբ ժամանակի ընթացքին, շատերը կը մեռնին, գործը կը սկսի կաղալ: Տունը միացողները փոքրեք կ'ըլլան ու բոլորն ալ եղբայր և եղբորորդիներ իրարու:

Իմ տասներկու տարեկան հասակիս, մեծ եղբայրս Ամերիկա կ'երթայ նիւթական անձուկ վիճակի պատճառաւ, ինչպէս որ մեծ հօրս եղբորորդին վացած էր շատոնց, նոյն պատճառաւ:

Եղբորս և ամուսիս Ամերիկայի մէջ շահած և տունը կրկան նիւթականը չի բարելաւեց մեր տան վիճակը, մեր քանի մը փոքրերուն պատճառաւ որ գործունեայ ալ չէինք դեռ:

Մենք երեք փոքրեր էինք, երբ եղբայրս արդէն Ամերիկա էր ու մեր տարիքները 10-12էն պակաս էր: Մեծ ամուսնիս որ տանը դեկավարն էր, կար 50ի մօտ, բայց խիստ անփորձ և անկարող տան գործըկար գա-

դրելու: Մենք ունէինք երեք մշակներ, որոնց իւրաքանչիւրը կը ստանար 10 քն 15 չարեկ ցորեն տարին:

Այս մշակներուն ստացած վարձքը գրեթէ կը մաքրէր մեր ամբողջ տարուան շահածը ու մենք ապրուստի համար հարկադրուած կ'ըլլայինք պարտք առնել կամ դրամով գնել՝ մեր յաջորդ տարին գլուխ հանելու համար:

Մեր դործուն այսպէս անարդիւնք մնալուն պատճառաւ, ես ալ պանդխտութեան օրէնքին ենթարկուեցայ ու ճամբան ձեռք առի այս 1912 թուի Փետրուար 2ին, Բարեկենդանի առաջին օրը:

Իմ ճամբորդութիւնը մեր գիւղացի երեք տղայի հետ եղաւ: Ամբողջս չորս էինք: Մեր մընէ ամենատարեքոտը հազիւ 20 տարեկան կար, միւս երեքս 16էն վեր և պակաս էինք: Մեր չորս գիւղացիներուն ճամբորդութիւնը կատարուեցաւ ջորեպանի միջոցաւ:

Մեր ճամբորդութիւնը սկսելէ առաջ, մենք մեր պատրաստութիւնները տեսած էինք, և երբ օրը Մեծ Պահքի Բարեկենդան էր, սովորականին նման գիւղին տանիքները կը պտըտէինք և ուրախութիւննիս կը շարունակէինք զուարճալի կերպով:

Մեր գիւղին խաղերը, ձմեռ ատեն տանիքները առհասարակ տանպայ և աղտուռ-կործուկ ու շողբաղներէն, ամբողջը տղամարդոց համար, իսկ աղջիկի և կիներու համար տանպայ, և պար խուրուած տղայոց հետ:

Բարեկենդանի օրը շատ պարզ էր և բաւական բազմութիւն կար տէներները: Զամուռները բաւական չորցած էին փողոցներուն մէջ և տէներները լողուած պատրաստ էր խաղացողներուն: Խաղի պահուն, ո'չ

մէկ խաղցող ուշադրութեան կ'առնէր վտանգը, տանիքներուն փլիւն ու վար թափուիլը:

Բազմութիւնը իր սովորական ձեւերովը, այդ օրը, մեզի հետ շարունակեց խաղն ու ուրախութիւնը:

Ուրախանալի բարեկենդանի օրին մէջ, մենք ճամբորդներս, բարիքի համար, կը հրաւիրուէինք բարեկամներու տուն հիւրասիրուելու, անկեղծ բարեկամական սիրուն հրաժեշտը ըսելու համար: Շատ տեղեր յաճախեցինք և երբ վերջին անգամ բաժնուեցանք, գիշեր էր տեսարանը ու խիստ ցաւալի:

Երկուշաբթի օրն էր մեր բաժնուելու օրը: Օդը պայծառ էր ու արդէն գետինները բաւական ցամքած էին: Այդ տարուան ձմեռը շատ թեթեւ անցաւ: Ոչ ձիւն և ոչ ալ բաւական ցուրտ եղաւ:

Երբ օրը վերջացած էր արդէն և երբ մենք չորս ընկերներս տունէն դուրս կ'ելլէինք, սաստիկ լաց մը սկսաւ, ուր մեծ բազմութիւն մը ճամբու կը դնէր մեզ: Լաց ու կոծ, համբուրուիլ և ձեռք սեղմելը անտանելի կսկիծ մըն էր, մեզ իրարմէ բաժնելու համար:

Ես ետեւս թողուցի զժբախտ մայրս և եղբայր մը, հարս մը և ամուսն ու ամօղլիներ. հօրաքոյր ու հօրաքորդիներ: Ամբողջին աղիարցունքոտ աչքերը ալեկոծուած, ազդուած և յուսահատ արտայայտութիւն ունէր, մէյ մըն ալ չկարենալ տեսնելուն համար իրենց սիրելիները, որ պիտի կրնային հանգիստ գտնել ուրիշ անձանօթ երկրի մէջ:

Պայծառ իրիկուն՝ առանց լուսինի: Մեր խումբը կը դիմէ դէպի իր քովի մօտակայ գիւղը, ուրիշ միասնալով առաջնորդին, անկից ալ կը քալէ մեր ընտրած տեղը, օտար երկիր:

Մեր գիւղէն բաժնուեցանք: Այս պայծառ ու աստղազարդ երկնքին տակ մեր լացը կեցաւ ու աչքերնիս չորցան բաժանումի համբոյրներէն վերջը: Մենք հասանք մեր դրացի խուլագիւղը, որ մեր ընտրած վերջին կայանն էր, այդ գիշերուան մեր առաջին ճամբորդութեան մէջ:

Առաւօտեան կանուխ, արշալոյսին հետ, հոժ բազմութիւն մը ջորեպանին առաջնորդութեամբ շարժեցաւ ու շատ զգուշութեամբ սկսաւ յառաջանալ, գիւղէն դուրս, դէպի արեւամուտ: Բազմութեան այս դանդաղելուն նպատակն էր անհանդստութիւն չի պատճառել ճամբորդներուն, չձերբակալուելու տեղացի տաճիկներէն և կամ մեր ճամբորդութեան հակառակողներէն:

Եւ նման մէկ գիւղացիներու, ուրիշ հայերու հետ կը քաշէինք կողք կողքի, ընկերաբար: Բայց բոլորովին անտեղեակ էինք ետեւի լաց ու կոծէն, ուր բարեկամներ իրարմէ կը բաժնուէին, ըսելով՝ ցըտեալութիւն, դէպի օտար երկիր, անտեսանելի նպատակ, ուրիշ ազադային վերադառնալու միայն ազօտ յոյս մը կար:

Խումբը կը բաղկանար 70 ճամբորդներէ, խաբէրդի քանի մը գիւղերէն: Ամբողջին նպատակն էր միայն Ամերիկա երթալ, ուրիշ ոչ մէկ տեղ: Ամբողջ ալ ուրախ և խիստ դուարձութեամբ կը շարունակէինք մեր ճամբան: Երբ արեւը բարձրացաւ դէպի երկնակամար և չորցուց դաշտերն ու կանչած ցորենները սկսան տաքնալ: Տաք արեւին տակ մեր ուրախութիւնը աւելի կը շատնար, մեր երգերուն հետ:

Մեր ճամբորդութիւնը ձիով ու իշով էր: Իւրա-

քանչիւր երկու մարդու համար տրուած էր մէկ էշ կամ ձի, և երբ մեր գիւղերէն հեռանալով, զգացինք մեր յոգնած վիճակը, ոտքով քալող մարդոց հետ փոխանակել սկսանք մեր էշը կամ ձին, հանդիստ առնելու համար:

Օրը դեռ առաջին օրն էր և բաւական տաք, փետրուար ամսի օր: Մեր ճամբորդութիւնը շարունակեցինք առաջին օրը, մինչև արեւակոյրուստ, ու մութին մէջ, աստղազարդ երկնքի տակ, իջեւանեցանք հոսող գետակի մը քով դառնալով խանի մը մէջ:

Հոս մեր ամբողջ ճամբորդներու հանգստարանը եղաւ այդ գիշեր: Ու բաւական կատակով անցուցինք: Մեր կատակներուն սահման չէինք սլոշած, այնչափ կատակը ազատ կ'ըլլար որ, շատ ատեն ջորեպանին ձանձրութեան պատճառ կը դառնար, որով խիստ լանդիմանութեան կ'ենթարկուէինք:

Կերակուրնիս պատրաստեցինք գետակին քով, ուր արդէն կրակ վառելու պատրաստ տեղեր կային: Հետերնիս կար հաց, խավորմա և պղղուր, այնպէս որ ոչ մի բանի նեղութիւն ունէինք, եփելու և ուտելու համար, բացի այն մտահոգութենէն, որ ջորեպանները պիտի տեղեկացնէին թէ՛ վտանգ կայ, զգո՛ւշ ըլլալու էք, ետ չի վերադառնալու համար տաճիկ ոտիկաններու միջոցաւ: Չերբակալութիւնը հաւանական էր, քանի որ մեր ճամբորդութիւնը դադանի էր որ կը կատարէինք:

Փետրուարի մեր այս ճամբորդութեան մէջ շատ դէշ օրերու չի հանդիպեցանք: Շատ քիչ տեղեր, լեռներու մէջ, խորունկ ձիւնէ անցանք և ոտքի թացութիւն ունեցանք, որը պատճառ կ'ըլլար աւելի շատ

յողնութեան և ձանձրութեան, ոտքի վրայ մնալնուս: Զիւնոտ ձորերէ և լեռներէ անցանք մաքուր օդ չնչեղով: Ուրախ և առողջ կը զգայինք զմեզ ամէն օր: Ուրախութիւննիս անպատմելի էր, հայ ազգային երգեր երգելով:

Մինչև Կիրասոն հասանք. ոչ մի կասկած ձերբակալուելու, բայց երբ առաջին ոտքերնիս դրինք Կիրասոն քաղաքին սահմանը, զգուշութեան լուրը առինք մեր ղեկավար ջորեպանէն ու երբ քաղաքին մէջը մտանք, ձայներնիս փսփսուք էր: Կատարեալ ապահով կացութիւն մը գտանք, երբ ամբողջ հասանք որոշուած պանդոկը, և խիստ հակողութեան տակ առնուանք մինչև առաւօտ, պանդոկէն դուրս չելլելու և ոստիկաններու ձեռք չիյնալու համար, ուսկից արդէն կանխապատրաստութիւններով պիտի անցնէինք Ֆրանսական շողենաւ, ուր մեր ազատութիւնը ապահովուած պիտի զգայինք:

Ֆրանսական «Փաքէ» շողենաւն էր մեզի համար պատրաստուած ապաստանարանը, որը պատրաստ էր մեկնելու ճիշդ այդ առաւօտը, երբ մենք զիշերը Կիրասոն ծովեզերեայ քաղաքը հասանք:

Առաւօտ էր արդէն, երբ արթնցանք: Իրիկունը մեզի թոյլատրուած էր երթալ հանգիստ քուն առնել. մեր հետ ունեցած եամթաղնուս մէջ: Անկողին մտանք մեր ջորեպանի հրամանովը, ելանք նոյն մարդուն հրամանովն ու հացի և ուտելիքի հոգը առինք:

Մեր ունեցած պաշարը հոգ, Կիրասոն հասնելէ առաջ, արդէն լնցած էր և հարկադրուած էինք նոր ուտելիք ձարել նաւ երթալէ առաջ. նաւուն վրայ և հոգ, Կիրասոնի մէջ, ուտելու համար: Մեզի եղած

րամանը պէտք էր աճապարանօք կատարել, ժամանակ չի կորսնցնելու և որ և է ձախորդութեան չենթարկուելու պայմանով, ետ չմնալու նաւէն և կամ չի ձերբակալուելու: Ես և իմ գիւղացի ընկերիս մէկը աճապարեցանք Կիրասոնի քաղաքը երթալ և ուտելիքի պաշարը գնել:

Կիրասոնի օդը և ուտելիքը շատ տարբեր հոտ ունէր մեզի ամբողջիս: Ես մասնաւորապէս շատ ազդուեցայ միտի և հացի հոտէն, երբ քովը կեցած, կը ծլարէի, երբ որ միսը մեզի համար խորովուած էր ու պատրաստ: Մենք հացին տարբերութեան և մսի համին համար ժամանակ չէինք կրնար ունենալ, հոգ, հացադործի փուռին առջև, ուր մեր պատրաստութիւնը կ'ըլլար: Մենք աճապարանքով առկից վերադարձանք պանդոկը, ուր գտանք մեր երկու ընկերները ու գացինք ծովեզերքը, ջորեպանին ուղղութեամբ, անկից ալ լեցուեցանք նաւակի մը մէջ, ելանք «Փաքէ» նաւուն վրայ, ուր ամբողջ կասկածնիս վերջ գտաւ:

Ժամանակը առաւօտ էր ու արեւը փայլուն, բարձրացած էր, իր սովորական գարնանամօտի ճանապարհովը ու ազատ, իր սլաքներովը կը խաղար ծովուն բացը, ջրին խորն ու վրան, ալիքներուն հետ:

Հիմայ, ամբողջ ճամբորդներով հանգիստ նաւուն բարձրը բաց տանիքին վրայ էինք: Նաւը դեռ չէր շարժած իր ունեցած բեռով: Ամբողջն ալ ուրախ, ճամբու ձեւովն ու զգացումովը կը խօսէին, կ'երգէին, ես ալ իմ կատակի բաժինս կ'ունենայի ու կուսակցական կատակներ կ'ընէի միւս կուսակցականներուն վրայ: Ես իմ երգերս բնաւ չեմ յիշեր. երբ կ'երգէի ճամբան, բայց վախի և ուրախութեան մէջ գանուողի մը կեանքի մասին, հիմայ կրնամ խօսիլ այդ:

Այն ատեն օրեր ունէինք, օրեր շատ դեղեցիկ,
ժամանակ ունէինք, ժամանակը շատ գովելի:
Մեր հողը, մեր հայրենիքը կը կանչէինք:
Ուրախութեան համար, երգերով կը խօսէինք:
Վախ չկար, պատկառանք չկար,
Ազատ ըլլալու համար սէր շատ կար:
Տաճկութիւն ինծի համար, ես էի գէպի մահ:
Մահէն դուրս մնալ, իմ սիրելի լեզուն էր հայուն:
Շատ չէինք երգեր ազգային երգեր,
Մեր ճամբան վախճուտ էր, վախ մահու:
Մենք մօտ եօթնասուտն ճամբորդներ էինք,
Եօթնասուտն ալ կձկուած լեզուներ ունէինք:
Մեր կծիկ լեզուն մեր բերաններուն մէջ:
Տաճկին համար հոգ չէր մենք ուր կ'երթայինք:
Մեր էջը կամ ձին «Փաքէ» նաւն էր:
Մեզ հանգիստի պիտի տանէր, ուր չկար թուրքը...:

Այսչափ հասկեցածիս բացատրութիւնովը, իմ կարծիքով, որ խօսածս հասկնալի է կարդացողին, կը դրեմ իմ ճիշդ ճամբորդութեանս շարունակութիւնը:

«Փաքէ» նաւը ալեւ շարժած էր ու չորրորդ օրն էր որ ծովուն վրայ էինք: Մենք հանգիստ էինք նաւուն վրայ ու սովորականին նման կը շարունակէինք մեր խաղերն ու կատակները: Երբ չորրորդ օրը նաւը հասաւ Կ. Պոլսոյ նաւահանգիստը ու երբ իմացանք որ հոգ պիտի մնայ քանի մը ժամ բեռ և ճամբորդ առնելու համար: Ես քննութեանէ մը վերջ իմ Կ. Պոլիս երթալու և վերադառնալու կարելիութեան մասին, աճապարեցի իջնել քաղաք, երբ նաւը խարսխեց քարափին:

Քաղաք իջնելու ուրիշ պատճառ չունէի եթէ ոչ չորս ընկերներուս ուտելիք գնելու: Ես գացի Պոլսոյ մէկ մասին մէջ և դտայ խանութպան մը, որը կը խօսէր ֆրանսերէն, ինծի հասկցնելու համար թէ ի՞նչ էր ուզածս: Ես խօսեցայ տաճկերէն, իմ այն ժամանակէն գիտցած մաքուր լեզուովս: Խանութպանը Յոյն մըն էր և ունէր ծիծաղկոտ երես մը: Իմ այս Յոյնէն գնածս ինչ և քանի տեսակ ապրանք ըլլալը չեմ յիշեր ամէնը, եթէ ոչ հացը:

Երբ իմ կրցածս գնեցի, վախի մէջ վերադարձայ նաւ կարծելով թէ փախցուցած պիտի ըլլամ նաւը: Զէի ուզեք փախցնել նաւը ու Պոլսեցի դառնալ և պոստեցիի կրթութիւն ստանալ: Աճապարանքով հասայ նաւ, որ քիչ վերջը խարխուլը հաւաքելով սկսաւ շարունակել իր ճամբան, կապոյտ երկնքին տակ, կապոյտ ջուրերուն մէջ, իրեն սահմանուած ժամանակով: Կ. Պոլիսը, Կիբասոնն ու Սամսոնը ետև թողուցինք: Հիմայ, մեր առաջին նաւահանգիստն էր Մարսէյը, ուրիշ տեղ չկար կենալիք, իրաւ ալ Ժըանոս հասնելէ առաջ տեղ մը չկեցաւ:

Նաւուն վրայ, ճամբորդներուն բժշկական քննութիւն կատարուեցաւ նաւալին բժշկութեան կողմէ: Անուն, տարիք և որ ազգի պատկանելնիս հարցուեցաւ: Նաւուն վրայ, իմ այդ ատենուայ տուած տարիքս էր 15 և անունս Պօղոս Սաչատուրեան: Բայց որ տեղացի տալու չեմ յիշեր, քանի որ ջորեպանները շատ մը կարգադրութիւն ըրած էին Կիրասոնի մէջ, առանց իմ լուր ունենալու:

Իմ տարիքի և անունի յիշելուս պատճառը այն է որ կ'ուզեմ խօսիլ յաջորդ էջերով, կեանքիս վրայ, Ամերիկայի մէջ:

Կ. Պոլսէն յետոյ, չորս օր եւս անցաւ ծովուն վրայ
բայց դեռ Մարսէյլ չհասանք: Պոլսէն յետոյ ծովը ան-
հանգիստ ըրաւ մեզ, ու Ֆրանսական հող ոտք դնելէ
առաջ բաւական հիւանդացանք: Մեր ճամբորդութիւ-
նը ծովուն վրայէն, մինչև Մարսէյլ քանի օր տեւեց,
հիշողը չեմ յիշեր: Բայց բան մը լաւ կը յիշեմ. երբ
Քէսրիկ Արտը հասանք, Մարտ ամսու սկիզբն էր, ուր
պահեցին մեզ երեք օր, նաւին մէջ մեր առած հիւան-
դութեան պատճառաւ:

Քէսրիկ Արտը պահեցին մեզ, մեր առողջութիւնը
վերադառնելու համար: Երբ մենք ամբողջս, Փաքէ նա-
ւի ճամբորդներս, ելանք Քէսրիկ Արտի բլրոտ շէնքը,
ամբողջ գաղթականներս, բոլորին վրայ տօն օրերու
տպաւորութիւն կը տեսնէինք. շատ երջանիկ էինք,
ու ոչ մէկ խորհուրդ, մէկուս կամ միւսիս:

Ուրախ խաղով, կռուի խաղով վերջացուցինք մեր
երեք օրերը, Մարսէյլ տանելէ առաջ: Մարսէյլ հաս-
ած և ապրած օրերուս մէկը Մարտ 3ն էր, կը յիշեմ,
ատկէ յետոյ ապրած օրերս, տեսած ու լսած կեանքս
առանձին:

Մ Ա Ր Ս Է Յ Լ Ի Մ Է Ջ

ՏԵՍԱԾՍ ՈՒ ԼՍԱԾՍ

Մարսիլիոյ պանդոկներուն մէջ,
Մեզի ընկեր ոջիւլուն.
Ոջիւլուն ոջ-զօրաւոր
Քան զօրութիւնը ամարնուն:
Ապրուստ կը հանեն, դժբաղդ կ'ընեն,
Կառավարիչներ կ'ուրախացնեն:

Մարսէյլի մէջ, առաջին անգամս էր կեանքը տե-
սայ, Ֆրանսա մտած օրս, որը մեզի, նոր հասնողնե-
րուս բոլորովին նոր երկիր մը թուեցաւ:

Իմ ալդ ատենուան տարիքին ու զգացումներուն
« քաղաքականութիւն » ը անձանօթ էր և գործակա-
տարներու ծառայութիւնները գաղթական հայերուն,
աննկատելի բան մըն էր, իմ անհատական պէտքե-
րուն համար նոյնիսկ: Ես և ամէն հայ, որ Մարսէյլ
հասած է Ամերիկա երթալու համար, շատ աճապա-
րած է շուտ հասնելու հան, կարծելով թէ երջանիկ
պիտի լլայ: Ամբողջ Հայերու կարծիքն ու մտածումը
այս էր, Ամերիկա երթալու մասին, ժամերն ու վայր-
կեանները կը համրուէին, գործի կարգադրութեանէն
լուր առնելու համար:

Պանդոկներու մըջի գործակատարներուն ստացած

վարձքերը գաղթողներէն, անհաշուելի էր: Խեղճ գաղ-
թականներն ալ այս կէտը նկատի չէին առնել, միայն
ազատիլ կը բաղձային, ինչ կերպով որ ըլլար:

Իմ Մարտէյլ գտնուելիս մէկ ամիս էր, ու դժուար
էր ինծի համար երկար սպասել, քանի որ զիւրիւթիւն
կար Անգլիոյ Լիվրբուլ քաղաքին մէջ շուտ բժշկուել
նօսօնէ: Պանդոկապետները կը սիրէին զիս, ատոր
համար, զիւրիւթեամբ ըրին իրենց կրցած կարգա-
դրութիւնները ուրիշ պանդոկապետի մը հետ Լիվրբ-
ուլ, որուն միջոցաւ ակնկալուած բժշկական հոգա-
տարութիւնը եղաւ. բայց իմ այն ատենուան ու հի-
մակուան կարծիքներս շատ տարբեր են աչքերուն
հիւանդութեան մասին, շատ չնչին և կամ բնաւ հի-
ւանդ չէին եղեր թերեւ:

Երկու ամսուան բժշկական խնամքէ վերջ, Լի-
վրբուլի հայ գործակատարները ուղեցին զիս Ամե-
րիկա դրկել, եթէ նաւային բժիշկին քննութեան մէջ
յաջողէի: Առաջին փորձը ձախողեցաւ: Երկրորդ փոր-
ձին յաջողեցայ, մինչ երկու նաւու քննիչն ալ միև-
նոյն մարդն էր, բայց տարբերութիւնը առաջին և եր-
կրորդ կարգի տոմսակն էր: Երկրորդ անգամ, առաջին
կարգի տոմսակ ունենալուն համար, բժիշկը զիս թոյլ
տուաւ որ նաւ մտնեմ ու անցնիմ Ամերիկա:

Իմ Լիվրբուլ եղած ատենս, գործակատարներու
համաձայնութիւնը իրարու հետ լաւ չէր, մէկը միւսին
ձեռքէն գաղթական հայ ճամբորդ կը խլէր: Ամերի-
կա երթող հայ մը շատ սիրելի ու յարգելի յաճա-
խորդ մըն էր գործակատար հայու մը համար, մանա-
ւանդ երբ ապաստան գտած էր իրեն ներքև ու հոգաց-
ւած էր իր ձեռքովը: Իրենք, գործակատար Հայերը

անհանդիստ կ'ըլլային. երբ երթող հայ մը անոնց
հանդիստ ապրելու մասին ակնարկութիւն ընէր:

Իմ ճամբորդութեան ընթացքին Պրանսայի և Ան-
գլիոյ մէջ, մեր կեցած սենեակներուն մաքրութիւն
չկար. հակառակ որ ես և իմ զիւրացի ընկերը կ'աշ-
խատէինք մաքուր պահել մեր կեցած սենեակները:

Ընկերս ինձմէ ամիս մը առաջ գնաց Ամերիկա և
երբ իմ յաջողութիւնս ալ եկաւ անոր ետեւէն երթա-
լու, մեր այդ ապրած կեանքի մասին հետեւեալ միտ-
քը ունեցայ, ու կը գրեմ հիմայ, քանի որ իմ ճամբոր-
դութեան մասին է որ կը խօսիմ.

Անգլիա, Պրանսա. երկու լուսաւոր ազգեր,
Շատ տարբեր են անկիրթ ճաճկատանէն:
Մենք ճամբորդներ, մենք թշուառ Հայեր էինք,
Մէջն Անգլիային ու Պրանսային:
Հացը կ'ուտէինք ջուրը կը խմէինք այս երկիրներուն
Բայց կեր կ'ըլլայինք մեծ ոջիրներուն, լուերուն:
Մեծ ոջիրներն ու լուերն էին մեզ խածնողը,
Մեր արիւնը ծծելով, մեզի հետ հաւատար ապրողը:
Որչափ հազուստ մենք կը փութէինք,
Ոջիրէն չէինք կրնար ազատուիլ,
Ոջիրն էր մեզի անբաժան բարեկամ,
Մենք հացով կը սնէինք, ինքը՝ մեր արեամբ:
Մաքուր էինք, մաքուր մնալ չուէինք,
Մաքրութեան համար օրէնք չուէինք:
Օրէնքը օրէնագէտին, ինքը տէրը օրէնքին.
Իրենին համար տէրը ինքն է արդար.
Ծամել ծծել, ապրելու համար,
Թշուառ ու անհանգիստ համար:

9/22-21

Այս մեր պանդուխտ օրերուն, չէինք կարող հաշտուիլ աղքատ ոջիւններուն հետ, որոնք օտար երկիրներու մէջ, մեզ հանդիստ ձգելու տեղ՝ միայն խայթել գիտէին: Մենք գաղթական էինք իրարու հետ: Ոջիւի ունեցած օրէնքին չէինք պատկանիր ու այդ օրէնքին տարբերութեան պատճառաւ, մենք ենթարկուած էինք անհանդստութեան, սենեակներուն մէջ:

Անդլիայէն նաւ նստած օրս, արեւոտ պայծառ օր մըն էր, ամառուայ Յունիս ամսուն: Նաւուն մէջ ջուրին վրայ, նաւը ալիքի չի բռնուելէ առաջ, երկու օր հանգստութիւնս լաւ էր. բայց երկու օր վերջը շատ փոխուեցայ, ինկալ անհանգստութեան մէջ, երբ ջուրը ահալին բարձրութեամբ կ'ելլէր կ'իջնէր ու կ'օրօրէր նաւը:

Ինծի հետ կային սերիշ քանի մը Հայեր Լիվորբուլէն Սմերիկա նոր երթող: Այդ քանի մը հայերէն մէկը առաջէն Սմերիկա եղած էր: Այս Հայր Փէրչէնճոյի (Սարգսի) մըն էր, կարծեմ Սաչատուրեան անուանով: Ինքը ամերիկեան քաղաքացի էր, ու ան իմ և միւս Հայերուն թարգմանը եղաւ. երբ մեզ հարցաքննութեան ենթարկեցին, նաւալին օրէնքին համաձայն:

Նաւը Ֆիլատելֆիոյ նաւահանգիստը հասաւ 1912 Յուլիս 9ին: Ու նաւուն վրայ եղած ամբողջ քննութիւններէն վերջ, ճամբորդները ազատ ձգեցին և թոյլատրեցին որ դուրս, ցամաք ելլեն և երթան, ու որ իրենց տոմսակները պիտի թոյլ տան:

Ֆիլատելֆիա, Միացեալ Նահանգներու Փէնսիլվանիա նահանգի ամենամեծ քաղաքն է: Եւ հաւանաբար լեցուն բազմաթիւ աւազակներով, ոչ պակաս քան Շիքակօն, քանի որ Սմերիկացիները շատ կը խօսին Շիքակօի ու իր աւազակային խումբերու մասին:

Ֆիլատելֆիոյ նաւահանգիստը հասնելէս վերջ, շոգեկառքի կայարանին մէջ սպասցնել տուին դիւս, մինչև շոգեկառքի գալը, Շիքակօ զրկելու և անկից ալ Ուօքէլըն, ուր արդէն իմ տոմսակին ինծի տուած իրաւունքն էր:

Ֆիլատելֆիա հասած ժամուս, ինծի հետ ունէի 5 անգլիական ոսկի. ու երբ կայարանը կը սպասէինք շատ մը գաղթականներու հետ, ես ող յոգնած և հիւանդ, տեղին ծուխէն ու անպաստ օդէն, նստարանին վրայ ինկած քնացած եմ, ու ոչ մէկ տեղեկութիւն ինքնիրմէս թէ, կորուստ ունեցած եմ: Մինչև թրէնի ժամանակ և թրէնին մէջ, երբ թրէնը արդէն շարժած էր և փռփփռ կը սուրար դէպի իմ երթած նահանգը, անթութեանէս խթանուած, ուղեցի ուտելիք գնել շոգեկառքին վրայ, երբ քլիթ և պտուղ ծախող մարդը մօտէս անցաւ: Երբ ձեռքս զրապնիս նետեցի, տեսայ որ քսակս անհետացեր է դրամով միասին: Ոչ մի բան կրցայ գնել և ուտել, մինչև որ հասայ Ուօքէլըն, Հայերու մօտ, որոնք ինծի ծանօթ էին արդէն:

Երբ այլևս անկարելի եղաւ ուտելիք գնել, և երբ տեսայ որ ուտելիք ծախողն ալ հեռացաւ մընէս, կասկածել սկսայ քովիս Սուրիացիներուն վրայ և գիտցած թուրքերէնովս կարծիքս յայտնեցի անոնց, ըսելով թէ լուր ունիք: Անոնց պատասխանն էր ի հարկէ ոչ, քանի որ իմ գիտցած լեզուն բան մը չէր և ես ալ փոքր էի քովերնին նայելու և ճշգրտութիւն իրաւ իրենք առած չէն: Ուրիշ կերպ չէի կրնար մտածել, եթէ նոյն իսկ Ֆիլատելֆիոյ ճարպիկներու գործը ըլլար իմ այդ կորուստը:

11 Յուլիս 1912 ին, հասայ Ուօքէլըն. և իմ բարի

գալուստը կատարելէն յետոյ, մէկ շաբաթ պտըտելէս
վերջ. սկսալ գործել, Հայու մը աշխատութեան մի-
ջոցաւ:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ

ԻՄ ՏԵՂԵՐՍ ՈՒ ԳՈՐԾԵՐՍ

Առաջին անգամուան գործս էր Սէկըր Լագ Բնկե-
րութեան հետ, տեւած մօտ երկու տարի: Երկու ան-
գամ սկսայ երկու անգամ թող տուի: Երկու անգամ-
ւան մէջ իմ օրավարձս եղած է ժամը 15 սէնթ: Գոր-
ծուն վրայ, բնաւ ձանձրութիւն չգգացի աշխատանքէս
բայց շարունակ ցանկացող մըն էի աշխատանքէս շատ
շահելու:

Գործը երբ գործ զլուխ էր, իմ պատեհութիւնն էր
շինել որքան որ կրնայի, բայց դժուարութիւնը շատ
էր, օրական երկու տալեր շինելու համար: Հարստա-
նալու փափաքը շատ էր, բայց դժուարութիւնները
աւելի շատ էին, այնպէս որ փափաքս կը կորսուէր
դժուարութեան սահմանին մէջ:

Որչափ ցանկացայ և ցանկութեանս համար սկը-
սայ հոգ տանիլ վիճակիս նիւթապէս, ճշդել և միտքս
բարոյապէս. այնչափ դժուարութեան հանդիպեցայ ու
իմ նպատակս կորսուեցաւ իրագործուելու ծրագրին

մէջ: Ուօքէկընի մէջ ոչ մէկ յաջողութիւն գտայ, ոչ
ալ 10 տոլար դրամ կը մնար գրպանս, շաբաթական
պորտս վճարելէս յետոյ:

Դժուար պայմաններ շատ ունեցայ, և այդ դժուար-
ութիւններուն մէջ կրկնակի կ'աշխատէի կատարեալ
նախակրթութիւն մը ստանալ և ապագայիս համար
ապահովել հաստատ գարգացում մը:

Ուօքէկընի մէջ գործեցի մէկէ աւելի տեղեր. բայց
ամէն տեղ չէին վճարեր 9-10 տոլարէն աւելի շաբաթ-
ւան մը համար: Ու այս 9-10 տոլարնոց գործը, գործ
չէր, որ տասը տոլարը շարունակ ինծի վճարուէր: Օր
կը կորսնցնէր գործը ու կորսուած օրերուն վճարում
անկարելի էր ըլլար:

Գործատէրը, իր գործաւորը կորսնցնելուն հոգ չէր
ընէր, գործաւոր շատ ըլլալուն համար: Հինին և նորին
մէջ բնաւ տարբերութիւն չկար, հինը երթար նորը
կուգար, գործին աւելին կամ պակասը, նոյնիսկ կո-
րուստը կարեւորութիւն չունէր, չէին մտածեր ատոր
վրայ:

Այսպէս, իմ գործէն հեռանալս աննշան բան մըն
էր վերակացուններուն և գործատէրերուն աչքին, մինչ
ես շատ կը մտահոգուէի՝ դրամ չունենալուս համար,
որով իմ չունեւորութեանս պաճառաւը կ'ուզէի գոր-
ծունեայ երեւիլ: Եւ արդէն իմ գործուն վրայ հաստատ
ու շարունակ էի, բոլոր մը պարապ չէի անցըներ աշ-
խատանքի ժամերուս ընթացքին, այնպէս որ կ'ուզէի
գիտնալ և գիտցնել թէ ես գործս կասեցնել չեմ *ուզեր
գործարանին մէջ:

Գործատէրներ, բոլորը նման են գործաւորին հան-
դէպ, գործի արտադրութեան ընթացքին: Բայց գոր-

ծառերնեքը բնութիւնով գործուն վրայ կը դանազան-
ւին և մէկը միւսէն աւելի՝ գործատէրը կ'օգտագործէ:
Իսկ գործաւորը միշտ կը տուժէ, գործին նկատմամբ,
ինչ գաղափար ալ որ ունենայ:

Ես Ուօքէկընը ձգելէս առաջ, 1916ի Մայիսի մէջ,
կաթնափաճառի մը մօտ կը գործէի, շաբաթը 7 օր
10 տոլարի համար: Ես նոր էի գործուն վրայ ու գոր-
ծին համար, բայց դժուարութիւն բնաւ չկար գործը
ճշմարտութեան մէջ ընելու: Ես այդ թուին նոր էի
Սմերիկայի մէջ ու ստացած անդլիներէնս շատ չնչին
էր, այնպէս որ կաթնափաճառը շատ դժուարութեամբ
կը վստահէր թէ, ես իրեն ըսածը կը հասկնամ:

Ես գործը իմ դիտցած և հասկցած ձևին մէջ կ'ը-
նէի և կը տեսնէի գոհացում մը իմ կաթնափաճառ վե-
րակացուէն ու իր տիկինէն: Անոնք իմ գործիս թէ բնու-
թեանս համար էր, որ զիս սիրել կը ցուցնէին. չեմ զի-
տեր, բայց երթալով լաւ վերաբերում ցոյց կ'աւային:

Գործի մտնելս հազիւ երեք շաբաթ կար, երբ իմ
կաթնափաճառս, Պ. Ֆրանք Քուպէք, զիս ուզեց իր
ունեցած կաթի սայլին վրայ դնել, իր յաճախորդնե-
րուն ու քաղաքին ծանօթացնելու, զիս գործին տէրը
ընելու մօռք: Կաթը յաճախորդներուն կը յանձնուէր
կէսօրէ առաջ: Ու զիս իր գործին տէրը ընելու համար
հարկ էր իր աշխատանքին ճշգրտօրէն վարժուիլ և
ստանձնել գործին պատասխանատուութիւնը:

Այս մտքով, Պ. Քուպէքը կարծիք կուտար կաթի
դրամին գանձումը ապահովել ինձմէ, դրամատուն
ապահովութեան ձգել 50 տոլար: Բայց իմ ձեւին մէջ
ես կը խօսէի, հասկցնելու համար թէ, կարելի չէ
վստահիլ մարդու մը անկեղծութեան, երբ քիչ մը ծա-

նօթութիւն հազիւ ունի, անոր նպատակը հասկնալու
համար, ու չի յանձնել գործը այդպիսի մէկու մը ա-
ռանց երաշխաւորութեան կամ ապահովութեան:

Ինձի պատասխանելով, ըսաւ որ քու անկեղծու-
թեանդ կը վստահիմ. բայց եղած են մարդիկ որ կա-
թին դրամը գանձած պահուն, 40-50 տոլար գրպանած
ու հեռացած են գործէն ու այլևս զիւրիւթիւն չէ եղած
գրամս ետ ստանալ:

Իրեն ճիշդ նպատակին համար, ես ոչինչ կրցայ
ըսել, ու քանի որ զիսէի թէ 50 տոլար չունիմ և նոյն
իսկ 15 սէնթով չեմ կրնար ապահովցնել զինքը ու
խօսիլ իր ծրարքին վրայ:

Այսչափ ծանօթանալէս յետոյ, օր մը իրեն յայտ-
նեցի թէ, յառաջիկայ կիրակի Շիքաքօ երթալու նպա-
տակ ունիմ (կիրակի չաշխատելու նպատակով), պատ-
ճառաւ մը, քանի որ ամօղլիս ալ հիւան է հոն, ըսի
իրեն: Մարդը համաձայնեցաւ այդ կիրակին ինձի տա-
լու և ես ալ առի: Բայց կիրակին ինձի տալու խոստ-
մունքին համաձայն, արդէն երկու երեք շաբաթը ան-
դամ մը թոյլ պիտի տար առանց օրականէս դեղջ
ընելու: Հակառակ այս խոստումին, վճարումի օրը
1.50 տոլար գեղջուած էր. ու այս գեղջումին պատճա-
ռաւ ես գործէս հեռացայ ու դացի Միլուօքի: Պ. Քու-
պէքի տղան Յարութիւն և իր կիներ բաւական բարե-
կամական էին, թէ և ինքը քիչ մը բարկացաւ: Տիկին
Քուպէքը ինձի նոր տարուան առթիւ, ուտելիք նուէր
էր զրկեր, երբ ես զինուոր էի ամերիկեան բանակին
մէջ: Ինձի նուէր զրկելնին Տիկինը ըսաւ, երբ պատե-
րազմը վերջացաւ ու ես Ուօքէկըն դացի զիրենք տես-
նելու, ինչպէս և ուրիշները: Նուէրը ինձի չհասաւ,
նոր տարիէն առաջ զինուորութենէն ազատ արձակ-
ւած ըլլալու համար:

Մ Ի Լ Ո Ւ Օ Ք Ի Ի Մ Է Ձ

Միլուօքի կ'ունենայ զիս իր մէջ ու ես կ'ունենամ իմ գործն 1916ի Մայիսի սկիզբները: Միլուօքի հասնելուն պէս տեղ գտայ Կ. Մ. Օ. Ա.ի (Երիտասարդ Մարդոց Քրիստոնէական Ընկերութիւն) ապաստանարանը, միայն 7 տոլարով, որ այդ ալ Ուօքէկընի կաթնափաճառի վերջին շաբաթուան վճարն էր:

Կ. Մ. Օ. Ա.ի անդամ գրուելէս և սենեակի որքան վարձք տալէս յետոյ, չեմ գիտեր որքան մնաց քովս: Շուտով գործ գտայ: Գործ գտնալէս առաջ կամ վերջն էր, երբ եղբօրմէս լուր առի որ ինքը Միլուօքի մէջ է և կ'ուզէ զիս տեսնել, Կ. Մ. Օ. Ա.ի մէջ ժամը 8ին, իրեն որոշած օրը, իմ յայտնած դրամական պէտքիս համար: Ինքը եկաւ իրեն որոշած ժամուն ու մեր եղբայրական խօսակցութենէն յետոյ, տուաւ 5 տոլար, և կրկնակի խօսակցութիւններէ ու իրար բարեմնելէ վերջ, ինքը գնաց իր ունեցած սենեակը Կ. Մ. Օ. Ա.էն դուրս, ես ալ ելայ իմ սենեակս:

Միլուօքի մէջ, մէկէ աւելի անգամներ գործ գտայ Կ. Մ. Օ. Ա.ի օգնութեամբ: Ընդդ քաղաքը հասած օրս Պ. Քուշիկն էր, գործ հայթայթելու քարտուղարը, որ շատ բարի ու անկեղծ արտայայտութիւն մը ունէր: Սնոր առած գործերէն մէկուն վրայ, ուր կը ստանայի ժամը 16 սէնթ, վէճ մը ունեցայ Հրեայ վերակացուի մը հետ, գործաւորները շատ արագ աշխատեցնել տալուն պատճառաւ: Գործն ձգեցի ու դացի նորէն տեսայ

Պ. Քուշիկը, որ կրցաւ գործ մը գտնել National Brake and Electric գործարանին մէջ, ուր եղաւ իմ գործաւորութիւնը երկու շաբաթէն աւելի:

Հոս իմ գործաւոր ըլլալս գիտցուած էր. կրնայի մեքենաներ կառավարել, ես մեքենային վրայ ու գործը ձեռքիս, զիս կը գիտէր վերակացուն և ուրիշ մը, ու իրարու հետ կը խօսէին այդ մասին, իմ գործելու առեւտր: Վերակացուն խնդուքոտ երեսը տեսած էի և ուրիշին հետ ըրած կատակէն կը հասկնայի: Բայց իմ լեզուիս տկարութեան պատճառաւ, ան դժգոհ կը մնայ եղեր իմ ըրած գործերէն, այդպիսով դժուարութիւն պատճառելու համար:

Գործարանին եղած գործերը որ ես կ'ընէի, բնաւ դժուարութիւն չէին տար ինծի ու շատ ուրախութեամբ կը կատարէի: Գործուն վրայ և գործաւորներուն հետ լաւ, զուարթ կ'անցընէինք մեր ժամերը: Շաբաթ առաւօտ մը, երբ վերակացուն իմ մէկէ աւելի ըրած գործերէն մէկը նորէն տուաւ ընելու, և երբ կ'աշխատէի ու դեռ չէի լրացուցած, կէսօրէն առաջ եկաւ և բան մը ըսաւ, բայց բնաւ չհասկցայ թէ ինծի ըսաւ, որ կէսօրէ վերջ գործարանը կենամ ու շարունակեմ ունեցած գործս: Ես բնաւ չգուշակեցի թէ իմ կենալս նպաստաւոր պիտի ըլլայ ինծի ու թոյլ պիտի տան որ կէսօրէ յետոյ աշխատիմ:

Ուրիշներուն հետ, սովորականին նման, գործի հագուստներս հանեցի ու երբ սուլիչը ձայնեց, մեկնեցայ. կէսօրէն վերջը չէինք աշխատիր:

Երկուշաբթին, սովորականին նման, սովորական ժամուն դացի գործի: Բայց երբ գործարան հասայ ու իմ ժամանակացոյց քարթիս նայեցայ, ժամանակս

արձանագրելու, չգտայ. դժուարութեամբ կը դիտէի պատէն կախուած քարթերը. կարծելով թէ դուցէ սխալմամբ ուրիշ տեղ մը կախած ըլլամ: Բայց ես քարթս սխալ տեղ դրած չէի: Յանկարծ վերակացուն առջեւ տեսայ. ինքն ալ իր քարթը կը տեղաւորէր: Հարցուց ինծի թէ ի՞նչ կը վնասեմ: Ու երբ հասկեցաւ քարթիս վնասելս, երեսիս նայելով ըսաւ.

— Զէ՞ որ դուն շաբաթ օրը տուն գացիր, առանց մաիկ ընելու որ, ես քեզի կ'ըսէի, պէտք է կենաս և կէսօրէ վերջն ալ աշխատիս:

Իր ըսածը հասկնալէս յետոյ, կրցած խօսակցութեամբս ըսի որ չեմ հասկցած ըսածդ: Շաբաթ օր իմ գինքը չհասկնալովս բարկացած է և քարթս վերցուցած: Բայց բնաւ չուզեց փոխուիլ, երբ հասկեցաւ թէ շաբաթ օր, իմ գինքը չհասկնալով՝ աշխատելու չկենալովս յանցաւոր չեմ: Քարթս ինքն էր վերցուցած և «այլեւս գործ չկայ քեզի», ըսաւ:

Իմ լեզուն անվարժ էր անգլիերէնի մէջ, և դժուարութիւնները սիրով յանձն առած էի ասոր համար, առանց գիտնալու իմ մեծ ըլլալս և ուրիշին ցաւ ազդելու: Հետացայ National Brake Electric Co. էն: Ուր գործ ձեռք ձգելս չեմ յիշեր, մինչև Փօլին Հարնիս Յիկէրը: Բայց մինչև Փօլին Հարնիս Յիկէր երթալս, դարձեալ Mr. Cushing, գործու տոմսերս լեցուց, ինծի գործ առնելու համար, ու իր յանձնարարած օրէնքին միջոցաւ գացի հասայ Փօլին Հարնիս Յիկէր ու սկսայ գործել:

Այս ալ գործարան մըն էր, նման Նէյշնըլ Պրէյք Էլէքտրիքի, բայց արտադրութիւնը քիչ էր ու փոքր անկից: Իմ ժամանակներս աւելի երկար առաւ հոս ու աւելի շատ փորձառութիւն ունեցայ: Մօթէօններուն

ու արմէներուն վրայ ըրած գործերս, գաղափար մը տեսին ինծի արհեստագիտութեան մասին, բայց միայն նուազ արդիւնաւոր մ'իտք՝ տիրապետելու:

Աշխատութեանս համաձայն, ունեցած փորձառութիւնս ու օրավարձս գոհացուցիչ էր, խիղճս հանգիստ էր ու ես ուրախ գուարթ կ'երթայի կուպայի դործու:

Երբեմն ծանր գործեր կուտար փորձելու համար, իսկ ես գործաւորներուն հետ վէճեր կ'աւնենայի, աւելի կամ պակաս աշխատելով դրամ շատ չիներու համար: Բայց դժուար կեանք չունեցայ ամբողջ գործի օրերու: Այս ելեքտրականութեան դարձարանին մէջ երկու անգամ գործելու պատենութիւն ունեցայ ու երկու անգամ ալ գրեթէ միեւնոյն դպացումով մտայ և միեւնոյն զգացումով ելայ:

Միլուօքիի մէջ աշխատած եմ բոլիշ գործարաններ ալ, բայց շատ դժուարութիւններ ունեցած եմ, իմ կողմէն արդարանալի աշատճառներով:

Միլուօքիի մէջ ես խօսելու վարժութիւն ունեցայ անգլիերէնի մէջ: Այս լեզուին համար բաւականաչափ աշխատութիւն կատարած եմ, առանց այլ և այլ պատճառներ խառնշտկելու, ըսեմ որ, իմ անօթութեան ու գործու կարիքին համար մտահոգուելու չափ, մտահոգուած էի նաև անգլիերէնի ուղեքին մէջ: Գիշեր և ցերեկ, իմ ամբողջ պատրաստութիւններովս, ժամանակ չեմ կորսնցուցեր լեզուին նկատմամբ: Միլուօքիի մէջ ապրելու ջրջանիս, այս և ուրիշ խնդիրներ էին որ դիմ դժուարութեան մատնեցին, առանց մոռնալու, կը յիշեմ Միլուօքիէն ու Ուսքանսէն անցնելէս առաջ:

Ուսքանսէն նահանգին մէջ ապրած եմ վեր ի վերայ չորս տարի ու գրեթէ ամէն գործ ըրած եմ ապրե-

լու համար: Փորտիճի մօտերը գործած եմ ագարակի մը մէջ, որուն տէրն էր Ճան Ուիլերմ: Պզտիկ հասակով, 30 տարեկան մարդ մը: Իրմէն գատ ունէր հայր մը և քոյր: Ճանը գէշ մարդ մը չէր, իր գործերուն համար: Խաղաղ համբերութիւնով, գործաւոր չցաւցնող ու գործաւորի վիճակէ հասկցող մէկն էր ան: Ես անոր գործեցի երեք ամիսի չափ. բայց երբ ձգեցի՝ անոր համար լաւ ժամանակ չէր, բայց և այնպէս ալ, գործը քիչ երեւցած ատենն էր որ զինքը ձգեցի:

Խոտը քաղած և ներս առած էինք. ցորենի հունձը չունէր. բայց ճոն և Երուսաղիմայ ցորեն (COIN) ունէր մօտ 20 էքեր: Ստրօպէրին հաւաքուած, վերջացած էր ու գրեթէ իր գործուն մեծ մասը լրացած էր, բացի սոխէն, որ պարտէզի գործերէն մէկն էր:

Երբ Ճան Ուիլերմը ձգեցի, այդ ամառը (1917) նորէն Փորտիճի մօտերը գործ մը գտայ Պոդոս անունով ըսգօջ Ամերիկացիի մը ագարակը, որուն հետ դարնան կանուխ ատենը թղթակցած էի իր գործուն համար: Այս մարդը ուղեց ինծի վճարել 35 տոլար, իմ պայմանիս համաձայնելով, եթէ կարենայ պահել, զիս փորձելէ յետոյ: Շաբաթէն աւելի գործեցի: Ու իմ ուսումնասիրած և տեսած գործերուն մէջէն հարկադրուած եղայ պահանջել 40 տոլար ամսական, եթէ կ'ուզէր որ իր գործը շարունակեմ: Զիս ուղեց պահել գործուն վրայ, բայց չուղեց աւելի վճարել: Այս պատճառաւ Պարոն Պոդոսը ձգեցի և գացի Միլուօքի, նորէն գործարաններուն մէջ գործ գտնելու:

Զմեռը Միլուօքիի մէջ գործարան աշխատելով հանդերձ, յաճախեցի զիշերային դպրոց, մինչև 1918ի դարունը: Մարտ ամսուն, թերթի լայտարարութեամբ

նորէն գործ գտայ ագարակի վրայ որ տեւեց մինչև Յուլիա: Յունիսին զինուորագրուելով, գործս ձգեցի, երթալու նաւաստի գրուելու. բայց քննութիւն անցուցած չըլլալուն չընդունուեցայ ու մնացի մինչև բանակին լուրին:

Ուսքանսընի մէջ, 1918ի տարուան իմ գործատէր ագարակապետը ամսականիս մէկ մասը զեղջեց, առարկելով որ ինքը 30ի փոխան, 25 տոլար է խոստացած ամսական, պայմանաւ որ իր գործուն վրայ կենամ ամբողջ տարին: Զգած ատենս 30էն չհաշուեց, ու իմ դիմում կատարած տեղերս հաշիւս կարգադրելու տեղ, ֆնասով դուրս եկայ:

Միլուօքիի փաստաբանները և ճշգութիւն ընող ընկերութիւնները իրենց շահը նկատի առնելով, իմ ագարակապետէն տոնելիք դրամիս համար, խորհուրդ տուին որ ոստիկանի զիմեմ, ու քանի մը կանանչուկ տոլար ալ անոնց ձեռքը դնեմ, որ կարենամ 5 տոլար ամբողջ գումարը դանձել:

Դսած եմ, խեղացիներ ըսած են «շահը ֆնասին եղբայրն է». ու քանի որ մէկը միւսին գործակիցն է, անհրաժեշտ էր ես վատնում ընէի, շահ բերելու, 5 շահելու, 15 կորսնցնելու: Առեւտուրի մէջ ասիկայ Ամերիկացիի մը համար բան մը չէ, եթէ ինք իր հաշիւին տէրը չէ:

Իմ առնելիքս փակուեցաւ ագարակապետին հետ, ինձմէ հինգ տոլար ֆնասով:

Այսչափ նեղութիւններ կարգադրելէ վերջ, եկան Օգոստոս և Սեպտեմբեր ամիսները, որոնց միջոցին, կոչեր եղան զինուորագրութեան: Երկու երեք անգամ զիս յետաձգելէ վերջ, վերջապէս արտօնեցին բանակի

մէջ մտնելու: Հոկտեմբեր 15 1918ին, զբոսեցայ Մա-
տիսըն Ուսքանսըն (Madison Wisconsin), ուր կար նա-
հանգային գինուորատեղին ու գինուորական դպրոցը
S. A. T. C. անունով:

1918ի օրերը, շատ դէշ օրեր չէին ամբողջ գինու-
որատեղիներուն. խնձի համար ալ շատ ուրախութիւն
էր, քանի որ 22 ին մէջ մտած էի ու հարստութեան
թէ աղքատութեան դադանիքներուն անձանօթ էի, և
դեռ շատ սիրուելուս պատճառն ալ նոյնիսկ չէի հաս-
կնար. ամէն անգամ որ պաշտօնեայի մը հետ կը խօ-
սէի, երեսը շատ խնդուք կը տեսնայի: Գաղանիք չէր
պատճառը. գործին յաջողութեան մէջ էր: Գործուն
համար ընտրելի էի:

Իմ, գործին կարեւորութիւն տուած ըլլալուս հա-
մար ընտրելի կ'ըլլայի, իմ ազատ կամքիս համակեր-
պումովը: Ու այդ ազատ համակերպութեամբ ինձի
եղած հարցումներուն պատասխանելով, զբոսեցայ բա-
նակի դպրոցին մեքենական ճիւղին մէջ, ուր մնացի
միայն երկու օր, յետոյ փոխադրուեցայ հիւանդանոցի
պարտականութեան վրայ, և անկից, Դեկտեմբեր 20ին
ազատ արձակուեցայ:

ԶԻՆՈՒՈՐՈՒԹԵՆԷՍ ՅԵՏՈՅ

Երկու օրուան դպրոցի աշխատութեան և երկու
ամիս հիւանդանոցի աշխատանքներու միջոցին ոչ մի
տոսակութիւն կը չայ դնել խօսակցութեանս մէջ,
քանի որ դպրոցի աշխատութիւնս սորվածիս վրայ
բան մը չէր, տեսութեանս մէջ դժուար չէր, քանի որ
ատոր ընկը վարժուած էի գործաւորական օրերուս, և
եթէ չըլլար ալ, դժուար բան բնաւ չկար, երկու օր և է
ծայրեր իրարու փակցնել, հոն, դպրոցին մէջ:

Հիւանդանոցին մէջ, հիւանդներուն ջուր տալ,
հաց տալ ու ամբողջ մաքրութեան հոգ տանիլ. այս
էր իմ գործը ու այս էր գործին կենսադրութիւնը:

Հիւանդանոցին մէջ, երիտասարդ զգոյշ, գեղեցիկ
աղջիկներ բաւականաչափ կային, որպէս հիւանդա-
պահ: Անոնց աշխատանքներուն գործակից երիտա-
սարդ տղաքներ ալ շատ կային: Ուրախութիւն էր
միշտ հիւանդանոցին մէջ: Երիտասարդներ շատ կը
փափաքէին աղջիկները պառնտի տանիլ, մանաւանդ
երբ իրարու սիրահար ըլլային: Իմ չգիտցածիս մասին
խօսելով, ես ալ չեմ կրնար վստահ ըսել թէ, ամէն
անոնք որ պառնտի կ'երթային, կրնային իրենց սէրը
անմիջապէս յայտնել իրարու:

Ես շատ անփորձ եմ ու միշտ դո՛հ չեմ մնացեր,
երբ օրիորդներու հետ խօսեր ու քալեր եմ: Ճիշդը,
խնդալիք կամ ոչ, ըսեմ որ, երբ սիրած աղջիկս հետ
խօսած եմ, ու պարտաւայ եղած է որ անոր հանգիպած

եմ, բայց ըսելիքներս չեմ կրցած յայտնել ու միտքս պարզել, միայն անորոշ ձեռով անհանգստութեան եմ դատապարտուեր:

Ես իմ հոգեբանական հասկացողութեամբ, ուրիշին դերի դարձած, այլ և այլ պարագաներու մէջ, ոչ մի կարելիութիւն կրցած եմ ունենալ, ճշդելու գերիշխանութիւնս, պարտադրելու կամքս և գոհացում տալու բնական սիրոյս: Յաղթուած էի արդէն, և այդ յաղթութիւնը հիմայ կը դիտնամ թէ ո՞վ էր տանողը: Ոչ միայն բնական երջանկութեան մէջ պարտուած, այլ և հացի պայմաններուն մէջ պարտուած էի, երբ ճիշդ հիմայ կը տեսնեմ իմ ամբողջութիւնս գրաւուած է մեքենագէտ թշնամիիս կողմէ:

Ես գինուոր չէի Դեկտեմբեր 20էն յետոյ: Երբ քաղաքացիական հապուստի մտայ, գինուորութենէս առաջուան հոգի շապիկը մտայ, զգացի թէ հացի կարօտ եմ: Հաց ունենալու համար, անհրաժեշտ էր գործ մը ճարել: Գործ մը, որ մեծ յաջողութիւն բերեր ու չի պարտադրեր զիս, սեւ շապիկ հագնելով մուտ տեղերը պտըտիլ: Ասանկ գործեր, բնական օրէնքով եոյսալոյ չեմ գտնելու, ու այդ օրէնքը սորված չեմ, իմ բնութեանս հակառակ ըլլալուն համար: Ապրիլ գիտնալու համար տեսած եմ երկու օրէնքի գործադրութիւնը:

Շատ լսած ու կարդացած եմ, երկու օրէնքը գործադրողին ունեցած շահին վրայ, և մէկը կամ միւսը ընտրելու համար, աշխատած եմ բանտերէ հեռու կենալ, աւելի շիտակը, ուրիշի իրաւունքին չի ցանկալ: Այս իմ հոգեկան զգացումներս գոհացնելու համար, ստիպուած էի դարձեալ ագարակի գործերու դիմել:

1919ի գարնան, Միլուօքիէն նորէն դացի ժամ ու կէս հեռաւորութեան, Ուսքանսընի մէջ գործեցի: Գործըս երկու ամսուան էր, ագարակապետին հետ: Երբ սկիզբի պայմանով խնդրեցի որ 30 տոլարէն աւելի վճարէ ամսուան գործերուն, քանի որ ամսուան գործերը շատ էին: Արդէն մեր ըրած համաձայնութիւնն ալ այդպէս էր, ինքը աւելի պիտի վճարէր երբ Ապրիլ և Մայիս ամիսները վերջանար: Իր նպատակն էր միայն 35 տոլար վճարել, 40-45 իր կարողութեան սահմանէն վեր էր ու իր հաշուով, աւելորդ էր այդքան դրամ վճարել ինծի:

Ագարակապետն ու իրեն հետ ասլոողները գերման ծնունդ ունեցող Ամերիկացիներ էին ու ոչ գէշ բնաւորութեան տէր մարդիկ: Լաւ էին ու զիս կը սիրէին, երբ ամսավճարի աւելումի խօսք եղաւ ու չուզեցին համաձայնիլ պահանջիս հետ, ու չուզեցին զիս պահել իրենց մօտ, այդ տարուան համար, իրենց մօտ ագարակի մը վրայ տեղ մը գտան ինծի: Այս մարդիկն ալ լաւ էին և կրցին զիս գոհ պահել մինչև Մեպտեմբեր ամիսը:

Այս վերջին տեղն ու առաջին տեղը իրար բաղդատելով, մէկը միւսէն լաւ տուն մըն էր ինծի համար: Գործուս հետ ես հոգ տուն մը կարծած էի, առանց իմ բնական կարծիքին անուալու թէ, ես օտար երկիր մը ծնած եմ, կրնայ ըլլալ որ անոնք տարբեր կը ձեւեն ու կը սահմանեն մարդկային բնական օրէնքին մէջ: Մէկագարակապետին հետ, որ մնացի միայն մէկ ամիս: Այդ մարդը ոչ գործ ընելու կամքի տէր էր իր սեփական ագարակին վրայ ու իր արտայայտած մտքով, իրեն ըրած գործուս համար, իմ գազափարիս

հասկացողութեան մէջ, վարձատրութիւն չի տար զո՞ննալու, և երկուքին կամ երեքին մասին մէկը խօսիլ կամ մէկը բնաւ նկատի չառնել, քանի որ մէկ տարւան մարդիկներ էին իմ այ տարուան գործուն վրայ:

Իմ հիմակուան հասունցած ու փորձուած խելքովս, կը տեսնամ որ ամէն խնդրոյ շուրջ, կամ ամէն անհատի վերաբերեալ մէկ դադարարով չէ կարելի խօսիլ, ու համակրանքի սիրով և ոչ համակրանքի ըզգացումով հանգիստ մնալ գործին յաջողութեան և կորուստին համար:

Գործի կարգադրութեան պէտքին համար և դադարի կատարեալ համոզուած սիրուն մէջ, համաձայնութիւն մը գոյացած էր իմ և իմ ընտանիք տղարակապեալին հետ: Գործը կատարուած ձեւին մէջ և բնութեան ձեւը համոզող սիրուն մէջ, իմ միտքն էր սիրահարուիլ իմ ազարակապեալի գոտարին. եթէ սէքս համոզուէր անոր մէջ: Երիտասարդ կամքին ազդեցութիւնը այս է: Եւ իմ գործը որ ազարակն էր, ինձմէ ահնկալուածը ազարակապանին աղջկան հետ նշանուիլ էր ու ամուսնութիւնը:

Իմ առանձին կամքս կար, գործած տեղիս ազարակապեալին աղջիկը սիրել, բայց սիրելու փափաքը չեմ կարծեր որ երկուքին մէջ էր, երկու մտքերու հասկացողութիւն և զիտցուած սրտերը կար: Օրիորդը կար 16ի մօտ և ես ալ 22. ան գեղեցիկ էր ես տգեղ: Վճիռ տալու ինչ էր մնացեր, ան ալ ես ալ չէինք գիտեր: Ինձի տուած հարցումներուն պատասխանը գիտնալու հարցը լուծուած թէ ոչ, ես կը բաժնուիմ իմ գործէն և ունեցած կարծիքովս դարձեալ կ'իջնամ Միլուօքի, ուր նորէն գործարանային գործ կունենամ:

Իմ վերի յայտնած հարցին և տուած պատասխանին, գործնականը մարդոց մէջ ծնած և մեռած է: Եւ իմ վրայով խօսելս այն է, բուն իսկ պատճառը որ, ես պանդուխտ մը, ճամբորդած ու գործած եմ ապրելու, կեանքի մէջ սէքսի զգացումը միայն հասկցած եմ, բայց զգուշացած ու հեռացած եմ պատճառը միայն դժբախտութեան վերագրելով:

Ապրեցայ Միլուօքիի և Ուսքանսի մէջ մինչեւ 1920ի սկիզբը: Շատ գործելու նախանձով լեցուած և հաստատ կամքով ուզած եմ ունեցած աշխատութեանս մէջ քաջալերուիլ ու երջանիկ ըլլալ, երբ ապրիլ սովորած էի իմ բնական հասկացողութեամբը: Չէի նկատած բան մը, այլ և այլ խորհուրդներով փառաւորներու կեանքին հասնելու կամ ճիշդ այդ իմ գործի օրերուն հաւասար ապրած ըլլայի փառաւորներու ապրած կեանքին:

Գործու համար միշտ շրջած եմ ու գործուս վրայ չեմ նախատուած: Գործը սիրած ու գործատէրէն սիրուած եմ. բայց զարմանալին կայ գիտնալու, ինչո՞ւ համար դժբախտ մնացած եւ դրամ չեմ կրցած աւելցընել, իմ այս տողերուն մէջ տարբեր նկարագրութիւն տալու համար: Թափառելուս պատճառն էր իմ չգիտցած մեքենական ուժէն յաղթուիլս, այն ուժէն որ կատարելագործուած է տարիներ առաջ ու պահուած կառավարիչներու ձեռքին մէջ: Իմ չի կրցած ըրածս վերագրուած է իմ բթամիտ ըլլալուն և շատ մը դժբախտ անընդունակութիւններու:

Այն ուժը որ փոխեց իմ բաղքը Ուսքանսի նահանգին մէջ, փոխեց նաև իմ գրիչս աշխատանքի անընդունակութեան, ու գիտցընել տուաւ իր միտքը

իր ազդեցութեամբ որ գրիչս չի շարունակէ գրել: Գրչի մեղան չորսընեւը, գլուխ փակելն ու փոխելը իր բնական գործն է, դադարաւոր խօսեցնել չի տալու համար: Ռէտիօի մեքենան է իմ խօսած ուժը, որուն ենթարկուեցայ ես, իմ մարդամեքենայի ուժովը: Ռէտիօի ըրած գործերու մասին պիտի խօսիմ իմ ճամբորդութեան վերջաւորութեան:

Միլուօքին պատմական քաղաք և գիտութիւն ունեցող տեղ մըն է: Իմ ինչ կեանք ապրելս, ինչ որ ալ ըլլայ, դժգոհ մտքով չպիտի ներկայացնեմ, քանի որ ունեցայ շատ մը գործեր և սիրահարութիւններ, որոնք աւելի զօրաւոր են թուած ինծի, քան հեղինակութիւն ունեցող մարդու հասկացողութիւնն ու արտայայտած ձեւը կամ միտքը:

Վրայիս հեղինակութիւնը զօրաւոր է, խօսելու համար ճիշդը, Միլուօքի մէջ ունեցած երկու քիրահարութեանս մասին, քանի որ պատկերը գէշ տպաւորութիւն չի ձգեր:

Երկու Իզիպէլթ անուններ, երկու օրիորդներ, ճիշդ իմ ուղածները: Գաղափարիս յարմար անոնց ընաւորութիւնը, անոնց ընտանեկան պատմական երեւութիւնը և անոնց տեսքերը իմ սրտիս թելերը սարսռացողին, անմոռանալի փափաքս ու երեւակայութիւնս հաւանաբար ազդեցին զիս կառավարող մեքենայէն:

Իմ իրական կամքին ու պահանջելիք սէրին, հաստատելու գործուն մէջ, իմ բնական հաւատամքներս անհիմն չէին, համաձայնութիւն մը հաստատելու մէկ

կամ միւս Իզիպէլթ օրիորդին հետ, եթէ ունեցած պայմաններս նպաստաւոր ըլլային, և այդ ատենուայ յոյսիս ազդեցութեան ենթարկուած ըլլալս գիտնալի: Ժամանակը անցած է և եղածը մեռած, ի հաշիւ ինծի, և յուսախաբ ըլլալս մեծ դժբախտութիւն ու ցաւալի բան է ինծի:

Միլուօքի մէջի ենթադրական իմ սիրուն հետ կը գործէի ալ, և առած օրավարձքս նպաստաւոր էր ընտանիք պահելու, թէ մտքի ելեւէջներու ազդեցութեան տակ չըլլայի ու տեղ մը հանգիստ մնալու որոշումը տուած ըլլայի:

Հանդիպած երկու աղջիկներս ալ օտար անունի տակ ծնած ու մեծցած էին, բայց թէ ինծի և անոնց յարմարութիւն կար, իմ հասկցած և խորհած ձեւերովս խաղաղ կեանք մը ապրիլ, համեստ ընտանիք մը կազմելով: Բայց հաշիւներ կային որ նկատի չէի առած և անոնց գաղափարի մասին յոտակ տեղեկութիւն չունէի:

Իմ երեւակայած մտքերուս վրայ խօսակցութիւն եղած և վերջացած էր, երկու օտար անհատներուն ամուսնութեանը մասին, բայց երբ բանակցութեան մէջ չէի արտայայտուի գաղտնիքներու մասին խօսիլ օրիորդներուն հետ և ճիշդ սէրի մասին գծել պայմաններ:

Իմ պանդխտութիւնը կարծես ծրագրուած գաղտնիք մը եղած ըլլար, ուրիշի կողմէ, առանց իմ գիտնալու, և այդ գաղտնիքին գծագրուած սիրուն պատճառը թշուառութեան մէջ շրջեր եմ առանց իմ կամքին ազատ համաձայնութեան, թէ իմ մարմինը պիտի կրնա՞ր տանիլ ինծի ծանրացած բեռը:

Այլ ևս տարիքս 23ը կ'անցնի, կ'անցնի նաև ժա-

մանակս, առանց իմ ապագան ճշդելու: Գործու համար կը պտըտիմ, գործ ունենալու, գործուս հետ հաստատում մը ընելու ու ճշդելու ամուսնութեան հոգի համար, վերջնական տուն մը: Ոչ մէկ կամք կամ դադարիք կրնայի իրականացնել և ոչ մտքի երաշխաւորութեան մը, պատճառ կրնայի տոկալ և ազդել զիս ազդողը: Այսպէս ապրելով մտքի և սրտի ծանօթներուն հետ բայց գործէ հեռու, կը դիմեմ բարեկամներու ու իմ եղբօրը, ճամբու ծաղսի մը համար, իր քովը երթալու և գործու հտեւէ ըլլալու, հոն իր քաղաքին մէջ:

Թշուառութիւն իմ մէջ, գործու համար կ'երթամ իմ եղբօրը, ձմեռուայ ցուրտէն ապաստանարան մը գտնալու և առողջութիւնս չի վտանգելու, կարծելով թէ զեռ երիտասարդ եմ ու հազար և մէկ պատեհութիւն կը ներկայանայ ինքզինքս գտնալու: Բայց քանի տեսակ բաղդի վրայ մտածեմ ու խօսիմ, քանի տեսակ տարբեր պայմաններու մէջ փնտռեմ պատճառները, թէ իմ բաղդը պիտի խնդար օր մը ու ամէնը պիտի մոռցուէր, ինչ որ կրնայ ըլլար, փոխանակ լալու աւելի գէշին մէջ, պիտի ուրախ ըլլայի:

1921 - ԵՍ ԵՂԲՕՐՍ ՏՈՒՆԸ

Միշիկնի մէջ: Ուրախ եմ, տունը գտնուելուս համար, բայց անհանգիստ եմ, գործերը թոյլ և անգործ ըլլալուս պատճառաւ: Ուրիշ պատճառ մը չունէի զըծգոհ մնալու: Երիտասարդ էի, գործ չունէի, դրամ ծախսել զիտէի ու դրամ չունէի: Խելքս կատարեալ էր, խելօք կենալ չունէի: Ի՞նչ ընել հիմայ, ամէն մարդու չերկնալու և վիրաւորական խօսքեր չի լսելու համար: Ուրեմն, բնութեան օրէնքին մէջ պիտի կրնայի՞ գոհ մնալ և երջանիկ երեւալ ամէնուն:

Եղբայրս և հարսս կը նեղուին երբ իմ նեղուիլս կը տեսնեն ու ինչ վճիռ ընելնին ես բնաւ չեմ հասկընար: Որու կարծիք ես կ'ունենամ, սափրիչ դառնալ եղբօրս արհեստին վրայ ես իմ մասին, իմ ձեւերով չեմ կարող խորհիլ և վճիռ տալ թէ այդ գործը իմ արհեստը պէտք է դառնայ: Եղբօրս գաղափարը երբ լսեցի թէ ինծի պիտի օգնէ որ սափրիչութեան երթամ, համաձայնեցայ իրեն և ընդունեցի մինչև Շիքակօ երթալ, ուր — անոր փափաքն ալ այդպէս էր — սովորելու գիրութիւն ըլլալուն:

Եղբօրս սէրը գիտէի և անոր գաղափարը հասկըցած էի, բայց որչափ առաւել սէր կար իրեն մէջ որ ինքը ազդուեցաւ ու 400 տալեր պարտք ըրաւ իր չի ունենալովը մէկտեղ, ինծի տուաւ և Շիքակօ զրկեց արհեստ սովորելու: Կրնայ ըլլալ որ անոր գաղափարը շատ ճիշդ էր ու ապահով թէ ես օգտուած պիտի ըլլամ արհեստը սովորելու և օր մը ուրախ դարձեալ

իրեն վերադառնալ: Բայց անոր անկեղծ խաբուելուն իմ խիղճ չարչարուելուս որչափ անխիղճօրէն տուժած եղած էինք մենք:

Իմ երօրը արհեստը պատմական պահանջ մը դարձաւ ինծի համար ուրիշներուն միջոցաւ. իմ ստ զարմանալի պահանջ, որ արհեստագէտը արհեստէն հասկընալով կրնայ ճանչնար մարդը արհեստին յարմարելու, և կը պահանջէ, իր պահանջը, իրագործելու: Այս խիստ հոգեկան հասկացած ձեւերով կը պնդէ կատարել իր կամքը նոյնիսկ, արհեստը սովորողին բարեկամներուն միջոցաւ, բայց երբ ինքզինքը հակառակորդի կը հանդիպեցնէ, ինքը կը դառնայ մեծ նախատող մը, իրեն ընտրած մարդը իրեն սիրած գործուն համար: Պարզ ըսել, երբ ես պատճառ ունեցայ չընդունել սափրիչութիւնը ինձ արհեստ ընելու, մարդը իրեն գործիքներով գործեց և կըցաւ ընդլայնել իր ընտրած միտքը, հասկցնելու իմ աստիճանին ու կամքին:

Ես ըսի որ նախակայ եղած էի արհեստագէտ մարդոց (ռէտիօի միջոցաւ): Բայց առանց պատճառը դիտնալուս թէ ինչո՞ւ այսչափ գործերու մէջ ձախորդութիւններու հանդիպած եմ, ու ես կ'երթամ, ուր որ բարեկամ մը լսած եմ կամ կարծած եմ ըլլալ, ուր որ ալ ըլլան, հոգ չէ թէ քանի հազար մղոն հեռու են ինձմէ: Կ'երթայի և հիմայ հաւատացած եմ ճամբորդութեանս սահմանը որ չեմ կարծեր թէ պիտի կրնամ աւելի հեռու երթալ ասկից:

Շղթօրս տուած խորհուրդը զիս Շիքակօ հասցուց, բայց Շիքակօի մէջ, քովս մնացած 80 տալերը 100ի

տուած խորհուրդներէն աւելի աւելցուց. պատճառաբանելով թէ եղած 80 տալերով արհեստ չպիտի կրնամ սովորիլ և կիսատ թողելով չսկսելու նման պիտի ըլլայ ինծի մէջ: Այս մտքին պատճառաւ արհեստը սկսելէ առաջ միտք բերի որ ինծի բարեկամ մը կայ Ֆլօրիտա, որը արդէն ինծի նամակ գրած էր թէ հոն երթամ հոն գործելու: Այս յուսալից մտքովը Շիքակօի մէջ աւելի սպասելու աւելորդ համարեցի և դացի Ֆլօրիտա 1921 Մարտի սկիզբները:

Սասնի խորհուրդներ շատ կուգային, և և խելքիս կարողութիւնը չէր ներել ոտքերս կանգնեցնել առաջ երթալու, ուր հաստատ յոյս մը չկար, և ապահովուած պաշար պատրաստ չունէի քովս:

Ելելուրական մեքենայի ճարպիկ ուժին տակ քըշուեցայ, ուր կառավարող ձեռքը կրնար ձեռքին տիրուն միտքը գոհացնել:

Ֆլօրիտա հասայ, բայց դորձ չունէի ոչ ալ բարեկամիս միջոցաւ գտնելու յոյս: Եւ իմ Ֆլօրիտա երթալու լուրը և պատճառը նոյն իսկ եղբայրս չէր գիտեր: Զգիտնալով մէկտեղ ես կը խնդամ, կարծելով թէ բարեկամներով լեցուն օր մը յաջողութիւն մը պիտի գտնեմ, և ուրախ լուրը եղբորս պիտի հաղորդեմ զայն հանդիստ ընելու, թէ ես երջանիկ եմ:

Օրլանտօ Ֆլօրիտա մնացի մօտ երկու տարի, ու ապրուստի համար ճաղսովիլի մէջ ծախեցի ամերիկեան օրաթերթեր: Օրլանտօի շուրջ չնչին օրավարձով մը աշխատեցայ աղարակներու վրայ: Եւ Օրլանտօի մէջ, «The Evening Reporter Star» օրաթերթին մէջ տոմարակալութիւն ըրի: Տոմարակալութեան ստացայ 15 տալեր, իսկ թերթէն 7 ու սկսայ մինչև 12

երբ ձգեցի: Թերթին մէջ կ'ընէի ժամկոչի գործեր, բայց շիտակ խօսակցութեանս ու անկեղծութեանս համար սիրեցին զիս, և երբ ուզեցի գաղափար յայտնել թերթին միջոցաւ, սիրով տեղ տուին:

Իմ գրած յօդուածներու հանդէպ ուրիշներուն ըրած կարծիքին պատասխանատուն իրենք են եթէ կ'ուզեն գրածներու և խօսածներու տէրը դառնալ:

Հետեւեալ անունին տակ գրած մէկ յօդուածս ինծի կ'երևի թէ շատ կը մտահոգէ շատերը, և պատճառ դարձան իմ երկար ճամբարդութիւններու ու թշուառութիւններու « The beast again out from her cage » նիւթը: Պարունակութիւնն էր Իգմիրի 1922ի կոտորածը, Տաճիկ գաղանը սիրուած քաղաքակիրթ Եւրոպայէն:

Իմ անարժէք բաղդը երեւութենէն իմ ըրած գործերը արժէք էր, ու կատարեալ վճարում չէին ընել ինծի: Պատճառը իմ խեղճ երեւալս է թէ անբախտ եմ, ես գաղտնիքը չեմ գիտցած: Գործուս վրայ ժամավաճառ ըլլող մը չեմ, գործուն բնութեան տմարդ կամ ոչինչ մը երևցած չեմ եղեր, հակառակ որ շուտ վարժուած և լաւը ընող մը եղած եմ, ի՞նչ էր գաղտնիքը, գործուն համար տատենութիւններէն հեռու պահուած եմ:

Պանդուխտ օրերու բարեկամներու հետ հացի գաղտնիքը լուծել չէր նկատի առնուել, իրենց քսակը լեցուն ըլլալուն, իմ քսակս անպատճառ եղեր էր լեցուն, որ իմ գործս ցած օրավարձերով եմ ուզած ընել: Աւելի օրավարձ գծուար էր վճարել, բայց շատ շատ ցանկացած եմ գործուս վրայ հանդարտ մնալ: Շատ տեղեր գործատէրերը քննադատութեան պէտք կայ, բայց արժէքէ հեռու, որով աւելորդ բան է մտահոգուիլը:

Իմ կատարած գործը, հաւանաբար կրնար կատարել ամէն անհատ ամէն հասակի մէջ, բաւական է որ գործելու տարիքի հասած է և ընդունուած գործուն վրայ: Մեծ գիտութեան պէտք ալ չկար, բայց գաղափարի ըմբռնումի ազդեցութեան ենթարկուելուն մարդը չէր կարող տոկալ, աչք գոցել անցնելու, առանց յիշելու իր կատարած աշխատանքը, առանձ վարձատրութեան: Մտքի տաք ազդեցութեան շնորհիւ իմ գործէն հեռանալուն լուրը հազորդելով գործատէրին, բաժնուայ և այլ ևս չի ուզեցի վերադառնալ:

Տարին 1923 էր և ամիսը Մեպտեմբեր, երբ, այլևս նպատակ դրած էի երթալ Ուոշինկթօն, Միացեալ Նահանգներու մայրաքաղաքը, ուր կը կարծէի թէ նամակատան մէջ գործ մը պիտի կրնամ ունենալ, երբ քննութիւն տամ ու շահիմ: Այս նպատակին վրայ փափաքով առգորուած, հիւսիս երթալու կարծիքս յայտնեցի բարեկամս Պարոն Ճէյմսին և կեցիք բարի ըսելով հեռացայ Օրլանտօն և ամբողջ Յլօրիտան:

Օրլանտօն հեռացայ, բայց ի՞նչ շահեցի և ի՞նչ կորսնցուցի: Քանի տալերով մտայ այդ տաք նահանգը և քանիով դուրս ելայ իմ ապահովութեան շահուն մէջ: Բացի երկաթուղիի ծաղսէն, մօտս ունէի 50 տալեր, Յլօրիտա մտած օրս, ու երբ մօտ երկու տարի վերջը ձգեցի, ճաղաքնովի Պալթիմորի համար նաև տոմսակ գնելէ յետոյ մօտս մնաց երեք տալեր:

Հարուստ մտայ Ֆլորիտա և հարուստ ելայ, բայց շատ աւելի հարուստ երբ ելայ, քանի որ բաւական պատիւ ալ շահած էի հոն, հարաւի մէջ և հիւսիսի մէջ ծանօթ ըլլալով հիւսիսի հեղինակութիւն ունեցողներուն, առանց երեսնին տեսած ըլլալով:

Հեղինակներուն ազգած կամքին տակ, հարաւ անցնելէ առաջ, մէկ քանի ամիս, ցուրտ ձմեռուան մէջ Շիքակօ անդործ մնալով դացի Քանքէքի, Շիքակօէն 60 մղոն հեռու, գործ գտնելու յոյսով, առանց քաղաքին ծանօթ ըլլալով:

Քանքէքի երթած ատենս, դեկտեմբերի ցուրտ ամիսն էր առանց ձիւնի. ինծի հետ տանելով պայուսակ մը իմ քանի մը կարեւոր հագուստներով: Բեռի շոգեկառք էրնստապայուսակովս, երկաթուղու աշխատաւորներու օգնութեամբը: Եւ երբ կայարանը հասաւ բեռի շոգեկառքը, կառքը վարողն ու միւս գործաւորները առաջարկեցին որ զգուշութեամբ վար գետինը իջնամ, յայտնելով որ շոգեկառքը իմ իջնալիք տեղս չպիտի կենայ: Մէկը կառքին վրայէն ելաւ և պայուսակս առնելով օգնեց որ վար իջայ ու մըտայ կայարան: Ուղեցի քիչ մը հանգստանալ տաքութեան մէջ, որ արդէն բաւական ցուրտ առած էի, շուրին թանգին վրայ ըլլալուս պատճառաւ:

Դեռ չտաքցած ու հանգիստ չի եղած, յանկարծ ոստիկանը ներս մտաւ կայարանին մէջ և հարցուց իմ հոգ գտնուելուս պատճառը, քանի որ ես ունէի պայուսակ մը ինծի հետ: Շոգեկառքերուն ներս գալու և դուրս երթալու ժամանակներուն կարեւորութիւն տուած չունէի, ու այդ ժամանակը շոգեկառք առնելու

անորոշ ժամանակ մ'էր և հաւանաբար երկար ատեն կար նորէն կառք նստիլ ոստիկանին կարծիքով, իմ հոգ ըլլալուս պատճառաւ: Ոստիկանը իրեն հարցաքննութեանը իր ընտրած վերջին կարծիքովը տաջարկեց որ ես ինքնիրենս երթամ ոստիկանատուն, հոն պաշտօնեան տեսնեմ և տեղ ուզեմ հանգիստ մնալու մինչև առաւօտ, յետոյ նայիմ գործու կարգադրութիւնս:

Հասաւ ոստիկանատուն ոստիկանին ուզած և առաջարկած ձեւովը: Ոստիկանապետը իմ խնդրանքիս համեմատ ինծի տեղ տուաւ, պառկեցայ յանցաւորներուն ճաղէ պատերով սենեակի մը մէջ, ուր ընկերացայ միայն սև խոշոր քանայներուն (bedbugs): Ամբողջ գիշերը եղայ անհանգիստ ու դեռ ամբողջապէս չէր լուսցած, իմ անհանգստութեան համար ելայ մնացած տեղէն դուրս և քերուելով ըսի պաշտօնեային. « շատ տաք եմ, բայց ընկերներս զիս առանձին չեն թողուր (ոջիւներու խածնելուն էր ակնարկս), իրենց կատակասէր ըլլալուն:

Այսպէս խօսած պահուս ոստիկան պաշտօնեան իր հարցումներուն հետ ինծի ցուցուց բանտարկեալներուն գործիքները, դաշոյն, գմելի, ատրճանակ և ածելիներ, որոնք կեանքի բոլոր պայմաններուն մէջ բաւական էին ոճրագործութեան համար:

Ամբողջ հարցումներէն յետոյ, իմ պէտքին և պահանջին համար առաջարկեց որ երթամ Սալուէշըն Արմին տեսնամ, գործ ձեռք բերելու քանի որ ուրիշ միջոց չիկար իմ քաղաքին և մէջի ժողովուրդին անծանօթ ըլլալուս համար:

Օրը ինչ օր ըլլալը և օրուան թիւը չեմ յիշեր, բայց ամպոտ և ցուրտ օր մըն էր և ձիւն կը փչէր, երբ հարցընելով դացի գտայ Սալուէշըն Արմին կեդրոնը և

անոնց օգնութիւնը ինծի գտած գործերնին: Գործս էր վառահաններ փոխադրող կառքերու մաքրութիւնը այդ դեկտեմբերի ցուրտ ամսուան մէջ: Սմէն մէկ կառքի մաքրութեան փոխարժէքն էր 1.50 - 1.75 տալեր: Իւրաքանչիւր կառք օրէ մը չէր մաքրուեր, որովհետեւ հաւերուն «աղբ»ը երկար ատենէ ի վեր ստոած մնացած էր կառքին մէջ:

Գործուս՝ կառքերը մաքրելուն սկսայ և մինչև կէսօրէ վերջ ժամը 1ի 2ի ատենները, իմ անօթի ըլլալուս պատճառաւ գացի գործու վերակացուն տեսայ և խնդրեցի որ ինծի տայ մէկ քառորդ տալեր ճաշ մը առնելու համար, որպէսզի կարենամ գործել ու լրացնել, քանի որ երկար ատեն է որ չեմ կերած: Վերակացուն պատասխանեց որ ընկերութիւնը գործը լրանալէ յետոյ կը վճարէ գործաւորին և ոչ թէ առաջ:

Այս մտահոգութեան մէջ սկսաւ տեղին վրայ շուրջս նայիլ, ուտելու տեղ մը գտնելու: Այդ գործին տեղը հաւնոյ մըն էր լեցուն հաւերով, որոնք կը փոխադրուէին շուկայ, ծախուելու և կամ ծախուած տեղերնին յանձնուելու: Այս պատճառաւ ոչ մէկ տեղ կը տեսնէի ճաշարան մը կամ խանութ մը, իմ այդ ատենուան հացս դնելու համար, եթէ կարենայի իմ ուզած քառորդ տոլարս ստանալ վերակացուէն: Զի յուսահատելու համար գործս ձգեցի և գացի շուրջս նայելու, ուր կարող եղայ գտնել երկաթուղազծի արեւմեան կողմը Իտալացի գործաւորի մը կոկիկ խըրճիթը, որուն մէջ էին իրենք այր եւ կին:

Տունը հաստատուած էր փայտով ու թուղթերով, որը միայն կարող էր տաքէն ու անձրեւէն պահել այդ երկու Իտալացիին իրենց ունեցածովը: Ասոնք ինչ մտածում ունեցան իմ մասին եւ չկրցայ հասկնալ,

բայց երբ խնդրանքս ներկայացուցի իրենց սիրով ընդունեցին և տուին ինձ չորս կտոր ամբրիկեան հաց, մէկուն մէջ դնելով աղի խոթ մը և քիչ մը հէմ:

Իմ խօսքն էր վճարել երբ դրամս վանձէի գործս լմնալէն յետոյ, բայց անոնց միտքն էր ես վճարում չընեմ, և ըսին ինծի իրենց կրցած անգլիերէնովը: Շատ քիչ կրնային անգլիերէն խօսիլ: Ուղեցին գիտնալ ինչ աղդ ըլլալս և ըսին ինձ թէ իտալացի՞ եմ: Հայ ըլլալու ըսի ու շնորհակալութիւն մը յայտնելով գացի ետ իմ գործուս, ուր ուղեցի ամբողջ քարը մաքրել և իմ 1.75 տոլարը ստանալ, իմ ուտածիս վճարումը ընելէս յետոյ անցնիլ հեռանալ ատկէց, ուրիշ գործ փնտռելու:

Գործուս վրայ և փափաքով լեցուն կը քերեմ քերիչով հաւու ծրտերը, որոնք շատ սաստիկ չորցած էին պաղին ազդեցութեան տակ: Ստոած էր հաւերուն աղբը և շատ դժուար էր քակել ու մաքրել այդ մեծ կառքը, որը բաժնուած էր մասերով հաւերը տեղաւորելու համար հազարները միասին:

Գործս լմնցնելու կասկածը կը տեսնայի, երբ իմ քերիչս յաջողութիւն չէր բերէր այդ օրուան ցրաուն ազդեցութեան մէջ, և ցնցուած ու գունափոխուած, անկանոն ձևով, անկտրողութիւն կը տեսնամ գործս այդ առաջի սկսած օրը լմնցնել: Երկրորդ օրը շարունակելու համար, խղճի սաստիկ տաքակուսութեամբ անկարելի կը տեսնամ, այդ գիշերուան ապաստանարան չունենալուս և անօթութիւնով մէկտեղ ետ վերադառնալ:

Օրը չի լմնալէն առաջ գործս ձգեցի և առանց մէկ սէնթ ստանալու հեռացայ այդ գործէն, այն ցրտի ազդեցութիւնը արդէն առած էի անօթութեանս հետ:

Գործէն ուղղակի Y. M. C. A. գացի և հոն պա-
յուսակս յանձնեցի: Y. M. C. A.էն ուղեցի հանգիստ
ըլլալ քանի մը վայրկեանի մէջ, և երբ նստած էի սե-
ղանին ծոած՝ քնացած մնացած էի մինչև իրկուան ժա-
մը հինգին: Ասկէց ուղղակի առանց ուրիշ յոյսերու
մասին գուշակութիւն ընելու, պայուսակս առի և շու-
կայ գացի. ուր Հրեայի մը քով յանձնեցի որպէս երաշ-
խատութիւն Յ տոլարի փոխառութեան համար, մին-
չև Շիքակօ երթալու և իրեն վերադարձնել իւր դրամը:
Երեք տոլարի համար մուրհակ մը սուղեց ու խնձի ըս-
տորագրել տուաւ, Յ տոլարը յանձնելէ առաջ: Մուր-
հակը 30 օրուան համար էր, առանց տոկոսի, բայց
ինքը ստացաւ 15 օրուան մէջ, իմ ազատ կամքովը 25
սէնթ տոկոսով միասին:

Պայուսակս հնամաճառ Հրեայ վաճառականին տա-
լէ և երեք տալերը ստանալէս վերջը գացի երկու
խաշուած հակիթով ճաշ մը ըրի և տոմսակս կտրելով
գացի Շիքակօ:

Այս Շիքակօի և Ֆլօրիտայի կեանքը անցընելէս յե-
տոյ ճագսնովիլէն կ'անցնիմ նաւով Պալթիմօր Միւրի-
լանտ և կը սկսիմ նոր պանդխտութեան կեանքի, որը
բաղդատելով հինին, ես միշտ բաղդատոր մնացած եմ
արուեստագէտ հեղինակին ազդեցութեանը տակ:

Պալթիմօր հասած օրս Սեպտեմբեր 12, 1923 ի
անձրեւոտ օր մըն էր ու շատ գէշ ազդող իմ նիւթա-
կան և ֆիզիքական կեանքիս: Միայն երկուք ու կէս
տալեր կամ աւելի պակաս դրամ ունէի գրպանս նա-
ւէն դուրս ելած ատենս: Սենեակ վարձելէս և Հրեայ
ճաշարանապետին ճաշարանը գործի սկսելէս յետոյ
քովս ոչինչ մնաց:

Գործը ճաշարանին մէջ, կուտար ապրուստս բայց
ապրուստիս հետ միասին կը ցանկանայի ճաշարանէն
աւելի գործ մը ձեռք բերել եթէ կարելիութիւն կար,
և կրնայի յաջողիլ եթէ աշխատէի:

Այս սովորական նպատակովս թերթերու ապրուս-
տանքներով, փոքր կը կատարէի իմ սիրած գործերս և
կարողացածներս ձեռք բերել: Օրին մէկուն մէջ, երբ
գործէ ազատ էի լրագիրը կարդալէս Պալթիմօր քա-
ղաքին մէջ, փողոցը կայնած հարցուցի հասցէն կար-
գացած գործուս ուր մէկ կողմը ըլլալը քաղաքին, և
որ մէկ հանրակառքովը պիտի կրնայի հոն հասնիլ իմ
փափաքած քննութիւնս իմ ուղած գործին վերաբեր-
եալ ընելու: Իմ հարցումը դեռ չի լըմնցուցած հար-
ցում ընողին, որը էր գինուոր մը, անմիջապէս իմ
հարցումիս հակառակ պատասխան տուաւ և հարցու-
մը փոխեց իրեն ունեցած գործուն վրայ, որ ինքը ար-
դէն պարտականութեան վրայ էր: Իրեն գործուն վե-
րաբերեալ հարցումներ սկսաւ փոխանակել խնձի հետ,
զիս իրեն հազուստին մէջ մտցընելու համար:

Երբ ինքը դեռ իմ ներկայացուցած հասցէին ուղ-
ղութիւն չէր տուած, պահանջեց որ բանակին որ և է
ճիւղի մը մէջ արձանապրուիմ կառավարութեան տը-
ուած պատեհութիւնը օգտագործելու և կատարեալ ար-
հեստաւոր մը դառնալու, ապագային գինուորութիւնս
ձգելէս առաջ: Ես իրեն տուած բացատրութեանը հա-
ւատք չունէի քանի որ պատերազմի ժամանակը փոր-
ձառութիւն ունէի և ինչ պատեհութիւն ալ որ ըլլար,
խնձի համար յաջողութիւն չիկար իմ գիտցած և տե-
սածէս:

Ես միշտ հակառակ իրեն տուած կարծիքներուն,

մինչև երբ ինքը հասաւ օգոստիս զինուորագրութեան, երբ նպատակը բոլորովին նոր և անծանօթ, բայց բաւական պատենութիւն կը ցուցնէր խօսող զինուորը իր տուած բացատրութիւններուն մէջ:

Զինուորին կարծիքը՝ թէ ես կրնայի կրթուիլ լեզուին մէջ և արհեստ մըն ալ միասին, քանի որ ճիւղը նոր էր և խիստ կարեւոր երկրին ու կառավարութեանը, և քանի որ ալ պատենութիւնները անչափ են: Զինուոր փնտռող զինուորի, իմ համաձայնութիւն շահեց, և զիս առաջնորդեց դէպի արձանագրութեան պաշտօնատեղին ուր կըրցաւ իմ պատուոյ խոստումս առնել և հազուեցնել այն հազուապէս որուն մէջ ինքն էր:

Ես դարձիս զինուորագրուեցայ, և այդ օրը անօթի ու յուսահատ չէի ինչպէս շատերը, և զրեթէ ամբողջ զինուորները կ'արձանագրուին երբ դորձ չեն կրնար ունենալ ու անօթի յուսահատ են:

Պատուոյ խոստումէս յետոյ խնդրեցի զօրակալէն որ ինծի թոյլ տայ երթամ իմ աշխատութեան վարձքը առնեմ և վերադառնամ միևնոյն պաշտօնատեղին ուսկից պիտի փոխադրէին Յօրտ Հաուրտ և անկից Պոլինկ Ֆիլտ ուր արդէն իմ համաձայնած տեղս էր զիս յուսալըցող զինուորին:

Զինուորական օրէնքի ենթաբնութիւն Սեպտեմբեր 15ին 1923ին էր: Յօրտ Հաուրտ մէկ շաբաթ մնալէս վերջ, Սեպտեմբեր 22ին յանձնարարականով մը զԲոլլինգ Բոլլինգ Բոլլինգ Բոլլինգ ուրիշ զինուոր ընկերով մը, ուր կըրցայ ծառայել 3 տարի մինչև 1926 Սեպտեմբեր 14:

ՊՈԼԻՆԿ ՖԻԼՏ ԵՒ ՈՒՅԵՒՆԿԹՈՆ

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ

Պոլինկ Ֆիլտ, Ուօշինկթոն Սմերիկեան մայրաքաղաքին օդանաւային կայարանն էր: Պոլինկ Ֆիլտ միայն երեք մղոն հեռու է Ճերմակ Տունէն և կամ քաղաքի կեդրոնէն: Բազաքը մաքուր է և պատմական, ճիշդ հակառակը Պոլինկ Ֆիլտ Ճեղճիօտ, և անկանոն այդ 1923 ին:

Երբ ես դորանոց հասայ զինուորութեան մէջ անփորձ կ'երեւէի, հակառակ իմ երկու ամսուան ու 10 օրուան պատերազմի ատենուան ունեցած փորձառութեանս: Ես զինուորական աջ ու ձախի մէջ անվարժ էի և զրեթէ անհաճոյ միտք կը պատճառէի փորձառու զինուոր վարժեցնողին, երբ մեզ կը վարժեցնէր: Ես սորվելու մէջ դանդաղ չէի, բայց քիչ մը դանդաղ կ'երեւայի անոր: Երեք չորս շաբաթէն նոր վարժուողները պարտականութեան կը տանէին այդ Ճեղճիօտ տեղը պատրաստուելու օդանաւերու գործողութիւններու համար:

Իմ առաջին օրը Պոլինկ Ֆիլտ հասնելս չափազանց ուրախութիւն մը կը տեսնէի տեղին մէջ տեղին համար երբ մեծ ցոյց մը պատրաստուած էր օդանաւային պատմութիւն մը ստեղծելու տեղին և քաղաքին համար, և որուն պատճառաւ հազարներ լեցուած էին տեսարանը դիտելու:

Իմ տեսնալովս երբ կը դիտէի, ես ինծի անկանոն դատաւարութիւն կը պատճառէի հաւատալով հիմայ որ ես իմ հոգեբանական համոզումներովը զբաւուած էի հոգեբանի մը կողմէն, որը ինծի անծանօթ էր և ինչպէս որ անծանօթ է դեռ: Այդ իմ անկանոն ձեւին մէջ իմ դադարաւորը գտնող չէր և իմ աչքերը լաւ տեսնող ուրախանալու ինչ որ ամբողջ մեծ բաղմունքիւնը յուռայով կը լեցնէին օղը այդ նոր սկսող Պոլինկ Ծիլտի պատմական դաշտը:

Իմ գինուորութեան առաջին տարին ինծի հետ սկսուած ցոյցովը իմ տարին կամաց կամաց կ'առաջանայ, և իմ պարտականութիւնները կ'աւելնան, ու ինծի վարժուելի կը դառնան: Պարտականութենէ խոյս տալու բնաւ միտք չէի ունեցած որ և է ատեն մը, և ոչ կարեւոր միջոց մը պատճառաբանութիւն ընելու սուտ մը յաջողցնելու համար, ներողութիւն գտնալու ինծի տրուած գործէն կամ գործուն պատասխանատուութենէն խուսափելու: Դժուար պարտականութիւն, մեծ յանդիմանութիւններով իմ անկեղծ խիղճը տոկաց, առանց մէկ օր գինուորական բանտի դատաւարութեան:

Զինուորական կարգադրութեան ենթարկուիլը օրէնքը ճանչնալուն մէջ է, և մտքի համոզումներով թէ պատիւը աւելի է գործաւորական կեանքին մէջ երես ունենալու, երես տեսնալու և երես տալու հարկաւոր պարագաներուն տակ: Կարգապահութիւնը իմ մտքին ամենամեծ խտրութեան ենթարկուելուն պատճառ ունեցայ, յարգել ամէն ինծի տրուած հրամանները առանց ծանրութիւն համարելու:

Դժուարութեան հետ տուեցի: Մէկ տարի ժամանակս զրեթէ լըմնալու մէջ էր երբ խոհանոցի պարտականութեան վրայ դրուած էի, խոհանոցի մաքրութեան գործը ընելու մէկ ամսուան համար, քանի մը անգամներ առաջ ընելէս յետոյ: Դործուն մէջ բռնաւ դժուարութիւն չունէի իմ կարողութեանս հետ բաղդատելով գործը արագ կամ կամացին մեջ, քանի որ դետնախնձոր կեղուելը ինծի պիտի օտիպէր նըստիլ, և երբ նստէի արդէն իմ հանգստութիւնս առած պիտի ըլլայի:

Այսպէս երբեմն խորհելով և շատ անգամ դիւրին ստանալու շատ, կ'աճապարէի դժուարը շուտ վերջացնել և երթալ դիւրինին վրայ հանգիստ ըլլալ: Այս օրէնքներովը հետաքրքրուած՝ օր մը մէկուն հետ նախաճաշէն յետոյ Սեպտեմբեր ամսուն 1924ին ճաշի սեղանները կը մաքրէի և զրեթէ կէս լըմնցած վիճակի մէջ, յանկարծ լսեցի որ կերակուր պատրաստողներէն մէկը զիս կը կանչէ խոհանոցին մէջ գործ ընելու: Զիս կանչած պարագային ինծի իմ անունս չի տուաւ, և երբ հասկցայ որ ձայնելը ինծի է, դարձաւ և բարկացող դէմքով մը պատասխանեցի թէ կուգամ: Իմ կուգամ պատասխանիս անոր, ես իմ գործս ձգեցի սեղանին վրայ և դուրս խոհանոցը, ուր երեք կերակուր պատրաստողները հոն էին: Անոնց մէկը որ երրորդն էր, ինծի հայհոյելով բսաւ — Ի՞նչ կը նայիս ինծի, դուն յիմար, հակառակ որ ես հարցում պիտի ընէի զիս ինչու ուզելուն համար:

Իմ դանդաղ և խենթ ըլլալս բնաւ չէի դիտեր, քանի որ ուրիշներ իմ մասին այդ կարծիքը ունէին և այդպէս ալ կը վարուին եղբի ինծի հանդէպ, առանց

իմ մասին եղած ու դարձած քաղաքականութեան տեղեկութեանս:

Ես, ինծի հրամայուած գործը զիտնալու համար կը հարցնեմ թէ ի՞նչ պիտի ընեմ, Պ. Խոհարարը ինծի կրկնելով՝ շան ձագ, ի՞նչ կը սպասես հոգ, սառույցին տուփը, սառույցը տուփին մէջ պիտի դնէք: Եւ հրեց՝ գործին արագ երթալու: Հրելու պարագային ես ետ դարձայ իրեն ըսելու համար թէ՛ ինչո՞ւ զիս կը հրես. հոս, ես իրեն դարձած վայրկեանիս, Պարոն ապուր եփողը իմ գլխուս գարկաւ իր մեծ ձեռքով և զիս բաւական ցնցեց ու նորէն հրելով մը զիս, հասայ սառույցին տուփին, ուր արդէն քանի մը ուրիշ զինուորներ սառույցը տուփին մէջ կը լեցնէին:

Երբ ես ուղեցի միւս զինուորներուն օգնել, լանկարձ խիստ յոգնած գլխացի ինքզինքս և ծունկերս կարծես կոտորուած, ինկայ գետինը, ու կուլայի իմ այդ օրուան բաղդին հետ: Հոստեղ միկնոյն խոհարարը ոտքի կօշիկին քիթովը կէս գարնելով, կէս հրելով զիս, ուղեց հանել գործուս վրայ դնելու: Ձիս գրկեց և ուղղակի խոհանոցէն դուրս ձգեց, փոխանակ ուրիշ միջոցի նայելու: Ես ինկած մնացի մօտ 10-15 վայրկեան, խոհանոցի երթուղարձի ճամբուն վրայ և կուլայի միայն բաղդիս վրայ:

Հաւանաբար այդ 15 վայրկեանը լըմնալէն յետոյ էր որ ուրիշ զինուոր մը եկաւ և հարցուց պատճառը, ինչ ըլլալը ու տարաւ զիս ուղղակի զօրանոցին մէջ մահճակալներուն մէկուն վրայ հրամայեց հանգստանալ, ու կատարեց իրեն կրցած քննութիւնները: Իր քննութեանէն յետոյ եկաւ պաշտօնեայ մը, և ան ալ միեւնոյն ըսելով պահանջեց որ երթամ ետ խոհանոցը

գործելու եթէ կրնամ: Այդ ժամանակ ժամ մը անցած էր իյնալէս ի վեր և կրնայի ետ վերադառնալ իմ գործուն:

Ես թէ և անկեղծ էի և կուլայի իմ բաղդին, բայց ինչ կարող էի ընել ուրիշին ունեցած հակառակ կարծիքին որ կը գուշակէին իմ ոչ անկեղծ ըլլալս:

Խոհարարը զինուորական բանտ դրին միայն մի քանի ժամուան համար, բայց քննութեան յետոյ ան պարտ արձակեցին: Ես իմ գործս շարունակեցի ամբողջ Սեպտեմբեր ամիսը, խոհանոցին մէջ, և ամիսէն յետոյ ուրիշ գործու վրայ գրուեցայ:

Իմ անփորձ ըլլալուն, իմ անկեղծութեան դէմ ուրիշներ լծակարգով լեցուած են եղեր, և իմ ունեցած կարգապահութեան պատճառաւ չար նախանձով լեցուած են եղեր ինծի փաստ հասցընելու Դժուար էր այդ օրերը և տուժեցի:

Ազատ գաղափարի տէր էի, և շատ ճիշդը մտածող բայց չափէն աւելի անփորձ ընկերական շրջանակի մէջ և ընկերական առեւտուրին վերաբերեալ: Որչափ ցանկացող ըլլայի ուրիշը ուրիշով վեր առնել, և անոնց հաշիւները խղճի անկեղծ սահմանին մէջ ճշգրտելու, ես հակառակը կը ստանայի իմ ունեցած գործերէն: Չափ չունէր խիղճը իմ հանդիպած մարդոց օրէնքին մէջ, և խիստ ալ ազդուող մըն էի անոնցմէ:

Բառեր աւելցնելու պէտքը չունիմ: Կը շարունակեմ միայն 1924, և դալած 1925 Պոլիսի Ֆիլիսթ, իմ ունեցած զինուորութիւնս և սորված պատմութիւնս:

Երբ խոհանոցի գործը լըմնցած էր ժամանակի մը համար, դրուած էի պահակի պարտականութեան վըրայ ամիս մը շարունակ, և ամբողջ ամսուան մէջ 4 ժամը անգամ մը պահակի պարտականութիւն կը կատարէի և չորս ժամ հանգստութիւն կ'ունենայի: Զորս ժամ պարտականութիւն չորս ժամ հանգստութեան հետ: 16 ժամ առանց պարտականութեան կը մնայի՝ իւրաքանչիւր քսանըչորս ժամուան մէջ: Քսանըչորս ժամուան մէջի 16ր իմ սեփական պարտականութեան դուրս ժամերս էր, եթէ անհրաժեշտութիւն չպիտի պատահէր ուրիշի մը տեղ պարտականութիւն կատարել, հիւանդութեան կամ որ և է պատճառաւ բացակայած ըլլալուն:

Առաջի տարուան, առաջին մէկ ամիսը պահակի պարտականութեանս հետ, առաջարկ ըրի իմ քըմբընիի հրամանատարին մէկ ամիս արձակուրդ տալու: Առաջարկս չի մերժուեցաւ և արձակուրդս տեղի ունեցաւ ճիշդ ամսու 40ին, որ դեռ Նոյեմբեր 1924 էր:

Նոյեմբեր ամիսը սկսած էր արդէն, և Հոկտեմբեր ամսուան 21 տոլար ամսականս ստացած, և ամբողջ ծախսերս վակելէս յետոյ մնաց 7 տոլար, իմ երեսուն օրուան ծախսերուս համար: Այս եօթը տոլարով պիտի ապրէի առանց բանակէն սէնթ մը ստանալու մինչև վերադառնալս զինուորատեղին և պարտականութեանս գլուխը:

Ամսուն 40ին գացի բանակէն դուրս իմ 30 օրուան արձակուրդս վայելելու, առանց մոռնալու թէ գործու ետև՝ պիտի ըլլաի ոչ թէ առանց գործու նպատակով հանգիստ պիտի գլայի և միայն պիտի գուարճանայի իմ 30 օրուան ազատ օրերովս:

Ուօշինկիթոն Պոլինկ Ֆիլաի օդային բանակին զինուորատեղին է, և միայն 42 մզոն հեռու է Պալթիմուրէն: Իմ նպատակս Պալթիմուր երթալ էր ու գործ մը ճարել, իմ երեսուն օրուան համար: Պալթիմուր հասայ և անմիջապէս գործու ետեւէ եղայ. առանց մէկ օր կորսնցնելու: Իմ ակնկալած գործերուս փորձը ըրի և իմ գիտցած փորձառութիւններս գործուն վերաբերեալ չի պահեցի ըսել գործատէրերուն: Դժուար էր գործ գտնել և իմ ունեցած եօթը տոլարը զնաց մօտ երկու շաբաթը չի լըմնցած՝ Պալթիմուր եղած պարագայիս:

Դժուարութիւն ունեցայ և անօթի մնալէս յետոյ, իմ պանքայի չորս տոլարնոց պուքս տարի դրամատուներէն մէկուն և խնդրեցի երկու տոլարը դուրս հանել իմ տետրէն ու երթալ հաց մը ուտել: Դրամատէրը բնաւ չի մերժեց, քանի որ իմ տետրը ինծի հետ էր: Մասնաւոր ծանուցումի թուղթը շինեց և ինծի ստորագրել տալէ յետոյ յանձնեց երկու տոլարը և ես բացակայեցայ ու գացի իմ ճաշս ըրի:

Օրը արեւոտ էր, և կուշտ եղած էի ալլևս, ու գիտէի որ քար Ֆիերտալ ունէի քաղաքէն դուրս երթալու գործու նպատակով ազարակները:

Պալ, քաղաքէն դուրս դէպի հարաւ 42 մզոն հեռու միայն, ճամբային կէսը ինքնաշարժով կէսն ալ քալելով հասայ տեղացի ազարակապետի մը ազարակը սրուն տէրերը խնձոր կը հաւաքէին պարտէզին մէջ: Ազարակապետը վաթսունի մօտ տարիքոտ մարդ մըն էր և ունէր երկու երիտասարդ տղաքներ 18 20ի մօտ: Խօսելէս ազարակապետին և իր երկու տղաքներուն հետ, գաղափարս պարզեցի իրենց գործու պէտք ու-

նենալս: Ազարակապետը մերժելով և յետոյ համաձայնելով տարաւ զիս իր տունը և յայտնեց իմ առաջարկըս իր ընտանիքին, ուր կրցին համաձայնիլ զիս պահել պղտիկ վճարում մըն ալ ընելով: Քանի վճարելնին չի նշանակեցին, և իմ տեղ չունենալուն իմ մընացած 50 օրուան հարկադրուեցայ առաջարկ չընել քանիի գործելուս համար, կարծելով թէ օրական մէկ տոլար պիտի տան ամենաքիչը ու զիս պիտի գոն թողուն:

Դործեցի 21 օր եւ գործս էր դաշտը եզիպտացորեն կեղւել: Բաւական արադ և լաւ սիրուած, լաւ գործաւոր ըլլալուս պատճառաւ, բայց երբ ձգեցի պարոն ազարակապետը, վճարեց միայն 10 տոլար, 21 օրուան աշխատութեանս փոխարէն: Դժգոն բայց ոչինչ կրնայի ընել քանի որ մարդը գործ տուեց և տեղ տուեց որ ցուրտէն պատասպարուեցայ 21 օր:

Ազարակապետը զիս գոն թողելու համար, իր տղուն Փօրտովը մինչև փողոցի կառքին գիծը տալաւ որ չորս մղան էր իր ազարակէն: Յղուն վերադարձին շնորհակալութիւն յայտնելով, ձեռքի սեղմումներով ու կեցիւր բարի ըսելով բաժնուեցանք: Ես գացի Պալթիմուր ինքը գնաց իր ազարակը:

ՊԱԼԹԻՄՈՒՐ ՎԵՐԱԴԱՐՁՍ ԵՒ ՊՈԼԻՆԿ ՅԻԼՏ ՀԱՍՆԻԼՍ

Պալթիմուր հասնելուս չափազանց ուրախ կը դայի ինքզինքս, տասը տոլար ունենալովս, և միայն 4 5 օր մնալը իմ արձակուրդէս ետ վերադառնալու և աւելի ուրախ զգալու, քանի որ հացի և պառկելու տեղ չունենալու համար չպիտի խորհիմ ու դժբաղդութեանս վրայ անհանգիստ մնամ:

Պալթիմուր Y. M. O. A. էն դացի սենեակ վարձեցի ու սկսայ զրիկ ուրախալի նամակ մը, կարծելով թէ ես շատ գոն էի իմ գործած տեղիս ազարակապետէն և իր ամբողջ ընտանիքէն: Այսինքն, հօրը, մօրը և եղած աղջիկ ու տղայ զաւակներուն նամակ գրելովս կը պատրաստուիմ նուէր ալ զրկել տանը մէջի եղած ամենափոքր աղջկան, կարծելով թէ ես իրեն մեծ քոյրը կը սիրեմ և անոր սիրուն համար այդ ազնուութիւնը կը կատարէի:

Նամակս Պալթիմուրի մէջ փոստին յանձնելու չեմ յիշեր բայց նուէրը զրկեցի նոր տարիի առթիւ և պատասխան ալ ստացայ մօրը գրիչովը:

Նուէր զրկելու և գուշակութիւն ունենալու Պալթիմուրի աղջկան հետ սիրահարուիլս չափազանց հիանալի արուեստական կեանք մըն էր որ կ'ապրէի, և ինծի հետ ունեցած զօրաւոր միտքը իմ մէջս կարծես կ'եռար և կարծես զիս դժբաղդ կը պահէր իր սիրովը, քանի որ հեղինակները իմ վրայ ապրող, այդպէս ու-

ստեփանսիրած են, առանց իմ գիտութեանը, իմ բնական սեռային ազդեցութեանը:

Նամակ գրելս հոս պատմական սիրահարութեան նիւթ չի կրնար պարունակել, և պատճառ չունէի որ և է հետաքրքրութեան մէջ լիշել, քանի որ դորձած տեղս չափահաս երեք քոյրեր կային և ոչ մէկը ամուսնացած: Պատճառն է անհոգեբանութեան, որ ես կը չափուիմ եղբոր որպէս խելքով խեղճ մը: Կը շարունակեմ իմ մեծ սիրահար մը ըլլալու գործը:

Ես Պալթիմուրը ձգելէ առաջ հաւանաբար ազատ չէի ըլլար, քանի որ բանաստեղծ գրագէտներ իրենց ունեցած կատարելագործուած ռէտիոյի մեքենան ազդող էր, ուժը հանդարտելու գրագէտին և կամ դիւանագէտին զօրաւոր կամքը, իր պահանջած ձեւով և իր ուզած օրէնքին սահմանով, առանց իմ գիտութեանը: Կ'ուզեն եղբոր չափուիլ իմ վրայ ինձմով, ես որպէս կը կարծեմ եղբոր թէ, գրագէտ եմ եղբոր, և կենանքի մէջ փորձառութեան կեանք կ'ուզեմ ունենալ:

Իմ իսկական գործող մեքենան իմ մէջ անդործածելիութեան մատնուած և հաստատուած է եղբոր, իմ ոչ ունեցած մեքենան և լարուած գործողութեամբ ուրիշին կամքը տանելու, ու արտադրելու անկարելորդործը, որ հեղինակին պահանջն ու կամքն է:

Այս առաջին արձակուրդիս, իմ գինուորութեան մէջ, ազարակ երթալէս առաջ, երբ գործու կը նայէի, փողոցը տեսալ դեղնագոյն յայտարարութիւն մը, բաւական խոշոր տառերով տպագրուած: Վեր առի և կարդացի որ շատ գուարճալի էր, և ինծի բաւական յոյսի նշան կուտար: Յայտարարութիւնը գրուած էր ընկերութեան մը կողմէ, զրամ փոխ տալու ամէն ա-

նոնց որոնք խիստ պէտք ունին ընտանեկան հաշիւներ կարգադրելու: 25էն մինչև 300 տոլար կը յանձնէին տոկոսով եթէ տան կարասիները ապահովագրութեան տրուէր փոխարէնը:

Ես կարդալէս անմիջապէս տրուած հասցէին դիմեցի և հասկցալ յայտարարութեան տուած բացատրութիւնը և Պարոն գործակատարին խօսակցութեան մէջի դժուարութիւնները: Եւ իմ դրամ չունենալուս և գործ չի կրնալ գտնալուս, վստահելով իմ բանակէն գալած ամսավճարներուն, կը փորձէի ապահովութեան տալ, իմ անկեղծութեանս վրայ հաստատ ըլլալով, թէ պիտի վերադարձնեմ, եթէ կրնամ 25 կամ 30 տոլար ստանալ որպէս փոխ:

Դրամ փոխ տուողը պահանջեց իմ ազգականիս տան կառասիները, ապահովութեան և երաշխաւորներու ստորագրութիւն որ ինքը կարող ըլլայ թուղթեր պատրաստել և ապահով ըլլալէ լետոյ ինծի տալ: Այս տեղեկութիւնները լսելէս իմ ունեցած դժուարութեան, այլևս չուզեցի ուրիշ աշխատութիւն կատարել, անպատճառ 25-30 տոլար փոխ առնել այդ դրամ փոխ տուողէն:

Այս ամէնը պատմական դժբաղդութեան արդիւնքներ էր, հակառակ իմ անկեղծ և ոչ ծոյլ ըլլալուս: Ուրիշին կամքը ելեկտրիկի ուժին գործածութեամբը, տարուած էի դժբաղդութեան ճանապարհով և միշտ անհանգիստ մնացած իմ պանդխտութեան օրերուն: Օրերը գէշ էին, բայց Ամերիկան միշտ իմ սիրելին էր, քանի որ ուրիշ կերպ չէի կրնար խորհիւր, Ամերիկայի մէջ ըլլալուս և ամերիկեան քաղաքացի ըլլալուս պատճառաւ:

Այս ամէնը ըլլալէն յետոյ, դարձեալ զաղափարի պարծառ ազդեցութեան տակ կը պտըտիմ Պալթիմուրի մէջ իր լայն փողոցները ժամանակա անցընելու եւ ժամանակ անցընելովս կարծես երեւակայութեան ազդեցութեան տակ կը նկարագրեմ անոնց դեղեցիկ ըլլալին, և պատմական երևնալին ինծի:

Ժամանակներս բնաւ պարապ չէի անցընէր, գործէի թէ սչ: Միշտ կը խորհէի և կը գրէի: Այսպէս ըլլալովս երբեմն մտքէս կ'անցընէի իմ կարծիքներս թերթերուն մէջ խմբագրել և շատ ատեն իմ ուսանած անգլիներէնի նիւթ կը դառնար:

Պալթիմուրի մի քանի փողոցներուն կարծածս գրելէս յետոյ, Դեկտեմբեր ամսու ծին էր որ ետ վերադարձայ Ուոշինկթոն, Պուինկ Ֆիլտ իմ գինուորատեղին, պարտականութեան վրայ:

ՊՈԼԻՆԿ ՖԻԼՏ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼԷՍ ՅԵՏՈՅ

Սացած աստիճանս եւ յաջորդած 1925 ի կեանքը

Իմ օրը կը լրանար Պուինկ Ֆիլտ հասնելու համար Դեկտեմբեր 40ին, քայց ես մէկ օր շուտ վերադարձայ, և վերադարձիս չիականալութիւն մը տեսայ պատին վրայ փակցուած, և մեծ ուրախութիւն մը շատերուն կողմէ դէպի դիս, ցուցուցած իմ առաջին կարգի գինուորութեան մէջ մտնալս 9 տոլար աւելի ստանալու:

Շատ գինուորներու, իմ ընկերութեան մէջ ըլլա-

լով գոհունակութիւն կ'երեւէր ինծի հանդէպ, այդ առաջին կարգը ստանալս քանի որ տարիէն աւելի բանակին մէջ էի, և մէկ ամսուան ալ արձակուրդ առած էի:

Բայց ինծի համար դարմանալի ըլլալը և ապշած մտքով իմ անունը կարդալէս պատին վրայ, և ինծի հանդէպ ուրախ խօսակցութիւններ լսելս իմ ցանկութիւնս կարծես դժուար կ'ըլլայ զսպել, անհամբեր խօսելով թէ՛ չի ակնկալածս լսեցի և տեսայ: Առաջին բառով յայտարարեցի բան մը, որ չէի ակնկալել: Ես այլ ես կը մտածէի առաջին կարգի մէջ հոգ, և իմ սիրտը կ'ունենար տարբեր զգացում առաջուրնէ:

Շատ ժամանակ չի անցած ես դարձեալ գրուեցայ պահակի պարտականութեան վրայ, մէկ ամիս կիսատ մնացած պահակի պարտականութիւնը լրմնցնելու ժամանակը այլեւս Մարտ էր, և դեռ ձմրան ցուրտը չէր գացած ամբողջապէս, երբ օդանաւերուն կեցած շէնքերուն գետինը մաքրող աւելի, և օդանաւերութեւնը մաքրող մաքրիչը ձեռքէս ձգեցի, ու հրացան և ատրճանակ առած կը պաշտպանէի բանտարկեալները ու ապրանքները կառավարութեան, 1925ի Մարտ ամսուայ ցուրտ օրերուն մէջ, բազմաւոր ըլլալով Դեկտեմբեր և Յունուար ամիսներուն ցուրտէն, քանի որ արդէն ցուրտը գացած էր, և վարնան անուշ տաքի գալուստին համար բարև ըսած էր մեզ, աւելի շատը գիշերուան մէջ դժբաղդ չընելու:

Պահակի պարտականութիւնը որպէս գործ աւելի շատ կը սիրէի քան ուրիշ որ և է գործ բանակին մէջ, քանի որ միայն դիտել էր գործս, ոչ թէ գործել թիով կամ բանով: Զգուշութիւն ունէի արթուն մնալ 4 էս

ութը ժամ, և աւելի գլուշ բանտարկեալներու գործին հետ և գործուն վրայ, առանց անոնց ձանձրութիւն և կաս որ և է գէշութիւն տալու:

Իմ պահակի պարտականութիւնը ըմբռնալու մօտ էր երբ դարձեալ լսեցի որ տասնապետ ըլլալու պատենութիւն կայ ինծի և հաւանաբար այդ կարգը առնեմ քանի մը օրէն: Ես խնդալով պատասխանեցի չի հաւատալուս համար, անկարելի ըլլալը այդ կարգը ես ունենալուս, ինչպէս ես չէի հաւատար առաջին կարգը ստանալս: Կարգ մը կարեւոր պատճառներով, քանի որ պատկերը եղած կեանքէն խիստ դժգոհ կը տեսնէի: Իմ բրած գործը նկատողութեան կ'առնուի եղեր, բայց իմ յարգանք չի ստանալս և վարձատրութիւն չի ունենալուս պատճառն էր գէշ ազդող կամքեր գործուն տէր ըլլալին էր, և այդ ես ամէն օր կը տեսնայի, հակառակ որ պատուաւոր մարդիկ իրենց զօրաւոր մտքերովը կը յայտարարէին թէ ես յիմար մըն եմ և ոչ նշանակութիւն ունեցող մէկն եմ ես կեանքի մէջ:

Ես չի հաւատալով լսածիս վրայ իմ տասնապետ ըլլալուս համար, քիչ օրերէն նորէն լսեցի որ եղած եմ և տեսայ պատին վրայ իմ անունն որ միայն փոխ տասնապետ եմ, և յոյս կուտային որ պատենութիւնը աւելի իմս է տասնապետ ըլլալու քան թէ միւս երեքինը, որոնք ինծի հետ ցանկին մէջ ընտրուած էին փոխ տասնապետներ:

Այս ընտրութիւնով ես բնաւ հպարտ չէի զգար ինքզինքս, և բաղձալ իմ ընկեր զինուորներուն փառաբանութեան միտք, և երես ցոյց տալ ուրախ կամ բարկացած մտքով:

Ես ինքզինքս կը կառավարէի ճիշդ այնպէս ինչպէս որ դեռ փոխ-տասնապետ չէի, և շատ առաւել ընկերական, բայց միայն ազդեցութիւն կը ցուցնէի, երբ պատասխանատուութեան տակ էի և պատասխանատուութիւն կ'ակնկալուէր ինձմէ:

Այս փոխ-տասնապետի ընտրութեան և առաջին կարգի մէջ զրուելովս շատ պատիւ շահած կ'ըլլայի բանակին մէջ իմ պաշտօնեայ հրամանատարներէն եւ ինձմէ բարձր զինուորներէն, ճիշդ ինչպէս որ բանակի և կամ ամբողջ զինուորական օրէնքին սահմանը կը ներէ և պատենութիւն կրնայ տար:

Շատ գէշ չըլլալուն բանակին, օգային զինուորութեան պատենութիւնները աւելի դրամ ստանալու պատիւին համար, անհատը վկայուած պիտի ըլլար իր հրամանատարէն, և հրամանատարը, քու ընկերութեանը, իր կատարած քննութեան և իր սիրած սահմանին մէջ, կը վճարէ կառավարութեան սահմանած 50 0/0ը քու ստացած ամսավճարին:

Իմ ճիշդ չակնկալած բաղդիս մէջ Դեկտեմբեր 1924 և Մարտ 1925ին յաջող էի. ուրախ կը զգայի իմ ընտրելի ըլլալուս և 15 տոլար աւելի ստանալս 50ին վրայ, քանի որ ալ վաւերացուած կը տեսնայի իմ հրամանատարէն իմ կատարած պարտականութիւնը զինքը դո՛ւ թողելուն:

Ես առաջին կարգի մէջ մտած ժամանակիս, ընկերութեան հրամանատարն էր Քէթթըն Իկըլը: Ընկերութեան անունը շատ սիրելի կ'երեւէր Պոլինկ Տիլտի, և այնպէս որ պատմական դարձած էր ամբողջովին հող Ուօշինկթոնի քովը (99 Observation Squadron) իմ ալ սիրելին, և առանց գիտնալու թէ կրնամ պատ-

ճառ ունենալ չի սիրել իմ ընկերութիւնը, որուն մէջ էի ես, և Քէքթըն իկլը, քանի որ անոր իմ ընտրութիւնը անոր ժամանակը եղաւ առաջին: Քէքթըն իկլը իսկապէս շատերուն սիրելի էր, անոր մասին շատ լաւ էր խօսէին, ըսելով թէ անիկայ հասարակ գինուորները կը սիրէր և լաւ պէտք եղած խրատները կուտար:

Իմ առաջին կարգը, այն էր որ նշանակեց, երբ Քէքթըն Ռէյնօլտս 99րդ դիտող խումբին (օպտէրվատիօն Սգատրօն) հիւանդ էր: Իսկ Քէքթըն Ռէյնօլտս վճարեց 15 տոլար դրամը որպէս արժանի համարելով զիս, ինչ որ ուրիշներն ալ կը ստանային, որպէս գինուորական օրէնք օգային գինուորներուն համար:

Զինուորի մը պարտականութիւնը կամ անոր ըբած գործը գինուորի մը կողմէ այնչափ նշանակութեան չի առնուիր, քան որ իր ստացած դրամը: Զինուորը ինչ որ ընէ, գինուորը իր աչքովը չի կրնար տեսնար իմ կարծիքովը. բայց գինուորը շատ լաւ կը տեսնէ զբոմը, և ուրախ կրնայ ըլլալ դրամին աւելի առատ ըստանալուն և միշտ իր քովը դտնուելուն: Զինուորին՝ դժուար է դրամ պահել դրամատունը եւ հարուստ դառնալ. և կամ առևտուր ընող մը ըլլալ իր ժամանակը լրացնելէն յետոյ բանակին մէջ: Ուրախութիւնը կարևոր է անոր համար. դրամը վերք չի կրնար բուժեր, և եթէ վերքեր բուժելու մասին խորհելու ըլլայ, ան ալ պետութեան գործն է: Անոնց համար բնաւ հոգ չկայ: Շատերուն ունեցած հոգը բնական զգացումն է. այս է և այսպէս կը կառավարուի անոնց զգացած կեանքը:

Իմ կեանքը բաղդատելով շատերուն հետ, առաւելութիւն մը միայն պիտի տեսնես. իմ զգուշութիւնը

շատ չի խմելը և բնաւ չի ծխելը, և քիչ մ'ալ իմ պարագայ ժամերս կըրցած օգտագործել զիտնալս՝ իմ կըրցած չափովը:

Զինուորութիւնը ազատ դադափար ունեցողի գործ չէ և զիւրին ալ չէ ամբողջ պատուէրները առանց սխալի կատարել, և պատժուելու ազդեցութեան չենթարկուիլ, երբ կ'ուզես կեանքը ապրիլ քեզի ներկայացած պայմանին մէջ:

Ես տեսած ըլլալով գինուորական պարտականութիւն, ու ենթարկուած անոր օրէնքներուն, առանց բացակայելով գործէն, զարմանք եղաւ որ առանց գինուորական դատաւարութեան և բանտի, ժամանակներս լըմնցուցի: Ես դժուարութիւն չի համարելով գինուորութիւնը բացի պարտականութիւն. սիրեցի գինուորութիւնը, և ծառայելով մէկտեղ իմ պարագայ ժամերուս գիշերները դպրոց կը յաճախէի տոմարակալութիւն ուսանելու, և նամակներով ալ անգլիերէն սովորելով:

Պօլինկ Ֆիլտ, և իմ երկրորդ անգամ գինուորական օրէնքին ենթարկուելովս, Ուոշինկթոն մայրաքաղաքին մէջ և անունովը Ուոշինկթոնի պատմութիւն շահած կը տեսնամ, իմ պանդխտութեան օրերուս մինչև հոգ մայրաքաղաքը, և ասկից յետոյ Ամերիկեան ուրիշ քաղաքներ, ուր որ գործու պատճառաւ գացեր եմ:

Իմ մտքովը Ուոշինկթոն մայրաքաղաքը սիրելու հետեւանքը յետոյ:

Ուոշինկթոն Ամերիկեան ազգին բոյնը, կանանչ ծառներով ու լայն փողոցներով.

կը սիրեն զայն և հպարտ են այդ անունով-
երբ միտքդ բանաս և գաղափարդ յայտնես,
Անպատիւ կ'ըլլաս քու անունդ տալով:
Ուօշինկթոն ունի մեծ անուն,
Մեծ ըլլալուն մեծ օրէնք կը խօսի հոն.
Քաղաքը շատ գեղեցիկ անոնք կը կարծեն,
Անպատիւ ընելու համար քեզ՝ կը վռնտեն:

Շատ զարմանալի չէ իմ կարծիքս, եթէ ոտանա-
ւորիս նպատակը հասկնայ կարգացողը, առանց ման-
րամասն հետաքրքրութիւն տալու իմ նպատակը պար-
զելու համար թէ, ինչու Սմերիկեան ժողովուրդը շատ
կը սիրէ իր մայրաքաղաքը և չուզեր որ ուրիշ մը գա-
ղափար տայ քաղաքին վրայ:

Քաղաքը հիմնուած է օրէնք սեննալու, ամբողջ
երկրին համար, բայց օրէնքը և օրէնք հաստատողը
մէկը միւսին մէջ սաստիկ ազդող է: Օրէնքը օրէնք
գծողին համար, ինքը գծողը կը կարծէ թէ օրէնքը
ինքն է. և օրէնքը հաշուի առնելու համար ուրիշ մը
աննկատ կը թողուի, օրէնքին և մարդուն մէջի տա-
րբութիւնը ճշգրտութեան մէջ ճանչնալու:

Ես շատ կարեւոր խնդիրներ լսած եմ իմ պան-
դիստութեան հետ, բայց ես իմ պատմութիւնը չի մոռ-
նալէ առաջ, կը թողում քաղաքական խնդիրները իմ
գրութեան վերջաւորութեան, քանի որ դեռ Պոլինկ
Ֆիլտէն չեմ բաժնուած: Ես կուգամ Մընուկէրին վը-
րայ խօսիլ, քանի որ իմ միջոցաւ Սմերիկացիները
շատ ճառեցին երբ 99րդ քննութիւն կատարող խումբը
կը շարժէր փորձեր կատարելու երկրին մէջ ընտր-
ուած յարմար տեղերը:

Ես շատ խօսելու պէտք չունիմ չափազանցութիւն
ընելու կամ սրտեր փոխելու կարծելով, թէ ես իս-
կական պատմութիւն մը կ'աշխատիմ արձանագրել
իմ պանդիստութեանս կեանքին, քանի որ միշտ շար-
ժած եմ և ճիշդ պատմութեանս մէջ հիմայ կը գտնը-
ուիմ զինուորութեանս մէջ. և մեր բանակին օդանա-
ւային ուժը կը պատրաստուէր երթալու Վիրճինիա՝
փորձեր կատարելու, քանի որ ժամանակը ամառ էր
և զինուորութեան օրէնքին ու սովորութեան համա-
ձայն կարեւոր էր:

Զինուորական դործողութիւններուն ես բնաւ իմ
պատմութիւնը արձանագրելու պէտք չունիմ, քանի
որ ես միայն հասարակ զինուոր էի, և իմ պարտակա-
նութիւնը զինուորութեան մէջ միայն հացի խնդիր էր:
Ինչ որ խօսիմ լաջողութեան թէ ձախողութեան վրայ,
պատիւը Սմերիկային կը պատկանի, և իմ տեսած ու
վեր առած կերպը, պէտք է Սմերիկան շատ ուրախ
զգայ ինքզինքը, ես միայն հասարակ քաղաքացի և
զինուոր մը ըլլալու ճիշդ իսկական պատճառաւ:

1925ի ատենուայ միտքս ստիպողաբար տարուած
էր խորհելու կամ ճիշդն ըսել թէ երեւակայել, նկա-
րագրելու ձեւերուն մէջ արձանագրելու համար թէ
բանակը ինչպէս պատրաստուաւ շարժիլ և ո՞ր մէկ օր
շարժեցաւ և ուր հասաւ: Ես բնաւ հասկցած չէի թէ
արհեստը զօրաւոր էր իմ վրայ, և արհեստագէտը իր
փառքին համաձայն կ'օգտուէր և կը շարունակէր օգ-
տուիլ շարունակ:

Մեզի զինուորներուն համար շատ երջանկութիւն
մըն էր Մընուկի երթալ. պարզ այն պատճառաւ որ
միշտ դուրսն ենք և ազատութիւնը դիւրին էր գտնել,

երթալու զուարճանալու և ուրախ զգացումներով վերադառնալ, եթէ բացակայ և գինովութեան արդիւնք նեղութիւններու չէինք ենթարկուած:

Ես ինքս կ'առնեմ զիս ամբողջ գինուորներուն հետ և անոնց ուրախութեան կեանքովը մասնակցող, քանի որ ես միշտ անոնց հետ էի և քիչ կը մասնակցէի անոնց զուարճալիքս կեանքին, առանց արքեւալու և բացակայելու պարտականութենէս:

Երեք տարուան մէջ իմ պատկանած 39րդ հետադոտող օդային ուժը 7 կամ 8 օդանաւերով նկար հանող օդանաւով միասին կատարեցին իրենց փորձը յաջող: Տալով հրաշային արուեստական յուզիչ զգացում ամբողջին, մասնաւորապէս աւելի անոնց որոնք գործուն և պատմութեան տէրերն էին:

Փորձը կատարուած տեղերը Ոքերըզզիւ Միրիւանտ, Մարթինըլպրէ և Վեստ Վիրճինիա, մեծ բազմութիւն հաւաքուած տեղ էր և անպատմելի ուրախութիւն ցոյց կուտային՝ կատարուած թռիչքներուն պատմական հրաշալի փորձերուն օդին մէջ: Շատերուն համար անհաւատալի էր օդանաւը վեր բարձրացնել և ողջ գետինը հասնել: Հիւանդ ըլլալ վերը օդին մէջ և չի վախնալը շատ սովորական հարցումներ էին գինուորներուն տալիք:

Մընուկէրին օրերուն կեանքի կորուստ չեղաւ. բայց օդանաւեր փշրուեցան և ոմանք ալ անգործածելի դարձան:

Զինուորին համար կեանքի հոգը բնաւ աչքի առաջ չէ, և վախնալու ալ պատեհութիւն բնաւ չկայ, քանի որ զինուորութիւնը դորձ է և դորձի համար պարտականութիւն անուանելով, մահ մը կըցուած է գին-

ուորին օրուան պարտականութեան հետ: Այս պատճառաւ չեմ կարծեր թէ զինուորը պարտականութեան վրայ, ժամանակ կրնայ ունենալ վախ զգալու, և պարտականութեան վրայ չկենալ եթէ ինքը զինուոր է և բանակի անունը իր վրայ է: Եթէ բանակ և զինուոր ինքզինքը կը ճանչնայ, ինքը վախ չունի և դասալիք դառնալու բնաւ պէտքը չունի: Ամերիկեան սովորութիւնով և անոնց գծած պատկերներով, թատրոններու ցոյցերը դեռ չի հետաքրքրէր, հաւատալու թէ զինուորականութիւնը, կամ իսկական բառովը բանակը վախկոտ յիմար կրնայ արտադրել, և կամ պատեհութիւն կուտայ ան անփորձ երիտասարդը յիմար եւ երկչոտ մնալու, որ պատեհութիւն կ'ունենան ըսած պարոնը պատմադէտ դառնալ և իրեն առարկայ դարձնել:

Ներկայացումներուն մէջ ժողովուրդին ցուցնել. պատմադիրներուն կատակը իրենց մէջ է և շատ երջանիկ կը զգան կատակը գրել և դժել, կարծելով թէ հասարակ ժողովուրդը ուրախ կրնան պահել, և անոնց առողջութիւն կրնան տալ, ինչպէս կրնայ հաւատացնել թէ՛ Աստուած մարդուն հիւանդութիւն և առողջութիւն կուտայ, ինչպէս ալ երջանկութիւն, պատմութիւններէն ու թատրոններէն:

Ես որպէս զինուոր, երեք տարի առանց մէկ ժամ բացակայութեան օդային ուժէն, չի տեսայ ես ինքզինքս վախի ազդեցութեան տակ և պատճառ գտնելով դասալիք դառնալ և վատերու դադափարով փայլուն ճերմակ շապիկ հագնիլ ու մնալ բանակէն դուրս, դիւրին ապրուստի միջոցին ետեւէն ըլլալով՝ դառնալ գրագէտ և նկարիչ, թատրոններուն համար:

Ես խօսքս կը դարձնեմ Ամերիկեան զբաղէտնե-
ներուն՝ այս կեանքը ապրելուն համար, առանց կաս-
կածելու թէ կը սխալիմ, և յիմար մըն եմ իմ խօսքե-
րուս մէջ: Ես երբէք դասալիք չի դարձայ, և դառնա-
նալու ալ պէտքը նոյն իսկ չէի դդար, բայց առա-
ջարկներու և ազդեցութեան ենթարկուող մըն էի, իմ
Ամերիկեան, խելացի և հեղինակութիւն ունեցող ճար-
պիկ զբաղէտներուն:

Ոսոքերս չի վերջացնելէ առաջ, և 1925ի արեւը
մար չի մտնալէ կը խօսիմ 99րդ Observation Squadronի
մընուկրին մասին, և կը գոցեմ այդ թուականը ու կը
մտնեմ 1926, ուր ամէն գաղտնիք պիտի կրնամ պար-
զել իմ պանդուխտ կեանքը Ամերիկեան բանակին
մէջ, և Ամերիկեան հողին վրայ, ապացուցանելու հա-
մար թէ Ամերիկեան հեղինակութիւնը ինչ կրցած է
հասարակ ժողովուրդին վրայ ու անոր հակառակ ընել:

Ես հասարակ ժողովուրդին մէկ անդամն ըլլալով,
առանց քաշուելու այլ և այլ նկատումներու մէջ, սան-
ձեր ինքզինքս՝ չպատմելու այն ճիշդ պորձը կատար-
ուած ծրագրով, որուն ես ենթակայ էի: Ծարպիկ փոր-
ձագէտներ ուղած են սուտով սանձել հասարակութիւ-
նը, անոնց բողոքը չի լսելու և կարեւորութիւն տա-
լու իմ բողոքն ալ շատ եղած էր անոնց նման անոնց
կատարած ձեւերով, բայց բողոքը պատմելէ առաջ,
պատմեմ իմ ունեցած կեանքը իմ զինուորութեան
հետ:

Ամառ էր նորէն և Յունիս 2, երբ դարձեալ 99րդ
ուժը Պոլինկ Ֆիլտէն պատրաստուած էր փորձի դաշտ
երթալ իր գործողութիւններուն համար: Ամբողջ կազ-
մը մօտ 90 զինուոր էր՝ միայն Պոլինկ Ֆիլտէն: Կա-

ռաւարութեան տրամադրած կառքերով հասած էին
որոշուած տեղը և հաստատուած վրաններու մէջ ի-
րենց գործերը շարունակելու օդին մէջ:

Մընուկրը օդային ուժին համար ցոյց մըն էր օ-
դին մէջ օդանաւերով: Ժողովուրդը բաւականաչափ
հետաքրքիր էր, և կարծես գիւտին նորութեան պատ-
ճառը խիստ համակիր կը տեսնէին իրենք զիրենք
տեսարանը դիտելու համար: Տեսարանը բաւական զո-
հացուցիչ կը տեսնէի, մեծ խառնուած բազմութիւնով
ամբողջ օրը, ու տասնըհինգ օր շարունակ:

Այցելողները բաւական ուրախ կը մնային իրենց
տեսած ցոյցէն, իսկ զինուորները աւելի շատ ուրախ
կ'ըլլային իրենց տուած ծառայութենէն, դանոնք տա-
նիլ պտըտցնելով օդանաւերու շուրջը և բացատրու-
թիւն տալով անոնց: Զինուորին համար ուրախութիւն
է միշտ ուր որ ալ ըլլայ:

Զինուորները կը սիրեն խմել անոնց ուրախու-
թեան ունեցած օրէնքին համար: Ամերիկեան զինուո-
րին մաքրութիւնը պարտաւորիչ է, իսկ խմելը ար-
գիլուած է օրէնքով, անհանդուարութիւն հաշուառին
մաքրութեան մէջ, և խեղճը անհանդիստ զինուորա-
կան ազգող կամքին հետ: Զինուորին համար բանտը
լաւ է քան չի խմելը:

ԽՄԵԼԻՔԻ ՀԱՄԱՐ ԻՄ ԸՆԿԵՐ ԶԻՆՈՒՈՐԻՆ ՀԵՏ ՈՒՆԵՑԱԾ ԿՈՒԻՏ ՆԵՒ ՎԵՐՁԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ուրախութիւնս և տրտունջս հաստատելու համար ես ետ կ'երթամ զարնան օրերը: Մարտ ամսուն մէջ էի, երբ արդէն ընտրուած էի փոխ-տասնապետ և մինչև այդ ատենը դեռ կը շարունակէի իմ աշխատանքը առանց տասնապետ դառնալու: Իմ հետի միւսները ցանկին վրայ՝ ստացան իրենց պաշտօնի իրաւունքը: Ես մինչև վերջի օրերը իմ պաշտօնիս սըրտունջ չի լայտնեցի՝ չընտրուելու համար: Ես խորհելովս, տեսածիս պատկերովը թէ, ինծի այդ պաշտօնը տրուիլը անկարելի էր, ոչ թէ իմ անկարող ըլլալուն պատճառաւ, այլ կարգ մը գինուորներու նեղ մտայնութեան ու տեղին պաշտօնեաներուն անհասկնալի վիճաբանութեան, իրենց լսածնուն վրայ: Ես ոչ յիմար էի և ոչ ալ անհաւատարիմ, հետաքրքրուած դիւանագիտական մտքերով, կ'ուզէի ժամանակս լըմնցնել Ամերիկեան օդային ուժին մէջ, հոգ, Ուաշինկթընի ծոցը:

Պարտականութիւն ճանչնալով և զազափար յարգելով, ես կը ստանամ պահակի գործը, առանց դժգոհութիւն ցոյց տալով առաջին հարիւրապետին հրամանը՝ Մայթինսպըրկ, Պ. Շէքէրթին ազարակին վրայ ուր մեր մընուկը կը շարունակուէր: Ես որպէս փոխ խմբապետ ըլլալովս պարտականութեան վրայ, միայն

որպէս գինուոր մը ոչ թէ, խմբապետը, և խմբապետին պաշտօնին իրաւունքովը: Եւ հասկնալով որ առաջին հարիւրապետը ինձ կ'ակնարկէ առանց իր գազափարը ինծի յայտնելու, ըսելով թէ ես պիտի կենամ ախոռին դրան մէջ որպէս փոխ խմբապետ, հըսկելու որ որ և է մարդ ներս չի մտնէ՝ բերանը կամ ձեռքը վառած սիկարէթով: Բառին բուն իմաստովը, իմ գործը պիտի ըլլալ արդիւի ծխելը հոգ տեղ մարազին մէջն ու շուրջը:

Ընդունեցի պարտականութեան հրամանը միւս պահակ գինուորներուն հետ գործը հսկող խմբապետներուն և հարիւրապետներուն հետ: Գացինք գործին վրայ իրիկուան ժամը ութին, ուր արդէն գինուորական պարը պիտի սկսէր մարազին մէջ:

Պարը պատրաստուած էր հրամանատարներուն միջոցաւ, մընուկրի վերջանալուն 1923 Մարտին, Ըսպիրկ, Պ. Շէքէրթին ազարակին վրայ:

Բաւական բազմութիւն հաւաքուած էր: Յոյցին կառքերը տրամադրուած էին աղջիկները պարատելին բերել և ետ վերադարձնել իրենց, որոշուած տեղերին, որոշ կարգապահութեան մը տակ: Ամէն բան դեղեցիկ էր իր երկնցած պատկերովը, բայց իմ պարտականութիւնը և երջանկութեան կեանքը, աւելի գեղեցիկ էր, երբ ես ազդող մըն էի օրէնքին մէջ, և զուարճացող մը խնդալով միայն երբեմն, երբ ուրիշներ կը պարէին իրենց ունեցած ժամանակովը:

Շատերը լաւ ժամանակ կ'անուանեն, իմ չի զիտցած ոչ խմելը, բայց գինուորը կ'ըսէ խմել և աղջիկ ունենալ: Այս արդէն կար, ու կեանքը ուղած ձեռովը տեղն էր:

Այսպէս, իմ պահակի պարտականութեան վրայ, իրիկունը, ես կը դիտէի ու կը զգուշացնէի ուրիշները, ամէն անոնք որոնք ուրախ գուարթ կը խմէին, կը պարէին և խմելիքի ետեւ կ'ըլլային. իմ պարտականութեան խիստ օրէնքին հետ, կը պարտաւորուիմ եղածին վրայ պատմադէտներու գործ տալ իմ նշանակութիւններս անոնց. ներկացացնելով, իմ չգիտցած ռէտիօյի կատարած քաղաքական ազդեցութիւնը:

Իրիկունը վերջացաւ, ամէն մարդ և օրիորդներ վերադարձան իրենց սեփական տեղերնին, վերջանալով պարը իր հետի եղած ուրախութիւնով: Կը բացուի առաւօտը պայծառ երկինքով, տաք արեւը միասին: Ամէն մարդ պարտականութեան վրայ, և նոր տեսարան ու խաղ ինծի համար, ուրիշին կատարելու:

Դեռ ժամանակը ութը, և ալ արեւը ոչ իր տաք ճառագայթները տարածուած, նախաճաշէ յետոյ, ինծի հրաման արուեցաւ իմ փլանին (օգնաւորին) հոգալ իր պէտք եղած պէտքերուն համար, որովհետեւ անմիջապէս Պոլինկ Ֆիլտ պիտի երթայ: Իմ պարտականութիւնն էր նայիլ ջուրին, եղին ու կազիլիլին ու ալ մաքուր պահելուն: Ուրիշ քանի համար ինծի պատեհութիւն չկար, և եթէ ըլլար ալ զիս բանի տեղ բնաւ հաշուուած չէր. քանի որ ես ոչինչ մըն էի, և ընդունակութենէ հեռու, ամբողջներու կարծիքովը:

Ես հրաման առնելուս՝ անմիջապէս դացի փլանին և ծածկուած մօթէօքը քակեցի ծածկուած հաստ կըտորով: Ծալլելով կտորը, մէկ կողմ տեղաւորեցի ու բացի մօթէօքը և տեսայ որ ջուրի պէտք ունի, իսկ կազը և իւղը լման էր: Յայտարարելով սարճընթին, դացի որ ջուր բերեմ մօթէօքին պարապը լըմնցնելու:

Հոգ տեսայ որ, իրիկուայ զինուորը որ կ'ուզէր ցորենի տունը մտնել, օղիին համար, նստած էր զինուորին մէկուն կառքը և այսպէս կը խօսի ինծի, «խմելիքի պահակ Տուրեան»: Ես տղային ըսածը կատակ հասկըցայ և խնդալով ըսի թէ ո'չ, ես օղիի պահակ չէի ու դացի ջուրի ամանին ետեւ:

Ջուրի ամանը դտնալով, դացի ջուրն ալ առի և դարձայ իմ նաւուն. ու երբ դեռ կ'երթայի դէպի օդանաւը իմ երթած ճամբուն վրայ կայնած էր միկնոյն զինուորը, ուր նորէն կրկնեց միկնոյն բառը, «խմելիքի պահակ»: Միկնոյն խնդուն դէմքով և միկնոյն բառերով թէ ես խմելիքի պահակ չէի, դուն միայն սխալ կարծած էիր զիս ըսելով: Անցայ իրմէն ու դացի նաւուն ինծի հետ եղած ջուրովը, լեցնելու մօթէօքին մէջ: Պարապ ամանը որ սիթիլ մըն էր, ետ կ'ուզէի տանիլ, յանձնելու առած տեղիս գործակատարին: Հոն նորէն երրորդ անգամ ըլլալով, հանդիպեցայ իմ ընկեր զինուորին որ նորէն միկնոյն խօսքերը ինծի ուղղեց:

Ես հետաքրքրուած իմ ընկեր զինուորին խօսքերուն, և քանի որ իրենմէ պիտի անցնէի, ուղեցի իրեն երթալ և իմ դադափարը անկեղծօրէն բացատրել, զիս սխալ չի հասկնալու համար թէ, ես գիտէի որ այդ տանը մէջ օղի կար, և հակառակը չէի ուզեր որ ինքը և միւս զինուորները խմէին, քանի որ իրենք գիտէին որ ես չեմ խմեր և երբ ալ խմելու ըլլայի շատ քիչ կը խմէի: Երթալով անմիջապէս ըսի Գլարք (անոր ա'ունն էր), դուն կարծեմ զիս բնաւ չի կրցիր հասկնալ, իմ քեզի չի թուլատրելուս հոն ցորենին տունը մտնալուդ: Ինծի համար բնաւ հոգ չէր, եթէ իսկապէս զիտնայի թէ հոն, այդ ձեր ակնկալածը կար, կը թոյ-

լատրէի եւ ես ալ կ'ուզէի խմել ձեզի հետ: Բայց Քլարքը կարծեց անպատճառ թէ ես կը ստեմ, և բարկացած դէմքով մը հայհոյեց ինծի: Ես իրեն յայտնելու համար իրեն քովը գացի որ ինքը կառքին առաջին նստարանին վրայ նստած էր Գաբօրալ Շօնաւընին հետ: Նստած տեղէն ցատկեց, երբ ես իր հայհոյելուն հայհոյելով պատասխանեցի ըսելով թէ, ես այն մարդը չէի ինչ որ ինք և իրեն նմանները կը կարծէին:

Քլարք իմ հայհոյելուն, իմ պատասխանին դէմ, ինքը զարնելով պատասխանեց ինծի, և ես դառնալով անոր, ես մնացի երեքի մէջտեղը: Կոխը կը շարունակուէր երբ ես գգացի որ գէշ է հետեւանքը. իմ ձեռքիս սիթիլը որ ձգած էի դետին, վեր առի անմիջապէս, երբ տեսայ որ ձգած տեղս է դեռ, ու դարձուցի Քլարքին դէմքս, որուն հետեւանքը եղաւ կոխէնքը քաժանուամբ:

Քլարքին գլուխը արիւնած էր և իմն ալ շրթունքը: Բայց մեղադրուողը ես էի սիթիլով զարնելու համար, առանց խնդրին սկիզբը և պատճառը գտնելու: Ամբողջ Ծրդ հարիւրեակին զինուորները և այդ տեղի եղող առհասարակ ամբողջ զինուորները զիս կը քնննադատէին ու շատ խորթ աչքով կը նայէին: Ամբողջ պատասխաններուն մէկ իրականութեան պատասխանելով, ես կը դիտիէի եղածին պատկերը, շատ ցաւալի, ի հաշիւ ինծի դէմ եղող ակնոցաւորներուն: Ոչ ամբողջ Ամերիկան, բայց զօրաւոր հեղինակութիւն ունեցող ամերիկացիները ցաւալի են իրենց պատմական կեանքովը:

Այս Մարթինսպրիկի իմ և Քլարքին կոխը օր մը թատրոնին մէջ տեսայ, որ ձեւացուցեր են թէքսագի-

Ամերիկեան քառու սոյերու մի կոխ, և ձեռողը եղեր է ամենապզտիկը, որուն գլուխը կապուած է ճերմակ կտաւով մը՝ կոխէն վերջ կը տարուի իրենց կեցած խրճիթնին: Ես պատկերը տեսնելէս լեռոյ ինծի կը գիտցուի որ ատիկայ ճիշդ այն դէպքն է, որ իմ միջոցաւ տեղի ունեցաւ Մարթինսպրիկ, Պ. Շէքէրթին ագարակը:

Իսկութեան մէջ իմ դերասան ըլլալս ուրիշին արժէքներուն համար, անոնց ազդող մեքենային շնորհիւ գիտցայ, Պոլինկ Թիլաը ձգելէս քիչ վերջը՝ իմ կըրցած քաղած տեղեկութիւններս պիտի բացատրեմ մէկիկ մէկիկ, երազներս և երեւակայութիւններս հաստատելու իմ դժբաղդ կեանքը ճիշդ կատարուածներով և թէ սուղուածներով օրինաւոր բանաստեղծներու նման նստիլ Ամերիկայի մէջ, ոչտիտի մեքենաներով պատմութեան համար կեանք երեւակայել:

Իմ կոխը Քլարքին հետ, զինուորական քննութեան չենթարկուեցաւ: Չայն տարին Տիւսթէնսրին, գլուխը կապելու և ինչ դարման սր պէտք ունէր՝ ընելու: Ես իմ օրուան գործը շարունակեցի, և մեր մշնուովի վերջը ըլլալով, կը պատրաստուէինք վրաննիս քակել ու բեռցընել կառքերու, ետ վերադառնալու Պալինկ Թիլա, ուր արդէն Ծրդ զօրաբաժնի քննութիւն կատարող օդային ուժին կայարանն էր:

Իմ չի խմելու, չի ծամելու և դարտակ չի խօսելու՝ պատճառ կը դառնար շատերուն թէ, ես շատ խիստ քնութեան տէր մարդ մըն եմ, զինուոր ըլլալով

ես բացակայած եմ զինուորին սիրած պարտականու-
թեանն և անոր ապրած կեանքէն: Ինծի պաշտօն տա-
լու շատ չար նախանձ կը պատկերացուէր: Ոմանք կը
խօսէին թէ, ես շատ խիստ ըլլալով՝ պաշտօն ստա-
նալովս ուրիշ ոչ պաշտօն ունեցողի մը դէմ շատ խիստ
պիտի վարուիմ, և անոնց դժուարութիւն պիտի տամ
խորհելով թէ պաշտօնը բռնութեան օրէնքն է, և ես
այդ օրէնքը ուղեւորի, կը ցանկամ պաշտօն մը ստա-
նալ իմ խիստ կամքը, կարգադրելու ամենամեծ սիրով:

Մարթիրոսայրի ձգեցինք, և Պոլինկ Թիւտ հասնելէ
առաջ ուժը կեցաւ Թրէտրիք, Մերթլանտ, թիւրխութ-
ներուն քէմքը՝ մէկ գիշերուան համար, մինչև Պոլինկ
երթալու երկու օրուան ճանապարհը չի կրնալ մէկ
օրէն լըմնցնելու պատճառաւ: Հոս, Թրէտրիքի հա-
մար ես ինչպէս որ փոխ խմբապետ էի, ինծի իրա-
ւունք տրուած էր ատկից համար կնքուած պահակնե-
րուն հսկել այդ գիշերը:

Ժամանակը հասած էր և մեր ուժերը տեղաւոր-
ուած իրենց անհատական փոքր վրաններուն մէջ:
Ամէն ինչ խաղաղ է և ամբողջն ալ ուրախ կը խոր-
հին բնութեան օրէնքովը: Ամէն ինչէ առաջ, զինուո-
րին ուրախութեան մէկ մասը չառն (ճաշը) կը ներ-
կայացնէ, և պարտով ու երգելով կը ցատկէ դժի վրայ,
իւր մասի ճաշին ուշ չի մնալու համար: Եւ զինուորի
մէկ պարտականութեան մասն ալ իր ուտելն է, ամէն
մէկ օր ժամը ութէն առաջ: Այդ ալ լըմնցուց հոգ:

Իմ վերահսկողութեան գործի ըլլալու առաւօտեան
12էն վերջը թելադրուած էր, և երբ իմ ժամանակս
եկաւ ու երբ քընոտ աչքերով արթնցալ պահակին
միջոցաւ, ձայնը շատ խաղաղ էր, բայց անհանգիստ՝

չի քնացած զգացումներով, ու դժուար ուղեւ արթուն
կենալ հսկելու համար պահակները, անոնց քաղցը
քունին ազդեցութեան ենթարկուելուն, բանտի, դա-
տավարութեան դատապարտուելու, բանտի դժբաղդ
կեանքին համար:

Զինուոր պահակը ժամացոյցը իր հետ ունէր, իւր
ժամանակները պահելու և իւր ժամանակներով պաշտ-
պանելու իր պատկանած ուժը և ուժին պատկանած
ազգը: Բայց գիշերուայ անսովոր օրէնքով խեղճ պա-
հակը դժուար պտաւ տոկալը, արթուն մնալու իր հըս-
կած գործուն վրայ որ չի դատապարտուի բանտար-
կութեան: Ես ալ զինուոր էի և իրեն հետ պարտակա-
նութեան վրայ, ու աւելի պատասխանատուութիւն
ունեցող մէկը և դժուարութիւն ճանչցող մը: Ինչ կա-
րող էի ընել պահակ ընկեր զինուորին, երբ քնած
բռնեցի մէկէն աւելի, ու քանի որ ես կարծուած էի
մէկը, որուն հետ շատ դժուար է ընկերական կեանք
ունենալ խաղաղ և համաձայն ձեւերով ? : Ու շատ խե-
ղացինք կողմէն ալ միայն հասարակ իմար մը որ
կարող չէի գիտնալ և ճանչնալ զիտնական գործերը,
և յարգել անոնց արժէքները. որ կարող ըլլայի պա-
հակը արթուն պահել, պատիւը և իրաւունքը տնոր,
պաշտպանած ըլլալու համար: Լսած էի դադտնի խօ-
սակցութիւններ իմ մասին, որ ինքը լաւ է, կ'ըսեն:
Երբեմն ի հարկէ գիտ լաւ կարծողներէն, բայց ուր էր
այն գնահատանքը:

Առաւօտը բացուեցաւ. գոհ սրտով ու ոչ մի փոր-
ձանքով անցաւ ամբողջ գիշերը: Ժամանակը եկաւ
բանակը շարժելու դէպի տուն, Ուաշինկթըն Տ. Ս.:

Մեր վրանները ու զինուորը շալկող կառքերը

կ'առաջանալին, բայց մեր օգտնաւերը հասած էին Պոլինկ Ֆիլտ և հանդիստ էին իրենց տեղերը:

Երբ իրիկուն չըլլալէ առաջ հասանք Ուաշինկ-թընի մէկ մասը Անաքասթինիան ու Պոլինկ Ֆիլտ, կը լսէինք յուռտաները: Կալիբիկ 99րդը միւս ուժերը Պոլինք Ֆիլտին, ուրախ էին 99րդին մընէօվրին համար, կը կարծէին որ բաւական լաւ ժամանակ ունեցած են դիւղերուն մէջ և ագարակներուն վրայ:

Կեանքը գէշ չէր. թէև դժուար՝ բայց յիմարութեան մէջ դժուարութեան դէմ թոյլ չէի տար: Շատ ժամանակ չանցնելէ այս վերադարձէն յետոյ, և քանի որ դեռ խմբապետ չէի ընտրուեր, շատ պալքար կար հրամանատարներուն մէջ ինծի դաքօրալի պաշտօնը տալու: Բայց ոմանց նախատինքին պատճառը կ'ուզեն ընել Ֆրսթ Սարճընդ, Սթաֆ Սարճընդ և Մասթըր Սարճընդ աւելի շատ իրենց կարծիքովը քանի որ ես լաւ էի, ինչո՞ւ համար որ և է մէկ սարճընդը չըլլամ, փոխանակ դաքօրալ: Այս իրենց վէճերով լաւ, գէշով ինծի յաջողութիւն չեղաւ, և շուտ ատենէն տեսայ որ զիս փոխ խմբապետ ըլլալէ հրաժարեցուցած են:

ԻՄ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐՈՒ

Ե Ի

ՌԵՏԻՈՅԻ ԳՈՐԾԸ ԻՄ ՎՐԱՅ

.....

Ես ամբողջ իմ լուծներուս բնաւ կարեւորութիւն չի տալով մնասակար և շահաւորներու՝ իմ պարագ ժամերովս կ'աշխատէի նամակներով առած կրթութեան ճիւղս պատրաստել, և զրկել Շիքալօ Սմերիկեան դպրոցը սրբադրուելու: Այս աշխատանքները կ'ընէի իմ անկողնին վրայ և պաշտօնատեղին, ամէն անգամ որ իմ պատեհութիւնն էր, իրաւունքը ունենալ զորք կատարել իրիկունները և կիրակի օրերը, երբ սենեակը իմ իշխողութեան տակ կը մնար:

Ասանկ, իմ պարտականութիւններուն մէջ իմ ունեցած փափաքովը աշխատելուս ատեն կը լսէի ուրիշներուն դիտակից մտքերը, արտայայտելով թէ, ես կը պատրաստեմ քմըշըն հրամանատարի պաշտօն առնել: Անոնց զիս ոչինչ կարծող ծաղրանքին համար, հակառակը ես կը կարծեմ որ ես խելացի եմ որպէս: Այսպէսները այնչափ էին և առանց դիտնալ նկատելու կը շարունակէի կարելի եղած չափով:

Զորս դաս Շիքալօ զրկելէս և պայմանները մի քիչ դժուար դառնալուն նամակով գասերս շարունակելու, ուղեցի երթալ Ուաշինկթըն իմ ունեցած գրքերովը դպրոցին մէջ օգտուիլ դասատուէն իմ ուսանած տոմարակալ ճիւղովը միասին: Ուաշինկթըն գացի և

շարունակեցի, մինչև որ ազատ արձակուեցայ: Գոհ էի իմ աշխատանքներէս, բայց իմ վերջէն գիտցած ոգտիոյի ուժէն ազդուելով յաջողութիւն չի կրցի ունենալ, իմ ճիւղերս լըմնցնել գինաւորութենէն ազատ արձակուելէս առաջ:

Իմ փափաքները շատ էին, իմ մարդ դառնալուն անկեղծ սրտին մէջ, առանց որ և է արգելք դառնալու ուրիշին, և որ և է առանց չար նախանձի տեղի տալու, կ'աշխատէի անկեղծ երեւալ, և անկեղծութենէն ուրիշ բան չճանչնալով, կը խօսէի ամբողջ գործակիցներու և խօսակիցներու հետ, ինչ որ իմ բնական միտքը կըրցած էր հասկնալ, և զանազանութիւններով պատասխանել կամ հարցնել ամբողջ իրաւունքներուն համար: Ես ուրիշին միտքը չէի կըրցած հասկնալ և անոնց գործերուն տեղեկութիւն ունենալ, երբ գործերու մէջ արդելքներու կը հանդիպէի, և շատ դժուար դառնալուն պատճառաւ կռիւ կ'ըլլար:

Ամառ օր մըն էր, երբ ստիպողական գործու վրայ էի, երկու ուրիշ հասարակ գինաւորներու և հարիւրապետի մը հետ փլանները կը հագայինք նորոգելու և կազի, ջուրի ու իւղի պակասները լրացնելու: Այս գործը կը յանձնուէր երեք և չորս մարդու: Այս մարդիկը պարտաւորուած էին միշտ գործուն վրայ կենալ բացի իրենց ճաշի ժամերէն: Այս գործուն վրայի մարդիկը կը փոխուէին ամէն եօթը օրը անգամ մը: Գործը դժուար չէր: Ամէն մարդ կը սիրէր գործը ունենալ:

Գործուն վրային իրկուն մը մեր ընկերներէն մէկը կ'ուզէր տուն երթալ, և երթալուն համար հրաման ստացած էր սարճընդէն մեր հետի գործող: Երբ ան գործէն պիտի բացակայէր ինծի և իմ միւս ընկերին

յայտնուաւ անոր տուն երթալուն իրիկունը շուտ, և պիտի դար քիչ մը ուշ առաւօտուն: Գործուն վրայ դառնալ մեր ամբողջին պարտականութիւնն էր, միշտ թողնելուն դաշտը կենալ և պատրաստ ըլլալու, երբ թոխքները ներս կուգային անոնց օգնելու, զանոնք կարեւոր տեղ մը տեղաւորելու մեր և անոնց դիրքութեան համար, և մեղի ամբողջիս տուած օրէնքին պատճառը որը կամք էր եղած յարգելու:

Իրիկունը վերջացած էր և երբ հետեւեալ օրը եկած էր ու դեռ առաւօտ էր, և պայծառ արեգակը դեռ նոր ձկնած էր իր մութ ու ցուրտ ճամբորդութենէն տալ լոյս և տաք աշխարհին, շարունակելու համար իր ճանապարհը, ուր պիտի կրնար իր տաք և պայծառ ճառագայթներով, տաքցնէր և լուսաւորէր մեր լուսուտ աշխարհը, որը մենք կըրցած էինք ճանչնալ և պարտականութիւն ընել գործ կատարելու:

Արեւին նոր բացուած ճառագայթներէն ստացած էիք հրաման կայարան թիւ երկուքէն երէկի դաշտ ճամբորդ թոխքի օդանաւը դուրս հանել և գծին վրայ պատրաստել իր թոխքին ուղած ժամուն: Հող տեղ ես կեցած թիւ երկուքին մէջ կը սպասէի իմ ընկերներուն, հրամանը կատարելու մտքով, երբ տեսալ իմ միւս ընկերը և սարճընդէն առաջ իրկուայ գործէն բացակայող ընկերը, որը ուզեց օդանաւը դուրս հանել ու գծին վրայ դնել: Իմ պաղարին սպասելու հետ մէկտեղ հարցուցի թէ ինքը կ'ուզէ՞ որ փլէնը թաքսի ընէ գծին վրայ տանելու և հոն սպասելու, ետևորական օրէնքին համաձայն:

Ինքը իմ հարցումին պատասխան չի տալով անմիջապէս ցատկեց քաքիթիթին մէջ և սկսաւ մօթէօրը

կերակրել եղած նիւթերով: Իմ պարտականութիւնն էր որպէս գործ իրեն օգնելու, իր հրամանը լսելուս պէս փերփելը դարձնելու, մօթէօքը լարելու և զայն վառելու վիճակին մէջ դնելու: Քաքփիթին մէջի ընկերս կարող կրնար ըլլալ փլանը կալարանէն դուրս հանել և ուզած տեղը դնել:

Ես իմ սովորական ձեւերովս դգուշութեամբ զայն կը դիտէի, իմ աջ ձեռքս փլէնին ձախ թելին վրայ միայն դրած կեցած զայն տեսնելու համար թէ իմ ընկերքը ինչ պիտի ըլլար, փլէնը դարձնելու կամ անոր խօսելու թէ եղածին վիճակը ինչ է իրեն կրցած գործը ընելու համար քաքփիթէն:

Ընկերը իր խմած տաք գլուխ վիճակին մէջ ըլլալը ես գիտէի, բայց այդ իմ գործը չէր: Միայն իմ գործն էր տեսնալ թէ օդանաւը առանց ձախողութեան տեղը պիտի կրնա՞ր հասցնել:

Երբ ընկերը ուղեց նաւը շարժել, ես ոչինչ ընելով նաւուն, տեսայ որ դէպի ձախ կը դառնայ կայարանին մէջ առանց երթալու: Օդանաւը արագ դէպի զիս կուգար, և այդ արագ ուժին տակ ետեւի կողմս զինուորներէն մէկուն օթօմօպիլը կեցած էր, ու երբ տեսայ որ երթալով կը մօտենայ՝ պոռացի ընկերիս, իր անունը տալով: Բայց ինքը առանց նոյն իսկ կարենալ օդանաւը կեցնելու, զարկաւ օթօմօպիլին ու քիչ մը ձախ թելին տակ պատռեց կտաւը:

Բարկանալով ինծի և մեղադրելով թէ նաւին թեւք ետ կը սեղմեմ առանց գիտնալով թէ, իմ սեղմելովս պիտի կրնամ ետ կամ կողմը դարձնել: Հակառակ իր հասկացած ձեւին, ես իր չի կրցած հասկնալ ընկերքը, կրկնակի պոռացի և կը վազէի նաւուն միւս կողմը,

հակառակ կողմը դարձնելու իր գացած կողմէն: Բայց մօթէօքին զօրաւոր ուժին տակ ես անկարող եղայ աջ կողմը անցնիլ և օգնել փորձանքի չի պատահել տալ:

Այլ թելին քիչ մը պատռելիւ վնաս չէր, և ոչինչ համարելով նաւուն երեսը դարձուցաւ ուղիղ դուրս, ու հանուեցաւ կայարանէն տանելու դին վրայ, կը քշէր իմ ընկերը քաքփիթէն, որպէս ինքը վարիչը:

Օդանաւը դուրսն էր կայարանէն և հարթ ճամբան անիւներուն վրայ կը դառնար դէպի իմ ընկեր նաւու վարիչին նպատակակէտը, բայց իմ երէկի տուն գացող զինուոր ընկերը տաքցած գլուխով ետ վերադարձած էր, իր անհանգիստ արիւնով ուր քոսապուննոց աչքերը ուղիղ չէր տեսներ իր ընկերքին մէջ:

Երբ ինքը իր մտքովը կ'ուզէր օդանաւը կառավարել ու իր դիտցած վարիչի մտքովը կ'ուզէր դէպի օդանաւերու սկսած և հանդստացած դաշտը տանիլ, գէշ և զօրաւոր օդանաւը չի համակերպեցաւ իր վարիչին ու դարձաւ հակառակ կողմը, ուր էր նաւուն թիւ երեքը: Ճամբուն ձախ կողմն ալ թիւ երեքին քովը կար երեսէ առուակ մը, որը շատ գէշ դժբախտութիւն պատճառեց, իմ ընկեր տաքգլուխ օդանաւը թաքսի ընողին: Բերել փոսը ձգելուն, և թելին տակին թեւք պաշտպանող, և օդանաւը կեցնող ձեռքի քաշողական ուժով փայտէ հախլան կտրել, ու քիչ մ'ալ ցնցել զինքը քաքփիթին մէջ օդանաւով միասին:

Այս իրեն երկրորդ ձախողութեան վերջը իրեն օգնելով, և իմ միւս ընկերն ալ դալէն լետոյ օդանաւը գծին վրայ հասաւ, բայց նաւը տեղաւորելէն յետոյ,

ինքը իր խմած գլուխէն հանդիստ չըլլալէն սաստիկ յուզուած, սկսաւ ինծի հայհոյել, մեղադրելով թէ ես էի պատճառը իրեն օղանաւը փնասելուն:

Ես իմ հաւատքովս վստահ եղած էի թէ յիմար մը չէի, ինչ որ ինք ալ ուրիշներուն հետ կարծած էր թէ, իսկապէս կուֆ եմ ըսածներուն համաձայն: Լուրջօրէն առաջարկ ըրի, իրեն ըրած գործողութիւններուն, թէ ինքը ճիշդ էր, և ես ի՞նչ կրնայի ընել, երբ միայն իր ձեւը օղանաւը կը կառավարէին, իր ըսածին դէմ ալ բարկանալով ու վախկոտ ալ կոչելով՝ դիտ, հասաւ Ամերիկեան կտրիճ ֆայթ ընողներուն նման իր զօրաւոր մեծ ձեռքովը զարկաւ: Երբ ես այս տաք եղանակը տեսայ իրեն, զինքը խմող դազան կոչելով իրեն զարկի իր ձեռովը, բայց տեսայ որ մարդուն նպատակը կռիւ ընել է, և փափաք ալ ունի որ դիտ լաւ մը ծեծէ, կարծելով թէ ինքը զինուոր է ես ալ քաղաքացի մը, իմ քաղաքացիի հագուստովը դաղթական մտքով իր զինուորական ուժը և Ամերիկեան մեծ մտքովը զիտցնէ իր ազդեցութիւնը:

Ես կը զարնէի անոր իմ կրցած չափովը, բայց ան աւելի արագ և ուժեղ ոգիով կ'ուղէր շարունակել աւելի տալու ինծի: Իմ անոր զարնելու տեսայ որ չէր ազդեր, և առանց ուրիշ միջոց խորհելու, զճկայ գետնէն քար մը առի և ուղեցի զարնել, այդ քարը իմ ձեռքիս մէջ բռնելով: Քարը առնելու և ձեռքիս մէջ բռնելու տեսաւ, բայց իր կոխը շարունակելու համար չուզեց առաջ շարժիլ առաջուան նման: Կոխը կեցաւ, և եղած անտեղի խօսակցութիւններն ալ դադրեցան, ու մենք նորէն գացինք մեր գործին: Վնասուած օղանաւը նորոգուեցաւ և թոշող պաշտօնեան գնաց ետ ուսկից որ եկած էր:

Իմ այդ օրուան կեանքը մտքի և կազմի զգացումներով խաղաղ չէր: Լսած և տեսած իմ տեղացի Ամերիկացին, հոգեբանական մտքերը իմ անհատական հասկացողութիւնները անհանգիստ կ'ընէին իմ ամէն օրուան գործուն վրայ: Զարմանալին շատ էր իմ մէջը այն բանը վստահութեամբ դիտաւորու թէ, այդ կազմը ամբողջութեամբ դիտ կը նախատէ, կարծես մասնաւոր հրամանով մը բարձրագոյն դուռէն: Պոլիսիկ Յիլտի և այդ տեղի զինուորական գազափարը կարծես միայն մէկ ծրագիրով կը խօսէին, և արտայայտութիւնով գործ կուտային: Կեանքը խաղ մըն է և նմանութիւնը կը տեսնես ազդի մը սրտէն դուրս կուգայ:

Իմ քաղաքացիական անկեղծ հոգեկան զգացումներովը զարմանալին կը տեսնէի հակառակը, և կարծես մարդկային լուսաւորուած օրէնքներէն բնաւ անծանօթ: Մի քաղաքակիրթ ազգ շէնքերով ծաղկած և զարգացուած, բայց մտքով թոռմած անկեղծ ազատութեան սիրուն մէջ. ու լեցուած նախանձի ոգիով, անկեղծ և գործունեայ դադափարականներուն դէմ:

Քաղաքակիրթ և արուեստագէտ Ամերիկացիին մասին չի խօսելէս իմ փորձառութիւններս, կ'ազգեմ վերջացնել իմ անկեղծ սէրէս ազգուելու: Ամերիկեան Միլիլանտի ազարակապետին դուտորին հետ, որը շատ սիրելի և հետաքրքրելի էր, իմ շատ մը անծանօթ անկեղծ բարեկամներուն, որոնք անկեղծ սիրով լեցուած, ուղած էին պահել իրենց բարեկամական անկեղծ սէրը ինծի հետ, իրենց զիտցած ոչտիոյի ազդող և գործակատար մեքենային միջոցաւ:

Ես երկրորդ անգամ ըլլալով Պալթիմուրի Ամերիկեան ադարակը գացի. և իւրաքանչիւր անգամ կը

տեսակցէի ազարակապետին երեք Համահաս դուստրերուն հետ, որոնց ոչ մէկը ամուսնացած էր, բացի քաղաքակիրթ ազատ մտածողութենէն:

Անոնց ամէնէն փոքրը, որ եղած էր 20 տարեկան իմ վերջին անգամը հոն ըլլալուս, դարձեալ գործու համար: Իմ դադտնի երեւակայած սէրը կ'օրուէր անոր դեղեցիկ դէմքին և խելացի գեղարուեստին տուող մեծ համեղ ճաշակին համար:

Ես կը խօսէի ամէնուն հետ, բայց աւելի շատ իմ նկարագրածին հետ. որուն պատճառը իմ սաստիկ փափաքող սէրը զիս կը տանէր Պոլինկ Ֆիլտէն հոն առանց դրամի գործելու, կարծելով որ իմ սէրը և իմ տունն էր արդէն, իմ անկեղծ բարեկամներուն հաւատարիմ խօսքերուն համեմատութեանը: Բարեկամներու հաւատքը անոնց ունեցած սիրուն համար, բառեր իրենց շրթանքներէն բորբոքած ճերմակ թուքով դուրս կը վազէր, կատաղացած խոշոր ալիք ունեցող ովկիանոսի նման:

Բարեկամներուս հաւատքով, և անոնց կատարած գործուն շնորհիւ քնականաբար իմ սիրելի տիրուհին գիտեր իմ կարծիքը, և իր հաւատքին մէջ գաղտնիք կը պահէր, հաւատալով թէ օր մը ան զիս պիտի կրնայ ունենալ, ինչպէս ես կը կարծէի թէ, իմ սէրը պիտի յաղթանակէ անոր հետ ամուսնանալու:

Իմ աղքատ մտածողութեան, իմ դատարկ ստամոքսին ազդող ուժին տակ, կը խորհիմ անկեղծութեան տալ իմ ամէն օրուան, ճիշդ ըրած գործուն արժէքը օգտուելով, և պայմաններս ճշդելու Հարքաշ աշխատանքները կատարելու, ես կը տեղեկանամ որ իմ Ամերիկացի բարեկամներս բռնակի ազդող ուժի նման

կը Հափեն իրենց կարծիքները գրիչի գործուն մէջ: Եւ իմ սէրը առանց վերջանալու իմ մէջ, իմ սիրելի սիրականը իր սէրը բաղդատութեան դրած եղեր էր ուրիշին հետ, իմ լացող աչքերուն և ցաւող սրտին ներկալութեանը: Բայց ինչ ընեմ որ ցաւը իմն էր և իմ անկեղծ, սիրելի ու հաւատարիմ բարեկամները գորաւոր կարծիք կը պահեն ինծի հետ իմ մէջը. թէ իրենց կարծածը ես, կը կարծեմ որպէս իմ խորհուրդները:

Իմ բարեկամներուն համար ես շատ կը ցաւեմ իմ սէրը կորսնցնելուս, հակառակ որ վերջին անգամ 15 օր ալ ձեր գործեցի անոնց, փոխանակ արձակուրդի իմ վերջին զինուորութեան օրերուս Պոլինկ Ֆիլտ:

Իմ բարեկամներուս սիրուն մէջ ես կը սպասեմ տեղեկանալու, աւելի պատուարժան դադափարներու. 1926ի մէջ իմ սիրականս կորսնցնելէս յետոյ Միլիլանտ նահանգին մէջ, երբ այլ եւս օրերս կը լըմնանային էրքորին մէջ:

Ինծի հետ, հեղինակներուն գաղափարովը, հեղինակները ինծի թողուցին ցուրտէն սարսուռելուն մը իմ տաք և ուրախանալի սիրուն կորուստիս, որ ինծի համար մահը աւելի անարժէքաւոր էր: Այս գծազըռուած օրէնքովը ինծի հետ եղող հեղինակներուն ազդող պահանջին համար, ես կ'երթամ գինուորական պարտականութիւն կատարելու զինուորական վճարումներով, գործը և միտքը ոէտիոյի կարգադրիչ, բուսներով, գործը և միտքը գրագէտ, թատերագիր և թատերգադափար հաւաքող գրագէտ, թատերագիր և թատերգութիւն սիրող հարուստ դրամատիրութիւն, գրիչի անուն պահողին:

Գործն աւելի քաղմապատկեցու համար, իմ խօսող զըջասէրներուն ես և ուրիշ երկու զինուոր ու մէկ սարճընդ կ'երթանք Փօրթ չընթ գործ ընելու մեր 99րդ օդային ուժին, օդէն նշանատուութեան փորձին մէջ: Մեր գործն էր 15 օրուան համար, և 15 օրուան համար պէտք եղած կարգադրութեան պատրաստութիւններ տեսնուած էր Փօրտ մեաշինկթըն մեզ հոն անդաւորելու Փօրտ չընթին գործողութեան համար:

Մեր չորս զինուորներուն գործն էր օդանաւն օդէն շշան առած հրացանին գնդակներուն բացած ծակերը զոցել, կանուխէն պատրաստուած թուղթերով ալ դ նմանապէս նախօրօք պատրաստուած նշան առնուած տախտակին վրայ:

Իմ գործը չէր նկարագրել մեր գործած պատկերը, տեղին ինչ կեանք սնենալը և զինուորական վարժութիւնները: Բայց կ'ընէի ազգուած ուժի տակ առանց գիտնալու թէ, իմ նկարագրութիւնները պատուական, խելացի Ամերիկացիներ կ'առնեն եղեր և առանց իմ գրած անգլիերէնը հրատարակել իր նոյնութիւնովը, կը փոխեն իրենց սիրած և ուղած ձեւին՝ մէջ, չի գիտցնելու համար թէ գործը որունն է և ուսկից եկած է:

Ռէտիոյի կատարելագործուած մեքենան՝ արժէքաւոր գործակատար և թղթակից էր մեծ պաշտօնատէրի մը, առանց գործակատար թղթակիցը գիտնալու իր ըրածը գործուն արժէքովը միասին: Իմ անկեղծ մտքովը, իմ սիրտը ուրախութեան մէջ կը խաղայ եղեր, կեանք մը նկարագրելու, կարծելով թէ, ապագան բաղդը պիտի խնդացնէ, դադարաւոր անգլիերէն լեզուով նկարագրելու:

Ի հարկէ իմ Փօրթ չընթ ըլլալս ուրախութիւն էր

շատ մը Ամերիկացիներու, որոնց համար արդէն ես խաղալիք եղած էի կանուխէն, և շատ լաւ ալ ճանչցուած անոնց սիրուն մէջ: Իմ խօսքերս անգլիերէն զըջով Փօրթ չընթին կրակին վրայ օդանաւին արագահարուածներէն ստեղծուած, քիչ ծիածանի գոյն չէր անոնց աչքերուն առջ և սրտերուն մէջ, բառեր կցելու իրարու հետ շատ մը թուղթեր իրարու միացնելու մեծ կայծակոտ աչքերով:

Գործը սկսած և վերջացած էր հինին համար, բայց ի հարկէ նորը կուգար, և շատ օրերով պիտի շարունակուէր աւելի սաստիկ կերպով և ալ ինծի գիտցնելով թէ գործուն կեանքը ինծի հետ ըլլալը տաքիներով եղած էր:

Իմ դրածներս ամբողջովին իրականութիւն են: Կեանք մը՝ որ ես ապրած եմ իմ ամբողջ պանդխտութեան օրերուն: Պատմական ոգուն, և հոգեկան զգացումներուն խիստ ազդող պատճառին մէջ ուսանող մը ըլլալուս խիղճը անհանգիստ կը պահէր զիս եղածին մասին չի խօսելու: Ներողամտութեան մէջ նայելու որ և է պատճառ չկայ կեանքին վրայ չխօսիլ, դադարաւորի համար գործ արտագրողին անունը տալու:

Յաւ մը միայն չէ դժբախտութեան մէջ: Պատճառները բազմապատկուած թիւեր ունին, մեծանուն Ամերիկացիներ իմ գրութեան անունը «Պանդխտութիւն» տալու, քանի որ գործս ուղղորդին համար խօսքս ըսած վերջացուցած էի, իմ անմեղ ձեռքով զիս իմ մտքովը անհանգիստ պահելուն իրենց բռնապետական ուժին մէջ: Իմ կեանք գիրքը գրեցի երկու լեզուով, հայերէն և անգլիերէն Փօրթի, երբ ես երրորդ անգամ գինուորագրուեցայ, իմ դէմ եղած ամբաստանութիւններն ինչ լուծելու ճիշդ նպատակաւ:

Յօրթ չընթի երկու շաբաթուայ. օգնանաւուն նշանառութեան փորձը վերջացած էր, և մենք չորս զինուորներս ետ գացինք Պոլինկ Ֆիլա Մարտ ամսուն, ուր նորէն ամբողջ 99րդ կազմը ատրճանակի նշանառութիւն կ'ընէր: Նշանառութենէն անմիջապէս վերջը Յուլիս ամսուն զիս դարձեալ պահակի պարտականութեան վրայ դրին, մէկ ամսուայ համար:

Պահակի պարտականութենէն մէկ կամ երկու օր ատալ, իմ տեղեկութիւնը թատրոնին, խաղը պայթեցաւ անմիջապէս, և ոչտիոյի ուժէն ազդուելով, շատ աւելի տեսայ լսածէս ու տեսածէս եղածէն:

Պահակի պարտականութեան վրայի սաստիկ ուժի տակ գիտնականներու միտքը զիս շատ կ'ազդէր և կը ստիպէր որ իմ զինուորութիւնս գնեմ հարիւր տոլարով, երեք ամիս մնացած ժամանակս չի լըմնցնելու համար, քանի որ իմ ունեցած ցաւերուն պատճառը ամբողջ պատերազմական հեղինակութիւնն էր, ուրիշին գործուն պատճառը իմ միջոցաւ:

Խեղք տուողը ինք էր յիմարը զիս ուղել հաւատացնելուն խիստ պատճառով: Իրենք կոչուած խելացի, և փորձառու դիւանագէտ, երկրի մը կառավարիչ, ուղել ինծի նման հասարակ անմիտ գործաւոր մը դուրսը, և հասարակ 21 տոլարնոց զինուոր մը բանակին մէջ իր կեանքէն տեղեկութիւն չունեցող մէկը պիտի կըրնա՞յ գործակաւարութիւն ընել ուրիշի մը և ուրիշ երկրի մը:

Միտքս նկարագրելուս իմ ունեցած կեանքիս վրայ հիմայ փորձագէտները դարձեալ կը խնդան իրենց ճարպիկութիւնը ցոյց տալու համար, թէ իրենք գիտէին որ զիս յիմար մը որպէս կը խաղցնէին և կրնային

կենալ խելացի, երկրի կառավարիչներ գործուն մէջ և գործուն վերջը:

Եթէ ես ըլլայի ֆրանսական կառավարութեան գործակաւարը, ու այդ կառավարութիւնն էր որ զիս կը հողար Ամերիկայի մէջ, տանելով ամէն տեղ, դիտաւոր համար Ամերիկայի կառավարութեան գաղտնիքը, շահ կամ վնաս հանդէպ իրենց, ինչպէս այս մեծ կառավարութիւնը, այդ խելացի կառավարութիւնը չի կրնար գործեր այդ ոչտիոյի ուժովը Ամերիկեան կառավարիչներուն վրայ և օգտուիլ եղածէն: Զարմանալու բան մը չկայ իմ կողմէն գործուն ուղղակի գաղտնիքին մէջ, բայց զարմանալին հոն էր որ խելացի կառավարիչներու հոգեբնական զգացումներով տարուած իրենք կ'ուզեն օգտուիլ հասարակ գործաւորէ մը առանց անոր լարգանք և պատիւ տալու, կ'ուզեն անոր անունը իսկ չի յիշել:

Գործուն մէջ չափ ու սահման չունէին Ամերիկայի ոչտիոյի մեքենան կառավարող խելացի կառավարիչները, խաբելու և հաւանաբար շատ մը ուրիշները, հասկնալու կառավարիչի մը կառավարող ուժի պէտքը ուրիշի մը, որը իրեն քովը բնաւ չէ եղած և չի ալ կրնար ըլլալ, բայց միայն կրնայ լսել ուրիշէ մը և գործադրել որպէս իրենը, իրեն համար իր ուղած ձեւովը:

Պանդուխտ ըլլալը դիւրին գործ չէ, և պանդխտութեան մէջ երբ կը հանդիպիս անհատներու, հանդիպած կ'ըլլաս անոնց մտքերուն և այդ մտքերուն ազդեցութեանը: Ես որպէս պանդուխտ իմ ծննդավայրէս ելլալէս, բախտը ինծի կտակ ըրած էր միշտ գործել և շատ դորձել, դիտաւոր համար թէ վաղը վաղուան

որոշում չունի այսօրուան հետ: Ես շատ մէկ խոստ-
մունքի հաւատք չունիմ ըսի, և չընելու համար իմ
գինուորութեանս մէջ անհաւատացեալ եղայ, պահան-
ջելու նախ իմ իրաւունքը լռած խոստմունքիս որպէս
ապացոյցը:

Գործը մեծերուն ձեռքն էր, և արդէն այդ մեծերը
երկրին պետական ուժն էին, և այդ ուժն էր որ իմ
այդ ատենուան բախտը կը կառավարէր: Ես ուզէի
կամ չուզէի, պիտի կոռէի խօսքով ինծի տուած ուժէն
ազդուելով, գիտցնելու իմ իրաւունքը և իրենցը: Իմը
իմ գործուն սահմանով իրենցը իրենց գործուն սահ-
մանովը. դժուար էր համբերել և տոկալ ինծի տուած
ուժին դէմ բառերս կորսնցնելու իրենց չի տալու
օգուտի, կամ շահի գործը կարգադրելու համար: Զար-
մանալի, շատ դարձանալի, որ խօսածս բնաւ նկատի
չէին առնել գործը վերջացնելու:

Զաւիւր և սահմանը երբ անցաւ ու ճիշդ ուղեցին
գիտցնել որ ես անկեղծ քաղաքացի մը չեմ, և պար-
զապէս բանակին մէջ մնալս աւելորդ բան է նոյնիսկ,
պէտք է որ իմ գինուորութիւնս դնեմ անպատճառ,
ու հեռանամ բանակին գործերէն, իմ թակարդի մէջ
ըլլալս իմ գործուն համար:

Ես թակարդ ունենալս բնաւ չէի հասկնար իմ ինչ
գործ ունենալուս, քանի որ ես վստահօրէն գիտէի որ
իմ ըրածս միայն հասարակ գործաւորութիւն է ամէն
օրուայ ապրուստիս սիրուն համար, ոչ թէ պետութեան
մը գործակատարը պետական մեծ վարձատրութիւնով:

Իմ խօսքերուն սահմանը ես ինքնիրենս ճշդած էի
օրէնքին հաստատ ուժովը գիտնալ, և կ'ուզէի գիտ-
ցնել եղած դատը ինծի դէմ, քանի որ Սմերիկեան

կառավարութեան գործը ինծի վրայ պաշտօնապէս էր,
հակառակ որ պաշտօնական գոյն չէին ուզեր ցոյց
տալ, ու անպատասխան կը թողէին իմ ամբողջ հար-
ցումներս զրուոր, և բերանացի եղածները իրենց:

Իմ մտքին չարչարանքը և մարմնիս անհանգստու-
թիւնը կառավարութեան մը խելացի գործը չէր
առանց ապացոյցը ինծի տալու թէ, ես փաստակար
մարդ մըն էի Սմերիկայի մէջ, և Սմերիկայի գինուորը,
իմ ունեցած գործերուն համար:

Գործակատարը ճշդապէս կառավարութիւնը իմ
գիտցած համոզումներովը, չուզեց հասկնալ իմ պա-
հանջը որպէս երկրին անկեղծ քաղաքացի և երկրին
համար ծառայութիւն ընող մը բանակին մէջ: Ստիպեց
որ փորձը բնեմ ես ինքս ազատելու համար ելլեմ
գինուորութենէն:

Կառավարութիւնը բնականաբար ծրագրած էր
խաղը ինծի վրայ որոշ չափով հաստատելու, և այդ
մտքին պատճառը կարողացած էին հասկնալ իմ ինչ
գործ ընելու, և ինչ գործ կը փափաքեմ ընել, եթէ
ձեռքս անցնի պատեհութիւն: Իրենք գիտցած էին որ
գինուոր ըլլալէս առաջ ամերիկեան օրաթերթի մը
գործած էի Ֆլօրիտայի մէջ, Ուաշինկթըն հասնելէս
առաջ: Իրենց կատարեալ պոռնիկի լեզուն բերաննուն
մէջ արագ շարժելուն, կը սկսին իրենց բռնապետական
շողոքորթանքը ինձ տալու՝ պահանջելու իմ ճիշդ
փափաքը կատարուած գտնալու իրենց օգնութեամբը
գրել Ուաշինկթընի «Լոթար» օրաթերթին, իմ արհես-
տին վրայ գործ ուղելու, զիս հաւատացնելով որ անոնք
ինծի պէտք ունին:

Ուաշինկթընի «Լոթար»-ի հետ գործ ունենալը գէշ

չէր, եթէ յաջողութիւն ունենալս եղած խաղին մէջ ապրկարի մը խնդուք չէր ինծի դէմ: Ինծի տրուած մտքին իմ գաղափարը սխալ չէր գրելու և հասկնալու զիս կրնալ գործածելնին, քանի որ իմ ժամանակներս արդէն լըմնցած էր օդային ուժին մէջ և հաւանաբար ամբողջ բանակին հետ, այլ ևս զինուորութիւն չընելու նպատակաւ: Պատեհութիւնը չի կորսնցնելով ուղեցի օդատուիլ և այս նպատակաւ գրեցի «Ըսթար»ին, զիտնալու անոնց կարծիքը իրենց պէտքին համար:

«Ըսթար»էն պատասխան ստացայ, ըսելով թէ այդ իմ պահանջած գործուն վրայ իրենք պէտք չունին ճիշդ հիմայ մարդ անելու, բայց եթէ կրնամ զիրենք տեսնալ, ուրախ պիտի ըլլան նորէն ինծի հետ խօսելու: Եւ նամակը ստորագրելով New Bold's See Schorts ըրած էին ժամագրութիւն մը զիրենք տեսնելու գիւրութեանը համար:

«Ըսթար»ին նամակը կարգալէս կըցած ժամանակ և պատեհութիւն ձեռք բերելէս յետոյ, երթալ գանոնք տեսնալ ուղեցի: Բայց երբ հոն հասայ, ժամանակը շուտ էր զանոնք գործու վրայ բռնելու. ու երբ ուղեցի վերադառնալ իմ տեղս Պոլինկ Զիլտ, գաղափարէս անցաւ կարգադրիչ յանձնախումբին գործը ամէն օրուայ սովորականին նման զիս խաբէլնին, թէ «Ըսթար»ը զիս խաբելուն համար նամակը ստորագրողը, նամակը ստորագրողին ճիշդ անունը չէ: Եւ խաբելուն պատճառը տարբեր անուն տուած էին ու հակառակ ժամը երբ ճիշդ այդ ժամուն իրենք արդէն հոգ պիտի չըլլային: Նամակը «Ըսթար»էն դուրս ելլալէ առաջ պատուեցի թափեցի շէնքին մէջ ու այնպէս դուրս ելայ:

Իսկապէս ցաւցած կը զգայի ամէն անհատի դէմ, ամէն գործու վրայ և գործուն համար, բայց ատենուայ կեանքը երբ ոճիր կը ստեղծէր ու ես միայն կը բարկանայի, անհատներու դէմ, իմ ըրածը միայն բնական պատասխան մը կ'ըլլար գործը ղեկավարողին դէմ, եթէ ոչ կտրիճի մը նման ըսել կարելի չէր, կառավարութեան վատութիւնը հրապարակ ըլլալը:

«Ըսթար»էն վերադառնալ առանց վկայականի եղաւ անոնց ինծի գործ տալու նպատակաւ: «Ըսթար»ը իմ նպատակովը պիտի ինծի գործ տար, և վկայական, որ ինքզինքս դուրս հանելու համար իմ ծառայութիւնս 100 տոլարով դնել, ազատելու ինծի տեղեկացուած ես ոճիր դառնալու գործէն:

«Ըսթար»ին ձախորդութենէն յետոյ գացի ինծի ծանօթ հայու մը, որք ինք նպարտվածառ էր: Մնոր խօսելէս իմ դժգոհութիւններուս վրայ, խնդրեցի որ ինծի վկայական մը տայ, 35 տոլար նշանակելու իմ վկայականին մէջ, թէ զիս պիտի ծառայեցնէ, երբ ես ուղեմ անոր պայմանները յարգել և ժամանակին իր գործը ղեկել: Վկայականը ստացայ իմ հայ ծանօթէն, բայց երբ Պոլինկ Զիլտ գացի, ամենակարեւորութեան համար փոխուեցաւ, 100 տոլար չտալու միայն երկու ամսուան, քանի որ երկու ամիսէն պիտի ազատ ըլլամ և բանակ ու զինուորականութիւն ոչինչ պիտի կրնայ պահանջել ինձմէ իմ սխալ կամ ճիշդ ըլլալէն:

Յետաձգեցի 100 տոլար իմ գրամատան զինուորութենէն քիչ առածէս աւելցուցածս հանել և վճարել զինուորութենէն ազատելու, քանի որ ազատելէս յետոյ աւելի հարկերներու պէտք ունէի ու չկար այդ

Երկու ամսական ևս կառավարութենէն ստանալէս, սեպտեմբեր 14 1926ին, ազատ արձակուելու վկայականս (discharged) առի:

Սեպտեմբեր 14 1926ի օրերը կ'ապրէի առանց զիտնալու վստահ յոյսով թէ, ազատութիւն պիտի գտնեմ իմ ազատ արձակուելուս թուղթովը, երբ ստանամ իմ պայմանը լըմնալէն: 14էն առաջ իմ ամբողջ արձանագրութիւնները կ'ըլլային: Ամէն անոնք որ արձանագրութիւններս ըրած և կարգացած էին, վստահ դիտէին իմ ով ըլլալս և որ ազգի պատկանելու: Ո՛չ մի կասկած և առարկութեան տեղի տալու պատճառաւ, ամբողջ երկիրը պատեհութիւն առնել ու առարկութիւն ընելով, ժամավաճառութեամբ ոճիր ստեղծելու կազմը պատրաստել, և այդ կազմով արդար Քրիստոսի անուն տալ իրենք իրենց: Արդարութիւնը անկեղծութեան մէջ չէ: Չափազանցութիւն չէ, բայց շատ զարմանալի է իմ կառավարութեան ծառայելս. կառավարիչները չեն կրնար իմ խնկան պատմութիւնը առնել՝ իմ ունեցած արձանագրութիւններէն, առանց ինքզինքնին ապուշ կարծելու. պատիւ կը համարեն իմ պատիւին վրայ խօսիլ, անպատիւ մը ըլլալու, իրենց պատիւը աւելցնելու և շատ երջանիկ զգալու ինքզինքնին, զիս պատժած կարծելու մտքին մէջ:

Ես լսածիս կարեւորութիւն չտալովս երթալով ուրախ կը զգայի, կարծելով որ վաղը ազատ պիտի ըլլամ ու իմ հանգստութիւնը ունեցած կ'ըլլամ, առանց վախնալու թէ, զինուորական բանտ պիտի չեւթամ զիս պատժող տէրերը ուրախ չընելու: Շատերուն յոյսին պատասխան տուի, երբ վստահ էի որ անոնք կը լսեն իմ ձայնը, եթէ խօսիմ իմ յանցանքիս մէջէն:

Ոճրագործը նստած էր իր սենեակին պատուհանը, կը դիտէր իր աշակերտ գործակատարները, ոճիրը ընելու փողոցը: Ասիկայ անդլիերէնիս նպատակն է այն օրերուն երբ գրեցի և խօսացի:

Այս կեանքին մէջ թուղթերս պատրաստուել էին, և ինծի հաւատացնելով որ ճիշդ են, ինծի լանձնեցին, իմ առնելիքս գանձելու կառավարութենէն: Ես առանց ժամանակ կորսնցնելու, երբ իմ թուղթերս արձանագրուած ինձ տուին, առանց կենալ ուշադրութիւն դարձրնելու իմ վրայ եղած ուժի ազդեցութեան, զացի զինուորական դրամատուն դրամս գանձելու: Երբ դրամատան մէջ իմ հաշիւը մտքեցին, տեսայ որ իմ հաշիւէն շատ պակաս տուին: Իմ հաշիւը ես կ'ակնկալէի 400 տուար ճիշդ ըլլալն ու աւելի, բայց տուածին շատ պակաս էր. ու երբ դարձայ անհամարձակօրէն ըսի թէ ամբողջը ա՛յս է. իմ թուղթերս նորէն աչքէ անցուց և պատասխանեց թէ այո:

Ես եղած քաղաքականութեան ծանօթ ըլլալուս, եղած վրայիս ուժին տակ սաստիկ բարկացած, տոմսակը դրամիս առնելով, իմ ազատ արձակուելուս թուղթովը՝ զացի ես Պոլինկ Ֆիլատ, զինուորատեղին, Ուաշինկթընէն հասկնալու պակասը ինչ սխալի մէջ ըլլալը: Առաջ տեսայ առաջին սարժնդը, անոր զիտցընելու համար մէկ ամսական պակաս հաշուելին: Եւ երբ ան դիտեցաւ՝ ուզեց որ ես քաբտուդարը տեսնեմ խնդրին շուրջ: Գացի գտայ գայն զօրանոցին մէջ ու պարզելով անոր՝ ուզեց կեղծել չդիտցնելու թէ, ինքը չի՝ դիտեր ինչպէս պատահած է այդ սխալը:

Ես գիտնալուս համար դադարեցի, անոր ուսին վրայ դրի ձեռքս և ըսի որ չես կրնար օգնել, սխալներ

կը պատահին, ես գիտեմ հետեւանքը բայց հոգ չէ: Եւ անոր հետ միասին մտանք պաշտօնատեղին, ուր էր ընկերութեան հրամանատարը Քէրթըն Քրօմ և առաջին հարիւրապետը: Հոնտեղ երբ քարտուղար Րայլին հարցումը ուղղեց քէրթընին՝ ինչպէս պատահեցաւ, շատ անկեղծ սրտով Քէրթըն Քրօմ անոր նաշելով ըսաւ որ ամբողջը մէկ անգամ ճշդէ ու ինքը գնաց:

Ես իմ գիտութեանս վրայ այս նորէն առնելով լսելուս, անմիջապէս սաստիկ յուզուած սարճընդին և քարտուղարին ներկայութեան ըսի որ, կը փափաքեմ որ ամբողջը հոս, այս պաշտօնատեղին պայթեցնեմ: Ո՛չ մէկը պատասխան տուաւ ինծի, բացի իրենք իրենց ըսելով թէ ամէն բան գիտէ, ինչպէս շատ ուրիշ լսածներուս նման:

Թուղթերս իմ ունեցած հաշիւին համար նորէն քննութեան առաւ քարտուղարը: 50 տոլարի պակասը ճամբու ծախսով միասին ճշդելով յանձնեց ինծի, բայց առաջին հարիւրապետը ուղեց որ հետո միասին գալ խնդրին կարգադրութեան, առանց իմ երկրորդ անգամ Ուաշինկթընի գինուորական դրամատուն մտնալու իմ դրամին համար: Մն գնաց առանձին իմ դրամատոմսով և երբ ետ եկաւ ու ինծի տուաւ դրամատոմսը իմ տիւն-չարճով տոմսակը 100 տոլարէն ալ աւելի էր: 110. 06 ճիշդ գումարը:

Իմ արդար աշխատութեանս վարձքին մէջ զիս խաբելուն գիտութեամբ գաղտնիքին վրայ չի խօսելու պիտի պատմեմ անոնց, իմ ով ըլլալս, և ինչ ազդի, անոնի ու կրօնքի պատկանիլս:

Բնա՛ւ պիտի չուզեմ երազական հոգեբանութեան

յոյսի սիրովը խօսելու որպէս բանաստեղծ, Ամերիկեան բարձր կարգի բանաստեղծներու նման, որոնք կրցած են զիս երազով խաբել սիրահարութեան համար, և հարուստ սուգել՝ սիրտս շահելու համար: Որ ազդի պատկանիլս, իմ բացատրութեան մէջ այն պիտի ըլլայ, որոնք պէտք ունին գիտնալու ճշմարտութիւն, եթէ քաղաքավարութիւն պիտի համարեն ճանչնալ ոչ կեղծաւորութիւն, բանաստեղծի ողբով, քանի որ իրենց դործն է բանաստեղծութիւնը:

Ես շատ մը բառեր իմ ունեցած գաղափարիս մէջ, յանձնեցի օգէն ոէտիոյի փոխադրող մեքենային, յանձնելու կառավարութեան, և կառավարութեան միջոցաւ ամէն անոնց որոնց կառավարութիւնը պէտք կը զգայ հաղորդել:

Եւ ոէտիոյի մեքենային ուժէն ազդուած, իմ գաղափարս կուտայի խաբուած մտքով, հաւատալով թէ իմ գաղափարս կ'արձանագրուի՝ ճիշդ ինչ որ ես կը խօսէի, արժէքի մը համար, և այդ արժէքը իմ օգնութիւնը պիտի ըլլար:

Իմ երկրի տղայ կեանքը, երբ դեռ շատ անփորձ էր, ու երբ մաքէս կ'անցընէի իմ եկեղեցիին մէջ քար-կաւաղութիւն ընելս, անպատմելի ուրախութեամբ կ'ուզէի ամբողջ գիտցած արարողութիւնս երգել իմ պարտականութեան վրայ և անկողինիս մէջ, երբ պառկած էի քնանալու, ու չէի կրնար քնանալ: Երբեմն շատ երկար կը շարունակէի երգելս, ուրիշ մտքի զբաղում չունենալուս պատճառաւ:

1926 Յուլիս ամիսէն մինչև Սեպտեմբեր, Պոլինկ Ֆիլսո ինծի տուած էր մի պատմական կեանք, ուրիշը ուրախ պահելու, իմ առանձին միտքը ծաղրելու, և

իրենցը, որ ինծի կը հասնէր՝ շատ ցաւալի զգացումի մը մէջ ապրեցնելու, որ չէի կարծեր թէ որ և է մարդկային միտք կրնար տոկալ:

Այդ դժբախտ օրերուն, երկիրը ամբողջապէս կը բանախօսէր, հաւանաբար շատ մը խնդիրներու վրայ որոնց ես տեղեկութիւն չունէի, բայց գործող ձեռքը ազդող էր և խիղճը անզգայ: Գործին երկար կեանքին մէջ իմ կամքը չէր կարելի չի բողոքել, պահանջելու կամքս իմ խիղճս հանգիստ թողուլ:

Գիտնալ զիս, և միշտ կ'ուզեն գիտնալ զիս,
Ուր ծնելս, ու մեծնալս շատ կարեւոր բան.
Բան ամէնը, մենք կ'ուզենք ունենալ:
Ինչ էր այն ըրած ինչ էր այն պիտի ընէ,
Պիտի ընէ, ընէ մեզի համար.
Համայն է մենք կ'ուզենք, կ'ուզենք ինչ որ չունինք:
Զարմանալ չունիք, քանի որ գիտութիւն չունիք.
Զունինք, կ'ուզենք գիտնալ գիտութիւնը ո՞ւր է,
Ուր ըլլալուն փորձն է մերը.
Փորձին մէջէն չի գիտցընենք ո՞վ է ինքը:

ՄԵԾ ՍԷՐ ԻՄ ԳԻՒՂԻՆ ՎՐԱՅ

Ուր ծնելս սիրելի է, մեծ անունին հետ,
Շատ սէր ունին մեծ Սիւր անունիս:
Սիւրի տակն է իր գիւղը գոչեց,
Գոչանք մենք առինք, յարգանք մենք ըսինք:
Մեր սիրուն համար յարգել կուտանք,
Յարգանքի մեծ սէրը, գործն է մեր սիրուն:

Զենք մոռնար զինքը, իր սիրուն գիւղ անունով.
Սիրենք զայն, իմ գիւղն է Սիւրը.
Սիրենք զայն, մեր պատմութիւնն է ան:

Ասիկայ նախատինք չէ երկրի մը կամ պատմագէտի մը գէմ, այլ միայն կեանք մը, որ խօսուած է փորձադէտին ձեռքովը:

Ժամանակը շատ անցած է, և իսկական պատմիչի մը պատմութիւնը, բաւական ձանձրութիւն պատճառած է շատերուն, ու նմանապէս ինծի, կեանքի պատկերին վրայ խօսիլ իմ պանդխտութիւն անունով:

Շատերուն խօսածս, նորէն այս տողերուն վրայ խօսելս յանցանք մը չէ, իմ անունը տալու պարզ իմ գործուն տէրը ըլլալու իսկական նպատակովը:

Ես իմ գրքիս սկիզբէն յիշած եմ իմ գիւղը, անունը տալով. ճիշդ այն թուականին երբ երկիրը ձգեցի պանդխտութեան անունով և այն յոյսով ելիթամ տեղս վստահ էի զաղափարս կ'իրականանայ: Շատ ալ ազդող չէ հետաքրքրութեան բարի նախանձին համար յիշել երկրագործական պատկերը, երկրագործին ոլտը եղած կենդանիներով, որովհետեւ, ես ոչ պատմագէտ, բայց կենդանիներով, որովհետեւ, ես ոչ պատմագէտ, բայց բարձր և խելացի պատմագէտներու նկատողութիւնը մեր ունեցած մարդիկ և կենդանիներ աննշան են ախորժակի համար աչքէ անցընել:

Մէրը մեզի ոչ թէ ուրիշին.
Մենք գիտնալու ենք որ Սիւրսիրցիներ էինք.
Զունէինք բողոքական, չունէինք կաթոլիկ,
Զունէինք Տաճկութիւն, մաքուր էր Սիւրսիրին.

Ունէինք եղ, դոժէշ, ձի և էշ,
Մեր երկրագործութեան լաւ կենդանիներ:
Զուր, ջրտունք, լուծք, մանգաղ
Կուտային մեր Սիւրսիւրցիին առատ հունձք:
Շատ ջուրեր ունէինք, շատ ջրտունք կ'ընէինք՝
Յոգնութիւնը հոգ չէր, մեր կեանքը առողջ էր:
Բողոքականի հոգ չունէինք, կաթովիկ չունէինք
Միայն լուսաւորչական ճիշդ հաւատք ունէինք:
Տաճիկները կուգային կ'ուտէին, մեզի տոսղ կ'ըլլային,
Բայց ոչ տուն կ'ուղէին. ու տուն ունէինք տալու:
Բողոքականները չէին սիրեր Սիւրսիւրցին.
Սիւսիւրցիին կատակն էր բողոքականը.
Կատակին պատասխան բողոքականէն՝
Անկիրթ էր Սիւրսիւրցին, Զուլցին:
Մեր մեծ հայրերը սիրած էին Սիւրսիւրին,
Սիւրսիւրցիին համար պատիւ էր չուլը:
Զուլ ջուրէն, աղաներուն հացն էր Սիւրսիւրիէն.
Հպարտէր Սիւրսիւրին, ազատութիւնն էր Սիւրսիւրցիին:

Ոչ թէ Սիւրսիւրցի մը, իմ յարգելու և սիրելու
համար կը խօսիմ իմ անունով, այլ ստիպուած եմ
անհատական ազդուող միտքը բռնապետի կամքէն իր
կատարած դիւանագիտական ազդող օրէնքէն. ուղեւ
ճանչնալու դիւս իմ ընտանիքէն ու իմ հոգը և ջուրը ինձմէ:
Իմ Սիւրսիւրցի մը ըլլալս՝ իմ գիւղացիներս լաւ
գիտեն, և իմ պատկանած ընտանիքը էնկըցիք: Հայրս
Մղսի Խաչատուրն ալ շատ ճանչցողներ կան: Իսկ իմ

վրայի եղած պատմութիւնը և կատարած գործը կ'ար-
ձանագրեմ իմ ամբողջ գիտութիւնով, հաւանաբար՝
կարդ մը բաներ աննկատ ընել կարեւորութեան ոչ
պէտքին համար:

Ես օղային բանակին մէջ ծառայութիւն ըրած ամ-
բողջ օրերուս, ամբողջ դիւս պէտք ունեցողները ճան-
չցած և գիտցած էին իմ ու ըլլալս ու որ ազդի պատ-
կանիլս, հա՞յ թէ ոչ տաճիկ: Փիլիսոփայ ու փաստա-
բան Ամերիկան, և Ամերիկացին իր վարած քաղաքա-
կանութեան, մտքին բնական զգացումներուն ես իմ
հասկցածը պիտի գրեմ իմ հարցումներով, քանի որ
գրած անգլիերէնս հրապարակը չէ, և կը ստուի ինծի
հետի գործը հրատարակել:

Ես գինուորութենէն ազատ ելայ 1926 Սեպտ. 14ին:
Ամբողջ ձանձրացուցիչ Ռէտիոյի դժբախտ ուժէն, ոչ
թէ գինուորութենէն, ուրախ կարծելով ազատութիւն
պիտի ունենամ, պատճառը բանակը ինծի մեղադրանք
ըլլալուն համար: Խօսքս շարունակեցի մէկէ աւելի
անգամ, ուրախ եմ ազատ արձակուելուս ըսելով:

Զինուորութենէն ելլելէս իմ վրայի եղած կոբիւն
տակէն, ես կը սկսիմ գրել Ուաշինկթըն «Ըսթար»ին
իմ բողոքներս, կարծելով անոնք ամէն գործու տեղե-
կութիւն ունին, և իմ բողոքներս պիտի հրատարակեն
ինծի օգնութիւն ընելու մտքովը կառավարութենէն:

ԲՈՂՈՔՍ, ԵՂԱԺ ԳՈՐԾԻՆ ՊԱՏՃԱՌԱԻ

ՄԷԿ ՏԱՐԻ ԶԻՆՈՒՈՐՈՒԹԵՆԷ ԴՈՒՐՍ ՄՆԱՑԻ

1926 Սեպտեմբեր 15ի օրը երբ ազատ էի բանակի իմ ծառայութենէն, իմ տեղեակ գործուն ազդուելուս գրեցի Ուաշինկթըն «Ըսթար»ին, իմ ոչ վստահ տեղեկութիւն ունեցած զիւսնագիտական խնդրին ճիշդ գաղափարի մասին, զիտնալու պատճառը խաբեբայական կանոններուն մէջ, որը ինծի միշտ անլուծելի կը մնար որչափ որ ես կըրցած էի հասկնալ թէ ինծի եղած հարցումներուն կատարեալ պատասխանած էի։

Ես շատ յուզիչ և զգուշութեամբ, ուրախ սրտով նկարագրեցի ինծի տրուած հարցերուն մէջ, կարծելով որ երկրին պահանջն էր, և կառավարութեան սեղանին վրային կարեւոր ամէն օրուայ հարցն էր կարգադրելու մէկ կամ միւս ձեւին մէջ անպատճառ։ Ինծի, ամէն ինչ պատահածը ինծի կը հարցուէր։ Ես առանց հանգիստ մնալու, քուն կամ արթուն, անօթի կամ կուշտ, պարապ կամ գործու վրայ, հարկադրուած պիտի խօսիմ, պատասխանելու եղած մտքերուն, ինծի ինչ պատահելը զինուորութեան մէջ, այն մեծ նախատինքովը, որուն իսկական պատճառն է իմ թշնամի կարծուիլը երկրին մէջ, և այդ գաղափարին իրենց կողմէն գոհացում ստանալուն ինծի դէմ, զիս անյաշտութիւններու մատնելին էր իմ ամբողջ մտային աշխատանքներուն համար և գործերէ հեռու պահելու ցաւալի դժբախտութիւններու կը դատապարտէին։

Այս հաւատքով, ենթակայող ուժին տակէն, կը գրեմ անոնց գործը, «Ըսթար»ին միջոցաւ յայտնել ժողովուրդին, ինծի դէմ եղածը։

Չափազանց դո՛հ և ուրախ սրտով, կը սկսիմ իմ առաջին նամակը գրել Սեպտեմբեր 15ին, Ուաշինկթըն ձգելէս առաջ Նիւ-Եորք երթած օրս, արհեստ սովորելու նպատակաւ։

«Ըսթար»ին զիս սիրելը ես բնաւ չէի գիտեր, և ալ գաղափար չունէի կարծելու թէ, կը սիրէ, և պատեհութիւն կայ սիրելու։ Բայց եղած գործուն ուժէն տարուած, մտքէս կ'անցնէր ուրախութիւն մը թէ թերթը մայրաքաղաքին մէջ կը հրատարակուի և այլ է կառավարութեան թերթը։ Իմ ըսածները այն պատճառաւ պիտի նկատի ունենան, եթէ է՝ երկիր և կառավարութիւն ալ աշխարհքը, եղած գործուն վրայ զիս կարծել սիրել տալեբնին «Ըսթար»ին դէմ։

Նամակս գրելէս վերջը փոստին յանձնեցի և մեկնեցալ իմ պայուսակովը կայարան, Նիւ-Եորք մեկնելու։

Նիւ-Եորք ճամբորդութեան համար իմ պէտք եղած կարգադրութիւններս ըրած, և յուսալով որ որ և է դժուարութիւն պիտի չունենամ, իմ ունեցած պաշարին ահեկալած գործը ձեռնարկելուս մտքին մէջ։

Շատ մտքեր կը լսէի և դէմքերը կը հասկնայի։ Աշխարհը ինծի ծանօթ ես ոչ մէկուն ծանօթ. անհակցուած ծրագիրն գործադրուած ուժին ներքեւ, չարչարուած կազմով, զինուորութենէն ազատ մտքին փափաքովը, կը հասնիմ Ուաշինկթընի Կունիէն կայարան, և Նիւ-Եորք երթալու տոմսակի արժէքը վճարելով, կ'անցնիմ շոգեկառք։ Շոգեկառքի կալուղ և կանաչ նստարաններէն մէկուն վրայ հանգիստ ըրած

կշիռ ունեցող մարմինս յոգնած զգացումով, միտքս գործող արագ ուժին տակ, շոգեկառքը զիս կ'առաջացնէր դէպի Նիւ-Եորք, ուր իմ անկեղծ միտքը հաշիւ ըրած էր թէ, արհեստ սովորելու մէջ փորձ պիտի ընէ, շատ մը անգիտութիւններէ ազատելու համար:

Նիւ-Եորք հասնելէս անմիջապէս ունեցած դպրոցի հասցէներովս դացի և դտալ տեղը, որոնց հետ առաջ, իմ պէտք եղած թղթակցութիւններս կատարած էի, արհեստին աթօէքն իմ ծախսերուն հետ և առած օժամանակը լըմնցնելու և զործու երթալու արհեստին վրայ:

Իմ սովորելու փափաք ունեցած արհեստն էր զրաշարութիւն մեքենային (Linotypist) վրայ: Այդ գաղափարը իմ մէջ եկած էր, երբ առաջին անգամ Յլօրիտայի մէջ լրագրութեան հետ զործ ըրի: Շատ էր իմ փափաքը այդ գործուն վրայ ու կը կարծէի որ ամէն զործու համար միտք, և պտոյտ ընելս պիտի դադրի, և տեղական զործ մը ունենալէս ապրուստ ճարելու գործին մէջ հանգիստ պիտի ըլլամ:

Նիւ-Եորք հասնելէս, և այս գործուն մտքովը իմ փորձս ընելու, իմ գլուխը որ կոչուած էր լսելքին տուն, հանգիստ չէր իմ արհեստին համար: Ես Պոլինկ Ֆիլտով, Պոլինկ Ֆիլտի սկսած գործովը ազդուած կը մնամ, և խիստ լեցուած, Ամերիկան ինծի դէմ վարուած մտքերով քաշած ելեկտրական ազդեցութեամբը կը խօսիմ և կը լսեմ, ու ալ կը խորհիմ կարծելով: Կարծիքներ շատ, և պատասխաններ անքաղամապատկելի եղած գործին հաւատացնելով, ինծի օգնութեան միջոցը այդ, և այդ միջոցաւ ազատութեան ու խաղաղութեան դուռին բանալին իմ ձեռքը պիտի անցնի, ու ես տէրը պիտի ըլլամ ազատութեան և խաղաղ դաշտին:

Պոլինկ Ֆիլտի ինծի տուած գործը չի կրկնելու Ամերիկեան ազատ մտածողութիւնը իմ վրայ և իմ միջոցաւ բացատրելու, կ'անցնիմ Նիւ-Եորքի մէջի եղած գործը ինծի դէմ, և իմ Յլօրիտա երթալս նորէն քանի որ պատմութիւնը կը շարունակուի, և եղած դիւանագիտական թղթակցութիւնը մինչև իմ դէպի պանդխտութեան վերջին օրը Ամերիկայի մէջ:

Եղած գործը ի հարկէ էր նախատինք, և ինձ համար դժբախտութեան միջոց: Բայց ինծի նման ազատ մտածող մը տեսնենք ինչ ձեւով պիտի արտայայտուի, քանի որ Ամերիկան ճանչցուած է քաղաքակիրթ և ազատութիւն սիրող մը:

Նիւ-Եորքի մէջ մէկ օր ըլլալէս, անմիջապէս դացի դրամատունը իմ վաթսուն տողար չէքի հաշիւէն Անաքսթիսի դրամատան մէջի, (Ուաշինկթըն Տ. Մ.ի մէջ է: Անաքսթիս քաղաքին մէկ մասն է) դրամատոմս մը գրել և զանձեղ իմ այդ օրուան պէտքին համար: Ես տեսնեմ հարկը փակելէս հոն Ուաշինկթըն չի մնալու համար, վաթսուն տողարի տոմոսակատար մը առի ուրիշ պարագաներու իմ պէտքին գործածել, երբ քովիս կանխիկ եղածը լըմնար:

Այս մտքովը առանց հակառակ դժբախտ պարագաներու ենթարկուելու իմ անձանօթ եղած տեղերը նկատի ունենալու, բաւականաչափ կանխիկ առի, մինչև Նիւ-Եորք երթալու, բայց Նիւ-Եորք հասնելէս և տեղին ու ժողովուրդին անձանօթ ըլլալու, իմ գրամատոմսս մերժեցին ընդունիլ որպէս ուղիղ, և զիս անկեղծ դադափարի ու գործու տէր մարդ:

Ես թուղթեր ունէի զիս ապացուցանելու, բայց իս 410 տողար Ամերիկեան կառավարութեան դրամատոմս

սակը ինծի հետ, չուզեցին իմ անհատական դրամատոմասակը ընդունիլ և վճարել ինձ, իսկ 110 տոլար կառավարութեան ինծի տուած, իմ հաշիւը փակած դրամը, ուզեցին ընդունիլ և ինծի վճարել, եթէ ես ուզէի այդ ընել: Ես հակառակ չուզելուս 110 տոլարը զանձել, իմ անհատական տոմսակը չընդունելուն պատճառաւ, դացի ես այդ տեղէն և ուզեցի գտնել հայ մը, կարծելով որ պիտի վստահին իմ անկեղծութեան ու երաշխաւոր ըլլան իմ տոմսակը դանձելու:

Ես Ուաշինկթընէն հայ անտանաբոյժէ մը հայու մը հասցէն առած էի Նիւ-Եորք երթալէս առաջ: Այս հայը կը բնակէր պանդոկ Պրէզը, եթէ իմ յիշողութիւնը ճիշդ է: Երբ հասցէն գտայ և տեղեկացայ իմ փնտրած մարդը, երբ իր սենեակը կը վերադառնայ: Ծանուցում մը գրեցի ու պաշտօնատեղին քարտուղարին յանձնեցի, խնդրելով որ իմ փնտրած մարդուն յանձնէ, որուն համար ես պիտի սպասեմ հոգ տեղ, պանդոկին մէջ, ճիշդ ժամը հինգին տեսնենք: Քարտուղարին ըսածին համաձայն,

Ես ժամը հինգէն առաջ ու հինգէն վերջը կը սպասէի. և երկար սպասելէս յետոյ իմ ունեցած հասցէիս մարդը զինքը փնտրելէս, իմ ոչինչ փաստակար պէտքերն համար դժբախտ եղաւ տեսնելու: Ուրիշներու ալ հարցուցի բացի պանդոկի քարտուղարէն: Հարցնողներուս ոմանք Հայեր էին, բայց ոչ մէկը կը ճանչնար իմ փնտրած մարդ հայը, և կարծես շատ ժամանակ չունենալնուն կ'աճապարէին իրենց սենեակներն երթալու ելեկտրիկ ելուէջով:

2ի գտաւ փնտրած հայս: Հիմայ կը հասկնամ որ այդ ատենուայ ոէտիոյի երկար խօսակցութիւնը, վա-

րած քաղաքականութիւնով իմ խօսած և պաշտպանած դադափարէն, շատ տարբեր մտքեր ծրագրուած է եղեր. ու գործադրուած իմ գիտցածներէն դուրս: Վերադարձայ հայը կեցած պանդոկէն իմ կեցած երկու տոլարնոց պանդոկը և գրեցի ամբողջ վաթսուն տոլարին տոմսակ մը Անաքոսդիայ դրամատան վրայ և խնդրեցի որ դրամս հեռագրով ինծի ղրկեն իմ ծախսերովս:

Հեռագրի համար մէկ օր սպասեցի, և մէկ օրէն երբ պատասխանը զիս մտատանջեց չստանալուս համար ես դրամատուն հեռագրեցի ինչու չի պատասխանելուն համար: Դրամս եկած է եղեր իմ տուած հասցէիս, բայց Նիւ-Եորքցուն մարդասիրութեան պատճառը, ինչպէս ամբողջ Ամերիկան լաւ քրիստոնեայ մարդասէր ըլլալուն իրենց զիս խաբելնուն ճիշդ դադտնիքին ծրագրուած սիրուն համար, կարծելով թէ իրենք կը դիտակցին իրենց սեծութեան մէջ, զիս խաբելով ինծի դրամական փնտս հասցնելու, ու նեղութիւններու պատճառ դառնալու:

Հեռագրէն անմիջապէս վերջը երբ պանդոկը իմ սենեակը դացի, ոէտիոյի ազդող ուժին տակ, պոռնիկ մտքի տէր մարդուն կառավարող ձեռքէն անհանգիստ ըլլալուս իշայ վարի յարկը պանդոկին, ուր պաշտօնատեղին էր: Պարոն պաշտօնեան ինծի յայտնեց իմ հեռագիր ունենալը:

Հեռագիրը ինծի յանձնելուն, և իմ իրեն հարցնելուս, մէջը չիկար տասնևհինգ վայրկեան տարբերութիւն: Իմ հարցումիս ատեն Պ. քարտուղարը իր պատասխանէն ես հասկցայ իր մէկ աչքը հեռագրին վրայ ըլլալը իր պաշտօնատան մէջ, և միւս աչքով զիս նա-

յելը ու խաբեբայ մաքով, և կեղտոտ սրտով ըսել թէ դեռ բան մը չիկայ:

Հեռագիրս առնելուս աճապարանքով գացի դրամս գալած տեղը Ամերիկեան Էքսպրէզ Ընկերութեան: Երբ Էքսպրէզ Ընկերութեան գացի ու հեռագիրը տալէս ուրիշ թուղթերով զիս անոր հաստատելս, հարցուցի հեռագրին իրեն հասնելուն, ինձ լուր զրկելը որչա՞փ ատեն կ'ըլլայ: Առաջին պատասխանով ինծի ստեց ըսելով, թէ չկայ 15 վայրկեան: Իսկ յետոյ, երբ գիտցաւ իմ գիտնալս իրենց զիս խաբելնին, ըսաւ որ ժամ մը կ'ընէ:

Բաւական յուզուած և ոչ վախով կը խօսէի ամէն անոնց հետ, երբ կը տեսնէի որ կ'ուզեն գիտցնել զիս խաբելնին իրենց ճարպիկ երեսովը և մաքուր մաքովը ինծի ինչ ընելնին:

Դրամս ինծի վճարելէն հեռագրի ծախսէն դուրս, գացի իմ կեցած պանդոկս իմ գործերը կարգադրելու:

Երկու օր միայն կար Նիւ-Եորք ըլլալս և իմ ունեցած տեղեկութիւններով, և գործուն խիստ պատկերը աչքի առաջ ունենալու իմ անհանգիստ մտքովը, և ցաւցած ու անհանգիստ սրտին գիտցած հաւկացողութիւններով, ու ալ աչքերուս ճիշդը չի տեսած իմ ուզած տեղս երթալս, իմ խեղճ մտքին տրամաբանած կարողութեամբը, կ'ուզեմ Նիւ-Եորքը ձգել Ֆլօրիտա երթալու, քանի որ իմ դպրոցի օրերը հասկցայ որ քսան օր ուշ պիտի սկսէր, և ուշին համար իմ քովի ամբողջ եղած 150 տոլարը պիտի չի բաւեր վեց շաբաթուայ լայնօթիփի իմ արհեստը ոովրելու:

Նիւ-Եորքէն Ֆլօրիտա երթալու իմ գաղափարը իմ Օրլանտոյի իրիկունը հրատարակուող «Աստղ» օրա-

թերթէն նամակ ստանալս էր զիս հոն հրաւիրելուն անմիջապէս գործուս սկսելու, քանի որ անոնք ալ հասկցած էին, երկրին ըրած գործը իմ վրայ և ուրախ պիտի ըլլային զիս հոն տանելու իրենց գործուն համար, համաձայնէին միւսներուն հետ, որոնք արդէն իրենց կողորդնին պատուած էին, և զրիչնին անհանգիստ թողուցած, գիտնալով որ կազմակերպուած ուժովը, կըրնան լաղթանակել անպաշտպան և տէր չունեցողի մը դէմ:

Օրլանտոյին իրիկունը հրատարակուող զիս գործածող օրաթերթը, հաւանաբար և վստահապէս լսած և հասկցած էր ուրիշներուն ըրած գործը և քանի որ ես ալ իրենց զրած էի զինուորութեանէս: Չուզեցին պատեհութիւն փախցնել ինծի վստահած նամակ զրելու և հասկցնելու համար թէ գործը պատրաստ է երբ անմիջապէս հոն երթամ:

Ամբողջին ըրած խաղը ինձ համար անհասկնալի էր, և խաղ ըլլալով մէկտեղ քաղաքաւարութեան ազատ գաղափար ունեցող օրէնքներէն հեռու, և չափազանց փնտաւար ու ոճրագործային: Ես չուզելով ենթարկուիլ գործուն, իմ բերանիս ձգուած սանձը ուզեցի մէկ կողմ նետել և ընել իմ գործը իմ հասկցած ձեւով ազատ գաղափարի, ազատ կամքի տէր մարդու նման, հաւատալով որ իմ գաղափարը իմ ուզած գործուն միջոցաւ պիտի չի փաստէ ոչ աղքատ, ոչ հարուստ և ոչ ալ պիտակից ու անկիրթ:

Իմ գաղափարը հասկցած ձեւին մէջ Օրլանտոյէն գալած նամակին մտքին ենթարկուելով կարծելով որ հոն տեղ պատիւ և յարգանք շահած եղած էի, ուզեցի երթալ առանց մեծ ծախսերու տակ իյնալու Նիւ-Եոր-

քի մէջ, և մնալ անգործ ու անկարող ալ ըլլալ որ և է տեղ մը երթալ վերջը, ապրումստի մը ճարը գտնելու, եղած իմ վրայի գործուն շնորհիւ, որոշեցի երթալ, նախ զրել Ուաշինկթընի մեծ օրաթերթ «Աստղ»ին, իմ ծրագիրը անոնց յայտնելու, քանի այդ 1926ի պատմական կեանքը այդպէս էր որոշած երկիրներու գիտակից դեկավարիչներու ձեռքով, և ինչպէս ալ մեծամասն ծանօթ եմ Ամերիկեան գործուն մէջ բաժին ունենալով, խաբող գործուն մէջ իրենց ցանկութեամբ, ինծի բաժին տրուած էր տեղեկացնել իմ անձնական գրիչով իմ ուր երթալը և նպատակս ինչ ըլլալը, իրենց խօսող մտքին չափազանցութեան համար ապացոյց և պատեհութիւն ունենան մեծ խաբելու գործին մէջ յաջողութիւն գտնելու:

Ամերիկեան կառավարութեան բռնած դիրքը մեծ էր իմ վրայ որոշուած հաստատ կամքով իմ չարաչար աշխատութեան քիչ կրցած աւելցուցածը իրենց նպատակին իրագործմանը ծախսել, մեծ հողեր գնելու առեւտուր անունի նպատակին մէջ ուրիշ ազգ մը դժբախտ ընելու և միշտ ալ դժբախտ պահելու համար, ինձ ալ հասկցնել տալ որ ես բաւական ատեն էի վեր ինկած էի թշնամիներուն ձեռքը, և այդ Ամերիկեան տաճկացած իմ անծանօթ թշնամիները բռնուած էին և շատ մեծ հատուցում ընելու դատին էին ենթարկուած ոչտիւրի բարձր խօսակցութեան, և վախցնող ուժէն, կարծեցնելով որ գործը կառավարութեան ձեռքին մէջ, ու այդ կառավարութիւնը անկեղծ ուժ կը գործածէ մեղաւորները պատժելու:

Ես հասկցած էի ամէն գաղտնիք լսածէս, եղած գործուն միտքը չափելով: Ես օգնութեան ոչ մի բան

ակնկալելու, չէի կրնար Նիւ-Եորք մնալ դեկտեմբեր ամսուն վեցին օրը գրաշարութիւն իմ ուզած արհեստը սկսիլ քսան օր սպասելով, քանի որ իմ մէջը գալած գախի մտքերը վստահ էին որ ես Նիւ-Եորքի մէջ գործ չպիտի գտնեմ և ունեցած 160 տողար ամբողջ միայն դրամս պիտի ծախսեմ առանց յաջողութեամբ և մի գուցէ աւելի գէշ գտնայի ինքզինքս:

Իմ հասկցած ձեւին մէջ խնդիրը կ'անպատուէր Ամերիկան, բայց հիմալ վստահ խօսելով կը հաւատամ որ Ամերիկան իրեն վրայ հաշիւ չէր ընել անպատուութիւն մը Պոլինկ Ֆիլտէն սկսելով իմ մտքին և ակունջին մէջ լեցնելով արական և իգական սեռին առաջին մասերը, որոնք կը ներկայացնեն մարդ և կին, անոնց ունեցած գործերով ու խօսակցութիւններով:

Ամերիկեան ոչտիւրի մեքենան վարող ձեռքեր կատարեալ որոշումով, պարտականութիւն առած էին վրանին ստանձնելու իրենց տուած գործը յաջողութեամբ պատկելու համար, կ'ընէին ու կը շարունակէին ընել իմ գլխին մէջ իրենց խօսքերը, իրենց սիրած գործուն պատճառը գիտցնել Ամերիկայի իրենց ուզած արու և էգին,

Ամբողջ երկու օր Նիւ-Եորք ըլլալէս ձգեցի Նիւ-Եորքը, առանց գործի սկսելու և յոյս ունենալու նշան մը տեսնելու: Միայն անհանգիստ ֆիզիքսպէս, չարչարուած մտքով շողեկառքին փրֆ փրֆ շունչէն դարձած անիւներուն վրայ, հասայ Ճաքսոնիլ Ֆլօրիտայ, ուր էր միւնոյնը ամէն բան, ինչ որ էր Ուաշինկթընի և Նիւ-Եորքի մէջ:

Ճաքսոնիլ մնալու նպատակ չունէի և ժամանակ չառնելու համար, երկրորդ տոմսակ մը առնելով գացի

Օրլանտո, ուրէ՛ք նամակ առած ու գրած էի ինձի գործ մը գտնելու: Օրլանտո հասնելէս ու սենեակ վարձելէս յետոյ գացի տեսնելու իմ ծանօթներս, իրիկունը հրատարակուող օրաթերթ «Աստղ»ի մէջ գործողնին:

Թերթին տէր երկու եղբայրները և տոմարակալը մնացած էին ինձի ծանօթ, միւսները զրեթէ ամբողջ փոխուած էին: Ծանօթներու հետ խօսակցութիւն ընելս իմ կամքին խաղաղութիւն տուած էր, ու աչքի կոյր լոյսովը ծանօթներու ծանօթանալը դիւրին չէր հանդիստ մտքով, լոյս աչքեր լարել ղէմս, փողոցները քալած ժամերուն տեսնելու և ճանչնալու իմ նախկին ծանօթները, եթէ պիտի հանդիպէին: Զիկար ժամանակ տեսնելու քաղաքին եղած փոփոխութիւնները: Կոյր աչքերով, տկար մտքով, կարծես հասած էի երեք տարի վերջ վաթսուներ, մեռած կեանքը ծանօթ խօսքի գործով միայն խնդած երեսներ տեսնալ, որոնք քամիի ազդող ուժէն կը պլպլային իմ աչքերուն մէջ ոչտիոյի տակ:

«Աստղ» օրաթերթին իմ ծանօթներուն ծանօթանալէս յետոյ քաղած լուրէս գոհացում չի գտայ գործս ապահովելու: Ու երբ վերադարձայ «Աստղ»էն իմ վարձած սենեակը, ազդող բոնութեան տակ ես հասկցայ որ, հող չէի դացեր խաղաղ կեանք գտնելու իմ ուզած գործը ազատ ընելու համար կարծես, ալլ դացեր էի իմ բարեկամներու պատիւնին բռնաբարելու կամ ահամայ ինձի ուրացնելու:

Իմ միտքը իմը չէր, և իմ ըրածը իմը չէր: Ինչ որ ընէի, կարծես ուրիշին համար կը գործէի և իմ գործուն ու խօսքին տէրը ուրիշն էր:

Օրլանտո հասնելէս յետոյ պարտականութիւն եղած

էր կարծես, իմ խեղճ ստին ու ձերբակալուած մաքիս ալ ահամայ պարտականութիւն ընել: Ճանչնալ հրամանը, լուր տալու ուր երթալս և ինչու համար երթալս որպէսզի ինձի գործ տուողը հանդիստ ըլլայ որպէս գործուն տէրը, իմ եղբորը զրեթ ալ մեծ պահանջ էր, զիս ուղող կառավարող զիւանաղէտին, իր գործերուն ծրագրուած նպատակը յաջողցնելու համար: Ես իմ եղբորը անհրաժեշտ պէտքը կը զգայի ունենալ գործս յաջողցնելու համար. անօթի չի մնալ մեծ տոգորուած սրտով ուր կ'ուզէի շարունակել նահանգէ նահանգ և գործէ գործ:

Ես իմ հարազատ և անկեղծ եղբայրս խաբէս ընաւ չէի զիտեր. ամէն ատեն երբ նամակ կը գրէի և իմ ղժբախտութեան լուրը անոր կուտայի՝ անկից օդնութիւն խնդրելու, երբ իմ վիճակը խիստ ցաւալի էր:

Ոչ ուրիշ անգամներու նման, այս անգամ Օրլանտոյէն հեռագիրով իր նախկին հասցէին զինքը գտնելու, իրենմէ լուր տոնելու իրեն ողջ և մեռած ըլլալը ուղեցի զիտնալ, քանի որ ինձի հետ զիւանաղէտն ու պատմաղէտը, իր ճարտիկ մտքովը իր ունեցած գործուն վրայ կ'ուզէր զիս խաբել իմ երազներու միջոցաւ, և արթուն ժամերուս իր շրթունքը իմ ահանջներուս մէջ պահելով փոփախու թէ, իր խօսածները ճիշդ են: Եւ ես իմ եղբորը հարազատ ցաւակից եղբայրը, իմ փափաքիս համաձայն ես պէտք էի զրել և հասկնալ գործուն եղելութիւնը:

Այդ թուականին գործուն ուժեղութեանը խօսողները գաղտնի ծրագիր իրականացնելու համար, իրենց գործուն մէկ մասն էր, ստիպեցնել, հեռագրել, երբ քիչ մը իմ կողմէն համաձայնութիւն կը տեսնային, և

ալ յարմար է գրել կամ հեռագրել, Հեռագրերս Օրլանտոյէն ղրկեցի բայց պատասխան չառի, երկու օր մնալէս յետոյ Օրլանտոյի մէջ:

Երկրին համար պատմութիւն էր ինծի տուած գործերնին: Ինծի բաւականաչափ ծանր ըլլալուն, իմ ամբողջ խաղաղութիւնը բռնաբարող չափին մէջ, իմ արդար աշխատութեանս վաստակը, չի թողուլ վայելելու և վարձած սենեակիս ժամանակն ալ ուզել պակաս թողելու. կարեւորութեան մը մէջ, ես կը շարժէի դէպի ուր որ ինձնպատակայարմար է և անոնց առանց չափազանցելու գոհացուցիչ:

Օրլանտոյէն հեռացայ ես ինչոքնքս անպատիւ կարծելով, իմ երկու Ամերիկեան բարեկամներուն կիսնքուն միտք ունենալուն, և իմ միտքը Օրլանտոյցիները հասկցած ըլլալնուն համար: Մեծ ցաւ էր. և ամօթ կը զգայի իմ չգիտցածիս ու չխորհածիս մասին խորհիլ, գիտնալու ուրիշին փափաքը իրենց մտքէն, իրենց պէտք եղածը կատարելու:

Հոգ չէր լսածս, բայց շատ ծանր բեռի տակ էի և այդ բեռին ազդեցութեանը հոգ չէր, վարձած սենեակիս մէջ միայն երկու օր կենալ ուզածս ընել, հոգ զալ առանց արդիւնքի մը իմ ակնկալած գործուն համար, ատկից հեռանալ ետ Ճաքսնվիլ, ուսկից ուզեցի մեկնիլ ուրիշ երկիր:

Ճաքսնվիլի մէջ մնալէս փորձ ըրի գործ մը գտնել ու սպասելով իմ վիճակ հասկնալ, փոփոխութիւն մը գտնելու համար: Ճաքսնվիլի մէջ միեւնոյն ազդեցութեան տակ մտքերը հեծած էին զիս ծանր բեռով, խոշոր զանգակի հնչող հարուածներու նման կը հնչէին

ինծի հասկցնելու համար թէ, ճկուղա՞ն ինծի, եո եմ որ կ'ուզեմ քեզ: Գործ, մեծ գործ, եկուր ինծի, զանգակն եմ, եկուր ինծի »:

Ուրիշի երկրին մէջ, շատ էին և շատ բան ունէին հնչելու իմ ակնաջիւն, հասկցնելու ինծի թէ շատ բան գիտէին և կրնային դասատու ըլլալ զիս կրթելու:

Շատ պէտք ունէի կրթուելու, և կրթուելու գծուած ինձ օրէնքին մէջ, ինծի ինկած բաժին աշխատութիւնները, կը կատարէի իմ դասատուին ինծի տուած պարտականութեան անհրաժեշտութիւններուն մէջ:

Հացի համար իմ բնական աշխատանքը իմ հոգն էր, ուրիշ ինչ ղրական մտքերու ենթարկուելէս առաջ, ուրիշին ամենակարեւորագոյնը ընելուս, զանոնք գոհ թողելու իմ պատկանած Ամերիկային պէտքերուն քանի որ գործը ինձնէ պահանջած կ'երեւէր:

Ամէն գործեր իմ քուսկս հասցնող դահեկանը իմ հացին գործն էր որ պիտի ընէի, և ճիշդ գործին համար Ճաքսնվիլէն իմ կարմիր Ուաշինկթըն գնած պաշտակը ձեռքիս հասայ 10 մղոն հեռու կովեր պահող կաթի գործ ընող ագարակապետին ագարակը ուր զինքը տեսնելով կրցի համաձայնիլ տասներկու տօլարի գործել ամէն շաբաթ եօթը օր, վեց տոլար ու տելիքի վճարելէս յետոյ:

Գործուն վրայ միայն իմ կողմէս գոհացում տալ էր մնացեալ ագարակապետին, ագարակապետին հաշիւովը: Իսկ իմ կողմէն և իմ հաշիւովը անոր կարծիքը գիտնալ էր, թէ ինքը որպէս Ամերիկացի, գիտցա՞ծ է իմ վրայի խօսակցութիւնները Ամերիկեան ժողովուրդին կողմէն: Եւ քանի որ որոշեցի իմ ամենամեծ պէտքին համար գործել 12 տոլարի. եո, անպատճառ պէտք էր

հասկցնել ինծի մէջ ինչ կուգար, և կերթար: Վախնալով դադարաբեր սխալ հասկացողութիւններով, պատճառ պիտի ըլլայ որ և է պատահմունքի մը: Ուղեցի գիտցնել կաթնափաճառ ազարակապետին, թէ ինքը որ և է ռէտիոյի խօսակցութիւններու լուր և փորձառութիւն ունի:

Ինքը ինչ որ լսած էր ռէտիոյի մասին, իմ խօսածներուն մասին լուր չունէր և անոր մտքէն դժուար էր հասկնալ թէ իմ ըսածները գործնական էին և այդ ատենուայ կեանքը այդ մեքենայով կը կառավարուէր:

Իմ խօսածներուն դէմ խնդալէն յետոյ ինծի պատասխանեց թէ, ես խենթ եմ, ինչո՞ւ համար այդպէս կը խորհիմ, և կը կարծեմ թէ իմ խորհուրդներս ցաւ պիտի պատճառեն ուրիշին: Իմ խորհուրդները չէին ցաւ պատճառեր մարդոց, բայց ուրիշներուն միտքը ինծի մէջ գործելով, պիտի գործէ ինծի հետ խօսողներուն մէջ և ամէնքս գիրար սխալ հասկնալու պատպառառ պիտի ցաւինք իրարու դէմ, ու առարկութեան տեղի պիտի տանք, և մի գուցէ հետեւանք անպատճառ պիտի կոխ ընենք:

Այս միտքս իրեն ըսելէս և իր գործը փորձելէս հաւանաբար ինքը Ամերիկացի մը, Ամերիկացիի մը նման խորհելով չուզեց իմ գործաւորութիւնը պահել, հակառակ որ իր յայտարարութիւնովը ես իրեն պէտք էի ճիշդ այդ գործուն վրայ:

Այդ կաթնափաճառ ազարակապետին մէջէն կը բխէր այն ջուրը, որմէկ ջուր որ խմեցի կարգ մը ուրիշ Ամերիկացիներէ, որոնք շատ անկեղծ էին և այդ իրենց անկեղծութեան սիրուն պատճառը, իրենց հոգեբանական զգացումներով խօսացին ինծի հասկը-

ցնելու թէ ազգեր պէտք է միայն իրարու հետ առևտուր ընեն, առանց իրարու հետ խառնուելու: Բայց ասանց նպատակը բնաւ չէր եղած գնելու, անձանօթը անձանօթէն, այլ իրենք որպէս մեծ միշտ ծախել ան փոքր անձանօթին, որը հաւանաբար ըլլալու էր օտարական, այսինքն տարբեր երկրէ եկող մը:

Տաւր մղոն ծանր բեռով քալելէս յետոյ բաւական նոր հետաքրքրողական իմ խօսակցութիւններէս իմ պատկանած Ամերիկայի Ամերիկացին գիտ մերժեց, և իր երկու մշակներուն հետ կառք դնելով վերադարձուց գիտ Ճաքսնվիլ, ուր սպասելէս կը լսէի գիտ ուզել տեսնող բարեկամներս իրենց ցաւակցութեանը համար վերադարձնեն Օրլանտօ, հոն իմ կարեւոր ըրած գործուն մեծ պէտքին համար:

Այս ամէնը խաբեքարութիւն չէր ինծի դէմ այդ թիւերուն, այլ ամերիկեան կառավարութեան գործն էր որոշուած օրէնքով:

Կառավարութեան մը ըրած գործերուն մասին խօսիլը բաւական ժամափաճառութիւն է, և ոչ մի օգուտ որ և է արդար բողոքի համար: Չափ սահման չըլլալէ իրենց գործուն տակ ես առանց պատճառ մը ունենալու գիտ իրենց ամբաստանութեան տակ առնելու, կը շարունակեն կեղծաւորութիւններ, մնալու իմ վրայ գիտ տեղէ տեղ քշելով:

Ճաքսնվիլի մէջ հայ ճաշարանապետի մը բաղդ ունեցայ խոհարարութիւն ընել. բայց խեղճ մարդը շատ ծառայ ըլլալուն համար մարդու մը, կը ցանկար գիտ ամբողջապէս հասկնալ, և իր գործուն վրայ պահել նոյն իսկ իր ամբողջ գործը ինծի յանձնել, եթէ իմ անկեղծութիւնը և գործուն հոգը իմ կողմէն գինքը պիտի ապահովէր:

Մօտ շաբաթի մը Հափ աշխատայ, բայց երկրին իմ վրային եղած դործուն շնորհիւ ես անհանդիստ էի, և ան ու իր միւս խոհարարը տարբեր համոզումներէ ազդուելուն ես կարեւորութեան պէտքը չունեցայ գործը կառավարելու: Գործ չունեցայ այլեւս և ուրիշ պատեհութիւն ալ չկար իմ քովի մնացած դրամով առանձին գործ մը ընել, հանդստութիւն և զբաղում ապահովելու:

Ես հող ուրիշ հայու մը եւս հանդիպելով, որուն առաջէն ծանօթ էի, անոր միջոցաւ գործ գտալ բեռ փոխադրող նաւու մը վրայ, ամերիկեան ջուրերուն վրայ երկրի սահմաններէն ներս: Այդ գործը ինծի պիտի վճարէր յիսուն տոլար ամսական, ամբողջ ծախսերով միասին: Գործը ընդունեցի և սկսայ անմիջապէս հոկտեմբեր ամսուն սկիզբը:

Գործու հետ, նաւ Ս. Ս. Ալապամային վրայ սպասաւորութիւն կ'ընէի: Կերակուր կուտայի և հրաման կ'առնէի նաւուն վրայի պաշտօնեաներոն, ու անկողին շտկելու, դռները փայլեցնել և ուրիշ գործեր, որոնք մաքրութեան պէտք ունէին, կը մաքրէի, սեղանը կը պատրաստէի կերակուրը ուտելու:

Նաւուն վրայ իմ գործուս հետ միայն ուղել կենալու, և վրան մտածելու: Ամերիկայի խելացիները պաշտպանուած ոէտիոյի մեքենայովը կը շարունակեն զիս խնդացնելու գործը, հաւանաբար միայն ուրիշները հաւատացնելով, թէ իրենք իմ իսկական բնութենէս կը լսեն, որը շատ ծիծաղելի է լսողին համար, և պէտք է որ լսեն, քանի որ մեքենան լուրը ձրի կուտայ իր կառավարիչին ձեռքով:

Իմ լսածներս կարծես բաղմութեան մը մէջ կայ-

նած խօսակցութիւն էր կը լսէի: Եւ ստելու որ և է պատեհութիւն չկար ինծի, թէ, յիմարը ես չէի և իմ վրայ էր որ կը խնդային:

Ուրիշներու հոգեբանութիւնը ես հասկնալով և ենթարկուած ըլլալով այդ ելեկտրական ուժին, և իմ բնական միտքը ու ամբողջ զգացումները անկարող կառավարութեան մէջ չէի կրնար չի նեղանալ և ցաւ չզգալ իմ բաղձն, ու նախատինք խօսիլ ուժը իմ վրայ կառավարողին դէմ:

Ես իմ քաղած պատմութիւնս իմ լսածէս, գրութեան առի, և ամէն գրութիւն անգլիերէն լեզուով գրեցի իւրաքանչիւր պատեհութեան, «Ուաշինկթըն Լաթար»-ին, միւնոյն հաւատամքով թէ իմ օգնութիւնը հոն է և անոնց միջոցաւ դուրս պիտի գայ իմ գրութիւններս հրատարակելով, որպէս իրենք գործուն տեղեկութիւն ունեցող և օլիմպիկ խաղին խաղակիցը:

Նաւը հազիւ հինգերորդ օրէն կրցաւ հասնիլ Նորֆօլք, և հասնելէ առաջ իմ անկարող կամքը, ինծի գալած զգացածներէն կրցաւ տոկալ իմ գործաւորութիւնը շարունակելու ամբողջ նաւուն վերադարձին Ճաքսնիլի Ֆլօրիտա: Յայտնեցի գործուն վերակացուն ու նաւապետին իմ հիւանդութիւնս, ծովուն չի դիմանալս, և խնդրեցի որ զիս թոյլ տան Նորֆօլքի նաւամատոյցը:

Նորֆօլքի նաւամատոյցը կենալէս ես իմ անվստահութիւնը կուտամ զիս հող տեղ ազատ չի ձգելին, քանի որ միջոց կ'ուզեն պատճառաւ մը զիս այս աշխարհքէն հեռացնել, ինծի կարծել տալով որ ես մարդկութեան արդար խղճին հակառակ մարդ եմ Աստուծոյ այս աշխարհքը:

Նաւապետին ինծի տուած պատասխանէն գիտցայ որ ան ալ կ'ուզէ եղեր զիս ազատ ձգել, և իմ ցամաք ելլելէն կ'ուզէր իմ հաշիւը մաքրել: Իմ հինգ օրուայ աշխատութեան վարձքս վճարելու, պահանջեց որ երթամ զրամս առնեմ ու այնպէս նաւէն հեռանամ:

Նաւը հոգ պիտի սպասէր բաւականաչափ պէտքեր տեսնելու, և այդ պէտքերուն պատճառաւ նաւուն սպասող ժամերուն մէջ, ես պատենութիւն պիտի ունենամ հաշիւս մաքրել, ինծի ըսին: Բայց իմ խառուիլս, ոչինչ պատճառով չարչարուիլս յոյս չէին տար ինձ հաւատալու, և լաւ խորհուրդներու մտիկ ընելու, քանի որ մեծ խորհուրդին տէրը իմ գլուխին վրայ էր:

Նաւուն կենալուն պէս անգամ մը եւս երեւացի նաւապետին, հասկցնելու համար թէ ես կ'ուզեմ երթալ, պիտի հաճի՞ իմ հաշիւը մաքրել: Նաւապետին ինծի կարեւորութիւն չդարձնելուն, իմ անհամբերանք միտքը իմ ոտքերը նաւէն դուրս առաջնորդեց, և հաստատեց Նորֆօլքի մէջ երկու շաբաթէն աւելի:

Նորֆօլքի անունը լսած էի, բայց Նորֆօլքի կատարած պատմական դերի մասին տեղեկութիւն չունէի: Նորֆօլք փոքր քաղաք չէ, և մեծ ըլլալու համար Ուաշինկթընի դիրքը կրնայ ունենալ եթէ չունի հիմար:

Նորֆօլք ունի մեծ առեւտուրի շուկայ, խոշոր շէնքեր, բաւականաչափ թատրոններ և մեծ նաւային կայարան, բեռի թէ ճամբորդներու, ու ալ Ամերիկայի յեղափոխութեան մէջ, ազատութեան համար խոշոր դեր կատարող քաղաքը եղած է մեծ խելացիներով:

Նորֆօլք հասնելուս քովս ունէի միայն 5 կամ 6 տու. զրամ, իսկ իմ ամբողջ ունեցածը ճաքսնվիլի նամակատան մէջ տէփազիդ ըրած և ստացական առած էի:

Երբ քովս եղացածով սենեակ վարձեցի և ուրիշ ծախսեր ընելով, չորս օրուայ ուտելու զրամ չի մնաց: Քովիս ստացակաւով զրամս ուղեցի փոխադրել Նորֆօլք ու ստանալ Նորֆօլքի մէջ: Դրամս Նորֆօլքի նամակատուն դարձնելու համար նամակ գրեցի իմ անփորձ ըլլալուն պատճառաւ, փոխանակ իմ հետի ստացականները Նորֆօլքի նամակատունը տանելու ու անոնց միջոցաւ զրամս գանձել:

Դրամ նամակիս պատասխանը տեւեց տասը օր և զիս ըրաւ բաւական անհանդիստ, քովս զրամ չմնալուն համար: Նամակիս պատասխանը, գրուած նամակին պահարանին վրայ անունս գրած էին Paul Dancon փոխանակ Paul Durianի: Այս գիտութեամբ ըրած անունիս սխալին մէջ, իմ նամակը ճէնէրալ տիլիփիքի տուիին մէջ կը պահեն իմ անունին նամակը չի ըլլալու պատասխան մը ինծի տալու պատճառով:

Ամէն օր նամակատուն երկու անգամ կ'երթայի, գիտնալու համար թէ նամակիս պատասխանը եկա՞ծ է, և իմ մտահոգութիւնը քիչ մը պիտի կրնայի՞ փոխել ալ իմ զրամին վրայի եղած նեղութիւններուն:

Վերջապէս մէկ օրին, կէսօրուան վերջը պատասխան մը ստանալու կարծիք քառթ մը իմ անունով ճէնէրալ Տիլիփիքին տուիին մէջ զրամ են, որպէս յայտնութիւն ինծի ըսպէ՞ն նամակ ըլլալը, այդ նամակատան մէջ: Եղած ծանուցման քառթովը դիմեցի ինծի սոաջարկուած պատուհանը, իմ նամակը առնելու: Երբ քառթը ներկայացուցի, և եղած թիւին նամակը գտաւ, պահարանին վրայի անունը ինծի կարդաց-Տաւըն Փօլ: Անունը ղիտմամբ սխալ գրած էին իմ նամակին: Նամակս բացի որ իմ գրած նամակը ճաքսնվիլի նամա-

կատան՝ ետ վերադարձուցած են. մէկ քանի տող թայ-
փըրայդինկով ինծի պատասխանած իրենց կարծիքը
ինծի հասկցնելու ճշգոյթեամբ, սուտը ինչ որ էր չեմ
յիշեր, բայց ճիշդ պատասխան ժը չէր: Ես բաւական
յուզուեմ հոգ տեղ նամակատան մէջ, իմ անունը սխալ
գրելուն ինծի հասկցնելին իրենց ինծի կեղծելին: Ես
իմ յուզմունքս ըսի ինչո՞ւ համար Տանքի չէք անուա-
ներ փոխանակ Տանքի:

Ես երկրին ըրած գործը չէի հասկնար իր գաղտ-
նիքին մէջ, բայց գործուն մէջ որոշ ելք մը դտնալու
նպատակը պարզ էր, և այդ իմ հաստատ գաղափարիս
արտայայտութեան դէմ պատասխանը ինծի տալու կը
լսէին և գործը չէր հրապարակուեր: Անունս Duran կամ
Durian գրելու պատճառարանութիւններուն մէջ, եղած
էր փաստը որ կայ եղեր Dancon թատերգութեան գոր-
ծեր ընող ընկերութիւն մը, որոնք զիս առած են եղեր
այդ անունով և այդ գործերովը մէկը: Ես ընաւ խնդրին
ու եղած գործուն լուր չունենալուս, գործակիցները
զիս առած են եղեր, գործուն մէջ և գործուն համար,
գործուն շարունակութիւնը երկար ընելու, ու տիպա-
մասին իրենց մէջ չի սպանելու:

Իմ ճաքսնվիլէն առած նամակիս պատասխանը
ինծի ոչինչ տալուն, իմ դրամը հոգ, Նորֆօլքի մէջ
ստանալու համար, Նորֆօլքի նամակատան մէջի գոր-
ծաւորներուն խօսացի, և իմ հետի եղած ստացական-
ներովը, պէտք եղած կարգադրութիւնները ըրին ու
դրամս ստացայ 8.9 օր եւս սպասելէս յետոյ:

Օրերս պատմական օրեր էին, լեցուն նիւթերով
կատարեալ պատմագէտի մը արտադրող մտքին հա-
մար. եթէ վրայովս լուր ունեցողները գաղափարը կըր-

ցած էին ճանչնալ, և իմ ճիշդ կեանքը կրցած էին ու-
սումնասիրել: Ես ի հարկէ ոճրագործ չէի, աւագակու-
թեան լուր չունէի և ստել ալ չէի դիտեր, այդ կեանքը
զիս ապրեցնելու աշխատանքը վրաս պահելու գործը
ընել: Խնդիրը առանց պատմագէտի մը պարտականու-
թիւն է իր անուն տալը, և իր անունին համար պա-
տիւ սեպելու իր կարգիներուն. իրեն գործն է այս
խօսքերը գրողին պատասխանել, հասկցնելու իր ով
ըլլալը, եթէ ինքը իր իրաւունքին մէջ է:

Ես դժուարութիւն ունեցայ իմ կեցած տեղերուս
տան տէրերուն հետ, հաւատացնելու թէ դրամ ունիմ
նամակատան մէջ, բայց դժուար է դրամ գանձել մին-
չև Ֆլօրիտայէն հոս փոխադրուի: Ապառիկ սենեակ
կեցայ և ապառիկ ճաշեցի, մինչև որ դրամս ինծի հա-
սաւ: Եղած ամբողջ դրամս 60 տալեր էր, բայց անօթի
և կուշտ ամէն օր մարդկային ըլլալէն չէի բաժնուեր,
և կրնայի անկեղծ մնալ ու չարիքի մէջ ոտք չկոխել:

Ամէն օր, ժամէ ժամ, վայրկեանէ վայրկեան սեն-
եակս եղած ժամերուս, երբ վարի դրան զանգակը կը
հնչէր, հնչեցնողին բերանէն կարծես զիս հարցնելու
բառերը իմ ականջիս կը հառնէր զիս ուզելու համար
կարծելով որ ներս գալովը զիս փնտրողն է մասնաւոր
հրամանի մը եղած ապագրանքին գործը ընելու, քանի
որ ինձմով միայն պիտի գործադրուէր:

Ինձ վրայ կեցողներուն նպատակը իրականացնելու
համար մի զարմանալի հրաշահին գործ էր, որ կը կա-
տարուէր իմ կորսուած կեանքին մէջ, զիս ողջ պահել
պատմագէտի մը նպատակը գործադրելու. անհրաժեշտ
էր իրենց կոշտ կիրքերը յագեցնել Ռէտիօյի բռնապե-
տական օրէնքին ազդեցութեամբը:

Բանաստեղծի համար բռնեքը լարի վրայ շարուած էր. և այդ շարուած բռնեքը շարադրութիւն ընկելու, իրենց միտքը կրցած էր մեքենան ձեռք ձգել իմ կամքէն բխած հոգին հաստատել ինծի վրայ ինքզինքը կարծել տալու թէ, ես կը խորհէի և կը գործէի իմ սեփական մտքովը, ճար մը գտնելու իմ վաղուայ գործը յաջողցնել վաղուայ հացին համար:

Ինչու համար Նորֆօլք երթալու, ինչու համար Նորֆօլքի մէջ սպասելու, և քանի որ սպասելու զիս կառավարող ուժին յայտնի էր: Եւ երկուք ու կէս շաբաթ սպասելէն յետոյ դրամս զիս հասաւ, ու երբ մտադրած էի Ուաշինկթըն երթալ զիս ղժբադրութեան տանող ցաւերուն պատճառը ուղիղ հասկնալու, գրեցի «Ըսթար»-ին Ֆլօրիստայէն գալս Նորֆօլքի կեանքովը միասին:

Նորֆօլքի մէջ եղած պատահմունքները ակնկալուածէն աւելի էին, եթէ նկարագրող գրչի տէր մարդիկ խելքերնին գործուն ասմանին մէջ անկեղծօրէն զբաղած են և գործուն տէրք իսկութեամբ անուանուած: Գործուն տէրը վստահապէս կը հառկար թէ, իմ նամակ գրելու իմ եղբօր և իմ ազգականներուն, ինչ նշանակութիւն ունեցող գործ պիտի տայ իրեն: Գրչասէր և լեզուասէր մարդիկ զիտէին թէ ինծի դալած հեռագիրը իմ եղբորմէն, իմ նամակին պատասխանը ինչու կ'ուշանար և պատճառը ինչ էր կորսուելու:

Նամակները և բերանացի լուրեր կորսնցնելը ինծի համար հակառակ դիւրութիւն գտնալու երթալ դալ էր, և ճիշդ լուր ունենալու, գործեր ընելու հակառակորդը գէշ նախանձով տարուած էր և վնասը միշտ պատրաստած էր:

Վերջին օրը Նորֆօլք ձգելուս, առաւօտուն ժամը երկուքին, ինչ մեծ գրիչ կ'ունենամ իմ բաղդին նուիրուած պատիւը ստանալ բարի մարդոց ձեռքէն, որոնք իմ ամէն քայլափոխին հետեւած են: Յանցանք թէ պատիւ ինծի, ահա ինչ կը ստանամ և ինչ կը լսեմ որպէս մարդասիրութիւն իմ բարեկամէն, նկարագրելու համար զիս հեծնող ուժին գործը. երկու անգամ գլուխս կը լեցնեն պալթելու աստիճան. և երբ երկու անգամը կը լըմնայ ու թոյլ կուտան զիս, կը զգամ քիթէս և երկու ականջներէս պաղ ջուր դալը:

Գործը ընողին համար շատ ուրախութիւն էր, և գործուն գաղտնիք անպատճառը իրենք հասկցած էին կարծելով իրենք ով էին: Իրենք զիս ծնունդէս ի վեր ճանչցած են եղբր և զիտցած են զիս ինձմէ աւելի, իմ փափաքը և ընդունակութիւնը՝ ամբողջ աշխատանքներու հետ: Զարմանալու բան չկայ իրենց զիտցածներով ինձ հառկցնելու թէ, իրենք այդ ուժով ուղեցին իմ բթամտութիւնս փոխել, իմ գլխուն մէջի եղած թանձրութիւնը պայթեցնելով իմ ընդունակ դառնալու համար:

Կատակ էր իրենց համար քայց ցաւ և ղժբադրութիւն ինծի. իրենց նման խելացի մարդոց ձեռքը իյնալու, առանց օրէնքը ճանչնալ և յարգանք գիտնալու թէ օրէնքը ինչ է մարդկութեան համար:

Խելացի չաբփէն աւելի. կարծիքները անբաղմապատկելի թիւերով զօրաւոր, և ամբողջին հետ մէկտեղ ի՞նչ էր ուղածին. չեմ հուսատար թէ նոյն իսկ իրենք կրցած էին հառկնալ վատութիւն թէ հասարակ թըշնամութիւն ինքզինքնին ճարպիկ կարծելնին իրենց խելացութիւնովը կ'ուզեն հառկցնել թէ, ես մարդ եմ

և իգական սեռի պէտք ունիմ: Շատ ցանկացող իմ պատմութիւնը գրելու և իմ ամուսնութեան օէրը արձանագրելու: Լսեցէք այս մարդկային մտքերու չեն կրնար հանգիստ մնալ ինձմով սբաղուելը, իմ օէրը, իմ քաղաքավարութիւնը և խելացութիւնը իրենց սըրտին մէջ, զիրենք արդարութեան մէջ անհանգիստ կ'ընէ իրենց մտքերնին և ձեռքերնին ինձմէ հեռու պահելու:

Ոյժը ոյժ էր և գործն ալ գործ իմ վրայով, բայց ինչ ընելու պարտականութիւն մնացեր էր ընելու փորձանքներու մէջ չիյնալ և աւելի դժբաղդութիւններու ենթակայ չըլլալ:

Շատ կը պահանջուէր աղջիկայ գործաւոր միտք ունենալ և հետեւիլ այդ նպատակին, որը ես պիտի ունենայի սիրահարութիւն գործնականին մէջ որպէս իմ պատմութիւնը պիտի վերջանար ամուսնութեանս հետ:

Շատ կը ցանկար պատմագէտը գոհացնելու համար զինքը և ինքը զիտէր որ իր ժամանակները իմ ժամանակներէս աւելի կարճ էր ու մեծ պատենութեան տէր մարդ էր, չէր կարող սպասելու, իմ իսկական պատմութիւնը գրելու, երբ ես պատրաստ պիտի ըլլայի օրիորդը գտնալու ու ամուսնանալ: Սյոջափ իմ կարծիքէն յետոյ ես խոստացայ ամուսնանալ, կարծելով թէ ես բան մը ըրած կ'ըլլայի ես իմ ազատութիւնը ձեռք բերելու և կը պատրաստուէի Նորֆօլքը ձգել Ուաշինկթըն Տ. Ս. երթալու:

Իմ շատ խօսելէս և խիստ պատճառաբանելէս իմ անբաժան մաս կազմելս դիւանագիտական և պատմագիտական մեծ միտք ունեցող փիլիսոփաներու

զիս գերի դարձնելուն պատճառին դէմ: Իմ հարցերը մնացին անպատասխան: Եւ շարունակ անպատասխան թողնւին զիս, իմ անկեղծ մաքուր հասկացողութիւնները զիս ստիպեցին, իմ հաւատացած գաղափարին հետեւիլ Ուաշինկթըն երթալու, ու ներկայանալու «Սատղ»-ի խմբագրութեան, փորձել զիտնալու գործուն պատճառը, և օգնութեան միջոցը ուսկից գալը:

Նորֆօլք այլեւս մնալու պէտք չկար, և երբ նպատակի պատրաստութեան մէջ էի մեկնելու, նամակներու պատասխանին բաց նամակ մը գրկուած էր հեռագրատունէն հեռագիր ըլլալուն: Բաց նամակը կարդալով աճապարանքով գացի հեռագրատուն հեռագիրը առնելու և գիտնալու թէ ուսկից եկած էր: Հեռագիրը եղբորմէս էր, Սրնմաունթընէն. կը պահանջէր որ տուն երթամ, եթէ կը փափաքէի: Նամակ գրելու Նորֆօլքէն եղբօրս չեմ գիտեր, բայց հեռագիրը չեմ կարծեր թէ ինձի գրկուած էր իմ հասցէին, բացի ամէն տասը քսան վայրկեանը անդամ մը հեռագրին ետեւը նշանակուած էր, առաւօտեան ժամը 9ին ստանալնին և մինչև 11ին երեք չորս տեղ ամէն 10-15 վայրկեան անցած, ուղած իւրաքանչիւր ժամու:

Իմ հասցէն Նորֆօլքի մէջ միայն երկու տեղ էր և ամէն մէկտեղ օրական երկու անգամ կ'երթայի գրած նամակներու պատասխանը ակնկալելու համար: Նամակներու պատասխանը ակնկալած օրերս չստանալու՝ օրեր վերջը եթէ գալած ալ ըլլար, նամակը առնելէս առաջ ակնկալութիւն և անհամբերանքով չէի մնար պատասխան չստանալու: Երբ գրեթէ մոռցած էի անպատճառ նամակ ունենալու Նորֆօլքի մէջ, յանկարծ իմ կեցած տունիս տէրը ինձի տուաւ բաց տպա-

գրուած նամակը, որը կը ծանուցանէր հեռագիրը ունենալս և հեռագրին երեք օրուան ըլլալը:

Հեռագրին լուրը եղբօրմէս կարդալուս պէս, իմ ունեցած պայուսակը ինծի հետ, պատմութիւնս արձանագրող պատմագէտին առի և հասայ կայաքան, ու Նորֆօլք գիւմ ճանչցող և ուղեղ բժշկող քաղաքէն մեկնեցայ շոգեկառքով Ուաշինկթըն երկրորդ քաղաքը դարման ճարելու իմ բժշամտութիւնը բժշկելու:

Ուաշինկթըն հասնելուս, եղբօրս հեռագրին նամակով պատասխանեցի խնդրելով զբամ իրեն երթալու: Նամակը զբամ օրս հաւանաբար Հոկտեմբեր ամսուն վերջերը՝ 20ին էր, բայց մօտ շաբաթ մը ուղասելով նամակիս պատասխանս Հառի, և իմ ունեցած զբամս գրեթէ ծախսելուս, եղածովը քովիս, տոմսակ չէի կըրնար գնել եղբօրս երթալու:

Իմ վիճակը երթալով գէշ կը դառնար՝ զբամս ամբողջապէս շոգեկառքի ծախսելով: Գործու համար տեղ մը հոստատուելու, որ և է միջոցաւ ազատութիւն մը փափաքս էր բայց գտնալու նպատակաւ մտքի ձերբակալութիւնից չէի կարող վերադարձի: Նամակներուս պատասխանը Ուաշինկթըն գալու ակնկալութիւնս հեռագրի միջոցաւ էր. և թշուառութեան պէշը չի տեսնալու համար, վերջնականապէս կ'ուզէի երթալ իմ եղբօրը քով, ուր կրնայի հանգիստ ըլլալ և յուսալ թէ կացութիւնը պիտի փոխուի:

Նամակիս պատասխանս Հոտանալուս, իմ այցելութիւնը ըրած էի Ուաշինկթընի « Աստղ » օրաթերթի, խմբագրութեան հետ իմ զբամ նամակներուս արդիւնքէն ակնկալած օգնութեանս համար: Խմբագիր Պարոն Նոէնս, իմ փափաքն էր ունենալ տեսակցութիւնը և

խօսիլ խնդրին մասին, որուն ազդեցութեան ես մտաւորապէս և մարմնապէս հիւանդացած էի ու գոհած էի իմ ամբողջ ունեցած նիւթականս, առանց կարող ըլլալու իմ եղբօրը տունը երթալու:

Պարոն Նոէնս «Աստղ»ին խմբագրատունը չէր երբ հոն պաշտօնատեղին էի: Պ. Նոէնսի փոխարէնը տեսալ և խօսացի Պ. Լաէնսի հետ, ուր ինքը ըսաւ Պ. Նոէնսի Եւրոպա մեկնելը: Ծիշդ և սխալ ըլլալը չեմ գիտեր, բայց եղած գործը այն ատենուայ և հիմակուայ հասկցած ճիշդ մտքովս օտելու ըլլամ, կրնայ ըլլար որ Պ. Լաէնս ալ ինծի ստեց, ինչպէս ամբողջ գործը ինծի երկիրովը միասին, կը կեղծուէր:

Պարոն Լաէնսի հետ խօսելիս, Պ. Լաէնսը գործուն տեղեկութիւն ունենալով և իմ գրութիւններս հաւանաբար աչքէ անցուցած ըլլալուն, ստեց ինծի ըսելու Ռէտիոյի խօսակցութիւնները և խաղցած թակարդները, երկրին գիտ խաբելը:

Պարոն Լաէնս խօսեցաւ իմ գինուորութեան մասին և ըսաւ թէ իրենք շատ մը նամակներ կը ստանան բողոքներով լեցուն. իրենք կ'աշխատին ընել ինչ որ կրնան, օգնելու ամերիկեան գինուորներուն, երբ անոնք կը բողոքեն իրենց միջոցաւ:

Իմ գլխացաւիս, խենթ խորհուրդներուն և մարմինիս անհանդատութեան մասին, երբ կը խօսէի, Պարոն Լաէնսը ինծի բժիշկի խորհուրդներ կուտար, որոնք արդէն ես գիտէի՝ ես ինքս հոգալու, երբ ուզէի առողջութիւն ունենալ: Պ. Լաէնսին ըսածներուն պատասխանեցի՝ գիտցնելու համար իրեն թէ, իր ըսածները ամէնը կ'ընեմ, բայց ամբողջ հինգ ամիս կ'ընէ որ իմ ըրած հոգերուն մասին չեմ կրնար օգտուիլ: Վերջնա-

կանապէս Պ. Լաէնսը հասկցաւ իմ ամբողջ խօսակցութիւնը և գոցել ուզելու պատճառաւ առաջարկեց որ ես իմ եղբօրը երթամ մինչև որ միջոց մը գտնամ:

Դործը խելացութեան գործ էր, ամբողջն ալ գիտէին: Գրագէտ, գրագէտի հետեւողները, ատենախօս, ատենախօսին լսողները մեքենային շնորհիւ հասկցած էին կատարուած գործը և արդիւնքը պաշարած ու պահած, զիս խաբելու միջոցաւ միայն: Ոչ մի գաղտնիք կըցի հասկնալ «Աստղ»ի խմբագիրներէն. և գործուն շարունակութեանը որոշ միջոց չունին, եթէ ոչ դարձեալ ստիպել որ իմ գրութիւնները, բողոք թէ պատմութիւն, շարունակեմ «Աստղ»ին գիտցնելու համար ուր երթալս և ինչ պատահելը ինձ:

Ամբողջը թէև ցաւ, բայց չափէն աւելի զարմանալի բան, խնդիրը օրէնքին փաստական ձեւին մէջ չի կրնար ապացուցուիլ՝ օրինագէտի մը կամ կառավարութեան գիտակից մտքերով, կարծելով և հաստատելով թէ, գործը կառավարողը օրէնքն է բնութեան մէջ. և այդ օրէնքին տէրը կառավարութիւնը ինքն է:

Առանց պատասխանի մնալով, ես կը չարչարուիմ և կը մնամ չարչարուելու, առանց յոյսով և դրամով, կը մեկնիմ Ուաշինկթընէն Ֆիլատելֆիա գործ մը ձեռք բերելու նպատակով, երբ Ուաշինկթըն առանց յոյսի թողուց, աման լուանալու առաջարկով մը միայն:

ՖԻԼԱՏԵԼՖԻՈՅ ՄԷՋ ԵՒ ՅԵՏՈՅ

Ֆիլատելֆիա, առաջին օրը հասնելուս իրկուայ ուշ ժամանակին՝ կըցի սենեակ մը վարձել պանդոկի մը մէջ, ուր միայն ուզեցի մնալ այդ գիշերուան համար ու անմիջապէս յետոյ պիտի մեկնէի ատկից ուրիշ տեղ մը, ուր յարմար պիտի ըլլար իմ կարողութեանը համապատասխան և մնայուն՝ եթէ բաղդս խնդար, գործու յաջողութիւն մը գտնալու: Դրամս քիչ էր և յոյսս գրեթէ կորսուած, ու միշտ կասկածոտ՝ ապրուստ մը ճարելու:

Ես ուրիշին կարծիքը և գործը ինչ ըլլալը չէի գիտեր ու գիտնալու ալ պատահութիւն չունէի՝ եթէ ուզէի գիտնալ: Իմ չարչարուած կեանքին մէջ ուրիշներուն գործուն համար իմ խօսածները և դրածները տուած արդիւնքին, իմ առանձին ուշադրութեան առնելէ առաջ, ուրիշին ակնկալութիւնը իմ հոգը չէր, բայց անհամբեր կը սպասէի՝ լսելու իմ բարեկամներէն իմ ակնկալած պատասխանը շուտ:

Մէկ գիշեր լուսցնելէս յետոյ պանդոկին մէջ, առաւօտուն նամակ մը գրելով մեկնեցայ՝ առանց իմ տալ յուսակը ինծի հետ տանելու: Նպատակս հեռու երթալ չէր և ուշ վերադառնալ՝ առանց գործի մը, և յարմար արժէք ունեցող տեղ մը գտնալու ու հաստատուելու, իմ անձանթութեանը քաղաքին և ժողովուրդին դժուարութիւնները չունենալու:

Օրը ամպոտ էր. և անձրեւէն՝ շատ ճիշդ, իմ բաղ-

դին նման շարունակ լացող: Այդ օրը չի մաքրուաւ լացող ամպերէն, ցոյց տալու պայծառ և տաք արեգակը՝ տաքցնելու զիս, և խնդացնելու յոյս մը ակնկալելու սիրուն մէջ:

Օրը զիշեր՝ և եղած պատեհութիւնները ցաւալի առանց կընալու տեսնալ, և դիտնալ ուր երթալս՝ առանց արկածներու:

Սենեակի և դարձու նստած տեղերս լրագիրն էր որ կուտար ինծի պէտք եղած տեղեկութիւնները. և այդ տեղեկութեան յարմար ընտրածներս կ'ըլլար ինծի սիրելին ու կարեւորը: Լրագիրէն քաղած տեղեկութիւններս կատարեցի իմ որոշումին յարմար եղած սենեակը ֆիլատելֆիոյ մէջ Զըռչ փողոցին վրայ:

Ֆիլատելֆիա ըլլալուս երկրորդ օրը իմ խորհելովը կարծեցի թէ պանդոկէն աւելի պակաս արժէք ունեցող տեղ մը վարձեցի. և այդ նպատակաւ սինեակին արժէքը վճարելով վերադարձայ պանդոկ ուր արդէն ծանուցած էի թէ պիտի վերադառնամ իմ գոյքերուն համար: Ես ինչ որ ունէի սմբողջը Ուաշինկթըն դնած կարծիք պայուսակիս մէջ էր: Եւ այդ պայուսակն էր որ թողուցած էի պանդոկը, ետեւը երթալուս անձրեւոտ ժամուն իմ գլխուն կտպուած ուժին տակ, աչքերս խաւարէն, միտքս կամաց ու խենթ, գալած կառքերը դիւրութեամբ չէի կրնար տեսնար և դատեր, զգուշութիւն ընելու, վտանգի մէջ չի ձգելու եղած չափէն աւելի փորձանքներուն այդ մեծ բազմութեան տէր քաղաքին մէջ: Կ'առաջանամ շատ կամաց շուրջս նայելով և օդէն գալած լսելով, կրցած կարողութեամբս կ'ուզէի դիտել բազմութիւնը, իմ հոգեկան զգացումով հասկնալու համար թէ ո՞ւր է իմ սէրը արտայայտողը:

Ոյժը ծանր էր և ուժին տակ ըլլալս ցաւալի էր: Գաղափրս և գաղափարին ունեցած խիղճը ցաւալիօրէն անհանդիստ էր. և այդ անհանգստութեան տակ երբ մօտեցած էի կեցած պանդոկիս, ու ճիշդ այն փողոցին վրայ ոտք դնելէս առաջ պիտի կտրէի առաջին փողոցը երկրորդը հասնելու ու պանդոկը մտնալու, հող հանդիպայ կեցած, փողոցին ելեքարիկ կառքին, և կառքին շարժելու ժամանակը առանց կրնալ դիտնալ, ուզեցի անցնիլ կառքին առջեւէն միւս փողոցը ուր իմ ժամտնակը ես շահած պիտի ըլլայի առանց փորձանքի հանդիպելու:

Շատ սպասելէս՝ քաղաքին սպասող ժամերուն հետ, զրեթէ միայն մէկ երկու երկվայրկեան կառքը շարժելէ առաջ ես շարժեցայ, և կառքը շարժեցաւ ինծի դիմաց ուր դժուարութեամբ կրցի ազատիլ մահէն՝ միւս փողոցը հասնելով: Երկրորդ փողոցը անցնելէս յետոյ երբ կը մտածէի փողոցին միւս կողմը հասնիլ, փողոցին ոստիկանը զիս տեսնելով, դաձաւ ետեւը և ինծի ըսաւ բարկացոտ ձայնով, ես՝ պէտք է որ զգոյշ ըլլամ, երբ կ'ուզեմ փողոցները անցնիլ, եթէ չեմ ուզեր որ մեռնիմ: Կրկնելով իր խօսքերը՝ ըսաւ, ես դիտեմ, դուն պիտի սպանուիս այս օրերուն մէկուն մէջ:

Ոստիկանը իր խօսքերուն մէջ իր պարտականութեան համար անկեղծ էր ինծի դէմ զիս զգուշացնելուն բայց իմ ի՞նչ հոգն էր իմ մեռնիլը, երբ չէի կրնար մեռնիլ, հակառակ այդ մեծ ազդող ուժին տակ ինքզինքս քաշ կուտայի, միայն ես ինքս շարժող էակ մը ըլլալով ինծի համար: Ոստիկանին դարձայ պատասխանեցի իրմէն քիչ մը հեռուն՝ ըսելով, հող չէ

Թէ պիտի սպանուիմ, որչափ որ շուտ սպանուիմ այն-
չափ շատ բաղդաւոր պիտի ըլլամ: Իմ փնաս չի տուող
հոգեկան նախատինքներս Ամերիկայի դէմ ըսելով
մտայ պանդոկը ու իմ պայտասակը առնելով գացի իմ
վարձած սենեակս, քաղաքին աւելի կեդրոնը:

Սենեակիս տիրոջը ով ըլլալը չէի գիտեր և գիտ-
նալու ալ պէտք չունէի, բայց քաղաքին անձանթու-
թեանս համար ես կարծեցի թէ իմ գիտցած չափովս
հինգ տողար վարձած սենեակս աւելի յարմար էր քան
թէ պանդոկը ամէն մէկ գիշերուան համար երկու
տողար վճարելը:

Սենեակը վարձած պարագայիս, տանտիրուհին իր
անունը և զինքը ծանօթացնող քառթը ինծի ներկա-
յացուց և ուղեց որ պահեմ իմ պէտքերուս համար,
եթէ որ և է փնտռութի պէտք ունենամ՝ իրեն միջո-
ցաւ Քառթը առնելով կարգացի: Ինքն էր մեծակազմ
կին մը և կ'արտայայտուէր անկեղծի մը նման, և հա-
ւանաբար մեծ տիտղոս ունեցող մը: Իրեն անունն էր
Տիկին Ուլ. Պթլըր և հաւանաբար Ֆիլատելֆիոյ Սէնէթր
Ուիլեմ Պթլըրին կիսն էր:

Տիկինը իր արտայայտութեան մէջ ինծի դէմ, իր
հասկցած մտքովը անհամաձայն դէմք չէր ցոյց տար,
զիս չի սիրողի մը նման, և եղած գործուն տեղեակ
մէկու մը նման զիս ծաղրող մը: Խօսելու ձևերը և իր
ցոյց տուած հոգեկան զգացումները. իմ հոգեբանու-
թիւնները իմ անկեղծ խղճին մէջ զիս դժգոհ չթողուց:
Առաջին և երկրորդ խօսակցութիւնով տիկինը բարե-
կամական էր:

Ես իմ առաջին օրէն սկսեալ Չընչ փողոցին վրայ
իր տանը մէջ և իր տանը դուռին առջեւը, ծանօթի մը

նման կը խօսէի իրեն և իր տունը եղող մարդոց հետ.
ու կը վարուէի որպէս բարեկամ երկրի գաւազին պէս,
եթէ ամբողջ երկրին գաւազները կը հաշուուին ան-
կեղծներ ու գաղափարի համար ստուծին և ռճրագոր-
ծութիւն չի ծրագրելու մարդիկներ:

Տիկին Պթլըրին և իր տունը բնակող մարդուն, ոչ
իր ամուսինին հետ ունեցած խօսակցութիւններս զիս
կարծել կուտար որ տեղացի մըն էի և ոչ խեղճ Ամե-
րիկացիի մը նման կարծելով թէ պէտք էր խօսիլ և
մտածել օտարականի մը նման, ու փնայ միշտ տարբեր
տեղական գործերէ ու ձևերէ, առանց խառնուելու
ուռման կեանքին հետ:

Պարոն մարդը, Տիկին Պթլըրին տունը բնակող,
ուրեցաւ խօսակցութիւն մը իր տանը առջև փողոցը
ճագ Տամսէյին և Թոնին ունեցած կոխին մասին, որ
կարծեմ ինքը կողմնակից էր իմ պաշտպանած կողմին
Տամսէյին ճիշդ ըլլալուն: Մեր խօսակցութիւնը բա-
ւական չէր, և եթէ չեմ սխալիր՝ այդ օրը իմ երկրորդ
իմ օրն էր հող այդ տանը մէջ ըլլալու:

Իմ խօսակցութիւնը սկսելէ առաջ, այդ ինծի նոր
ծանօթ մարդուն հետ, ես քաղաքէն գործ փնտռած
տեղերէն կուգայի, և երբ տանը առջեւը հասայ, երկու
մարդ նստած էին: Իմ բարե տալուս՝ երկուքէն մէկը
որ քիչ մը կարճ և հաստակազմ էր, իր կարճ հասակին
վրայի քիչ ուրիշին մտքին ներկայացնող փոռթը,
փոռթը առաւ ներս գնաց, առանց բարի եկար ըսելու:

Պարոն Սէնէթր Պթլըրը ինծի անձանթ էր իր
դէմքովը և իր գործովը, բայց միայն Սէնէթր Պթլըրին
անունը լսելով՝ յիշեցի այդ մարդը, մի գուցէ միեւնոյն

Սէնէթըրը ըլլար, քանի որ խօսած անգլիերէնը փաստաբանի մը խօսած բառերուն հնչումը կուտար իմ ազնային, և իմ ոչ անգլիացի մտքիս:

Հոգեբանութիւնը չի հասկցայ, բայց միայն իմ չի հաւատացած մտքէն անցաւ թէ ես դադիթական մըն եմ դէմքով, և եղած տարբերութեանս, իր սիրած պատճառին համար զիս չի սիրելուն, չուզեց կարեւորութիւն տալ ու գնաց ներս, իր տունը:

Օրը վերջացաւ այդ վայրկեանին: Արդէն արեւը ցածցած էր և իր տաքութիւնը առանց կորսուելու ուրիշ աշխարհ իր լոյսին մէջ էր: Երէկի ինծի պատահած պատմութեան գործին համար, չի յիշելու արեւը մութ մտնալուն, կը տեսնեմ կառավարութեան պահանջած գործը ճիշդ կատարուած ձեւերով և գաղտնիքն ու հեղինակութիւնը կը թողում գործատիրուն ինծի ըսելու համար ինծի եղած տարբերութիւնը իմ հասկըցածէս:

Անկողին երթալս սովորութիւն էր իննէն առաջ և իննէն քիչ վերջ, բայց չի կրնալ քնանալս և երազի մէջ մնալս զիս այդ ատենուայ կառավարող ձեռքին գործն էր եղած մտքին վաւերացումը տեսնալու: Շատ չէր ցաւալին, բայց մահն էր խաղին համար գործը, և բնաւ չի գարմանաք երբ երազներէ առնէք կեանքը, և ուզէք զբաղիլ գիտակիցին ըրած գործուն վրայ երազներու մէջ քնացած առեւն, և ոտիպուած երեւակայութիւնները արթուն ատենին:

Տիկին Պթլըրին տունը իմ սենեակը վարձած և սենեակին տէրը ըլլալով, սենեակին վարձուած պայմանին մէջ կ'երթամ քնանալու, և երբ անկողնի մէջ ինքզինքս հանգիստ մնալու հոգէն կարծելով հրաժարած,

կը մնամ ազատ և անպաշտպան փակուած սենեակին մէջ, առանց գիտնալու և կարծել հասկնալու բան մը կարելի ըլլալ պատահել:

Իրիկուն կանուխ ատեն էր. և վստահ գիտեմ որ ամէնը անոնց տանը մէջի բնակողը դեռ անկողին չէին գացեր և չըլլալ անկողինի մէջ կըցած էին տեղեակ ըլլալ երկրին որ և է քաղաքին ըրած գործը իմ վրայ, ճիշդ այդ գիշեր և գիշեր մը առաջ:

Ես քունէս արթնալէս առաջ, քունիս մէջ ապտակեցի Մէճիր Գլակտը, Պոլինկ Ֆիլտի հրամանատարը: Կէս քուն կէս արթուն, իմ զլուխս առաւ խիստ տաք և բռնուած քմող ուժի մը մէջ, ճիշդը հաւատալով որ պիտի սպանուիմ: Զիս հաւատացնող զինուորականէն և կառավարական ազդող ուժէն, իմ յանցանքներուս պատճառը ես պէտք էր որ ոճտիոյի գատական ուժովը որպէս վճիռ՝ մեռնիմ, իմ յանցանքը քաւելու համար և խաղաղութիւն մը հաստատելու: քանի որ իմ յանցանքներուն մէջ կը պնդեմ խոստովանիլ իրենց ներկայացուցած փաստերը իմ գործած ոճիրին գէմ:

Ստութիւն և յիմարութիւն իրենց կողմէն, մեծ ոճրագործի մը ծրագրած կանոններով գործը իրականացնելու իրենց ինկած զօրաւոր կամքին մէջ զիս հեծած կը կենան, պատմագէտի մը և փաստաբանի մը կառավարող ուժովը, նկարագրելու իրենց գաղափարը գործու կեանքով, որպէս նկարագրող գործը, գործուն փորձառութիւնը իրենց քով ըլլալուն համար:

Ես անչափօրէն բռնադատուած բազմապատկուած թիւեր ունեցող բառերու մտքին տակ, ուզել հաստատելու իմ ծանօթութիւն ունենալս, Պոլինկ Ֆիլտի գին-

ուորական հրամանատարներու մէկուն կամ երկուքին կրնանք ուն հետ: Շատեր պատիւի պաշտպանութեան կամքը դատարարութեան մէջ՝ զիս պատժելու հաստատ ծրագրի որոշումովը: Միջոց չունէի խնդրանք տալու և խնդրանքս հաստատելու՝ եղած դատարարութիւնը, որոշումը վերջացնելու և իմ դատը Ամերիկեան կառավարութեան ու Ամերիկեան ժողովուրդին տեսած ձեւովը հեռացնելու մտքէ և աչքերէ:

Ինծի հասկեցած ձեւերուն ու կանոններուն մէջ, ես հաստատած էի մեծնիլ առանց միջոց մը ունենալ մահէ ազատուելու: Յանցանքս շատ էր. յանցանքիս ապացոյցները ձեռքի տակ էին և ոչ մէկը յանցանքներուս կրնար հետեւիլ, եթէ չսպանուիմ: Իմ յանցանքներս դատաւորները գիտնալուն, առանց ուրիշ միջոց ունենալու ազատութեան մը համար. և եթէ մեծնիմ իմ դիակը թնժանթներու ձեռքը մնալու լալով կը խնդրեմ որ թոյլ տան եղբայրս տեսնեմ և անոր ներկայութեան սպանուիմ, եթէ պիտի սպանուիմ անպատճառ, երկրին պահանջած պատժող օրէնքին համար:

Երկրին ազդող օրէնքը երկրին կառավարիչներուն պահանջն էր: Պահանջը իրենց չափէն դուրս, չափէն ներս խիղճս արդարութեան մէջ, դատապարտուած էր խենթեանալու, կամ խենթեցած համարել ուրիշներուն. իրենց խօսակցութիւնը կամ դիտմամբ կմկմած բռնորդ լսել տալու, իմ համարելով իմ մօտիկներուն անհանգստութեան պատժած, ու իմ մահս իմ վարձած սենեակիս տանտիրուն տանը մէջ ուզելու:

Այս փորձերը կատարուած ժամերուն իմ զգացողութենէն, իմ սենեակին դուռը կը զաբնուի և տանտիրուհին կ'ուզէ ներս մտնել հասկնալու համար թէ

ինչ էր իմ ձայնը և ըրած նեղութիւնը իմ քնացած անկողինէն, որ հազիւ ես կրնայի հասկնալ եղածը ես ինքս լսելէս: Լալս զաղտնիք մըն էր իմ դժբաղդութեան իմ առանձին սենեակին մէջ: Ուրիշ մը չկար ինծի հետ, և դժուար էր հաւատալ գոց պատուանդներէն ու կղպուած դուռէն ձայնիս դուրս ելլելուն ու անհանգստութիւն պատճառելու. տանտիրուհին զինքը իր վերի յարկի սենեակներէն վար բերել ինծի և խօսիլ տալ իմ իրեն ձանձրութիւնը ըլլալուն վրայ. զիս իր տունէն դուրս ընելու գիշեր ատենը, որպէս խենթ կամ յիմար մը, ինչ որ իրենք կը կարծէին:

Սենեակին վճարած էի հինգ տոլար և միայն երկու օր էր իր տանը մէջ էի, իմ իրաւունքն էր կենալ եօթը օր, բայց և որովհետեւ ինքը և իր ամուսինը Պր. Պլեթլըրը կը լսէին երկրին կատարած դերը իմ վրայ և քանի որ կրցած էին ծանօթանալ ինծի, իրենց տանը մէջ ըլլալուս պատճառը ուզեցին իրենց ունեցած տեղեկութիւններուն, պատեհութիւն առնել, փառտաբանական զօրութիւն կամքը կատարելու զիս հրամանով, դուրս ձգելու գիշեր ատենը հաւատալով որ ես կը խօսայի և կ'աղմկէի անկողնիս մէջ, ուրիշին մեծ ձանձրութիւն պատճառելով:

Տիկին Պլեթլըրին միտքը այդպէս էր և անպատճառ այդպէս լսելու էր, քանի որ ես իմ քնացած անկողնիս մէջ երազիս ազդեցութիւնը բարեբար տիկինին ազդած էր, և չուզէր եղեր ուրիշներ ունալ ձանձրութիւն տամ, և ուզեց որ անմիջապէս իր տունէն դուրս ելլեմ եթէ ոչ ոտտիկան կ'ը կանչէ ու այնպէս դուրս կը հանէ:

Տիկինը շատ խիստ էր ինծի տուած հրամանին վրայ, բայց իմ գիտցածին անտեղեակ ըլլալուն, երբ լոց,

իրեն ըսի տար զիս ուր որ կ'ուզես՝ իմ ըսելիքը ըսելու համար: Ինքը փոխուեցաւ և իր հասկեցած օրէնքովը առաջաբկեց որ մնամ մինչեւ առաւօտ ու առաւօտուն երթամ, ուր որ ուզեմ:

Տիկինին անկեղծ կամ կեղծաւոր ըլլալը ես չէի գիտեր, բայց գիտէի որ Տիկինը յիմար չէր. և իրեն ըրածը օրէնքէն դուրս ու երկրին կամքովը ոճրադործութիւն էր որ կ'ընէր, եթէ չըսէի ստախօս, վարժուած աւագակ մըն էր. ու այդ աւագակային մտքով ըրածը աւագակ մը յաջողցնելու գործ էր որ կ'ընէր ինծի դէմ, զիս գիշեր ատենը անկողինէս կը հանէ և կ'ուզէ որ դուրս երթամ իր հանգստութիւնը չի խանգարելու համար:

Տիկին Պթլըր իր գիտցածը իր լսածին վրայ ինծի ըսելէն յետոյ, լսեց նաեւ ինձմէ ալ, և դարձաւ աւելի մարդասէր. ու խելացի գաղափարական մը՝ զիս հիւանդանոց ղրկելու համար, քանի որ հիւանդանոցին մէջ հիւանդ բժշկելն ալ ձրի էր: Իրեն կարծիքը այս բացատրութեամբ էր, բայց իմ հասկեցածը և խօսածը Տիկին Պթլըրին, ինչո՞ւ համար ողջ մարդը հիւանդանոց պիտի երթայ, երբ գիտէի որ կենդանի և առողջ էի:

Տիկինին ունեցած տեղեկութիւնը բաւական էր, իրեն ունեցած գործը ինծի դէմ հաստատելու իրեն ազդուած և բորբոքած ուժովը: Տիկինը խօսքի տաք ջերմութիւններէ փոխուելով, զիս իր տունէն դուրս հանելը յետաձգեց առաւօտեան. և երբ առաւօտը եկաւ ու դեռ տունէն չէի վացած, հազուստ հագած պատրաստ, զիս բռնեց դուրս երթալէս առաջ:

Տիկինը իսկապէս անկեղծ և բարի էր: Զուգեց դուրս ընել. ճիշդ պահգոկի կառավարուած օրէնքով՝

իր սովորածին նման հաշուեց, մէկ գիշերուան համար մէկ տոլար երկու գիշերուան համար երկու տոլար և մնացած երեք տոլարը ետ վերադարձուց ու խնդրելով որ անպատճառ երթամ ուրիշ տեղ սենեակ գտնելու, իրենց ձանձրութիւն չի պատճառելու: Տիկինը նմանապէս յայտնեց թէ միւս դուռը հայեր են, կրնամ սենեակ հոն հարցնել և անոնց հետ մնալ: Շատ շնորհակալ անշուշտ կարծեց որ եղայ, երբ ըսի՝ տեսեմ, քանի որ անպատճառ տեղ մը պիտի վարձեմ, ուր որ ալ երթամ, ու որ և է մէկը ձրի պիտի չընդունէ զիս:

Տիկինին հետ խօսակցութիւնս լրմնցնելով բաժնուեցայ: Օրը դեռ կանուխ էր, և Թիւատելֆիոյ մէջ աշնան ցած, նոր բացուած պայծառ արեգակին տակ, գացի Թիւատելֆիոյ իմ չգիտցած տեղերս գտնելու և հաստատուելու, քանի որ դեռ իմ գործու յոյսերը չէր կտրած և դրած նամակներու ակնկալած յոյս ալ դեռ չէր դադրած:

Հայեր տեսած էի: Եւ Հայերուն կեդրոնը հասկեցած ու գտնելու համար Տիկին Պթլըրէն բաժնուելուս, անմիջապէս նպատակ ըրի, երթալ գտնալ՝ եւ ամենամեծ մէկ պէտքին համար, քանի որ Տիկին Պթլըրն ալ կարծիք յայտնեց հայերուն հետ սենեակ ունենալու: Հաւանաբար կարեւորը այդ էր, եթէ գործուն ծրագիրը ճիշդ էր: Ինչպէս վերջը աւելի պարզուաւ:

Հայերուն կեդրոնը ուր ըլլալը չկրցի գտնել և գտնելու համար միջոց չունեցայ. և եթէ միջոց ալ ըլլար, պէտք չունէի անպատճառ գիտնալու կամ գրտնելու, քանի որ իմ պէտքը միայն սենեակ մըն էր առաջին անգամ և գործ մը գտնելը:

Քաղաքին մէջ երթալէս 10րդ փողոցին վրայ հա-

յերուն ունեցած սրճարանը գտայ և այդ սրճարանի վրայի յարկին մէջ, ծերուկ սրճարանագետին սենեակը շաքարով ամրացնելու համար երեք տողարով վարձեցի: Սենեակը աղքատի համար սենեակ էր, և ալ հայերու հետ հայերով, առանց դիւանագէտի կամ կառավարիչ-ներու ծախսով անոնց պահանջին համար կարգադրուած: Մաքուր էր, դիւանագէտ չունենալուն տեղին մէջ. դիւանագէտ պահելու կառավարական կարեւորութիւններու համար: Խեղճ էր տեղը, խեղճերու հետ գործ ընելու իր ծեր տիրոջը ապրուստին համար:

Ե՞ս հայերուն մէջ գալով, հայերուն հետ սենեակ ունենալով և հայերուն հետ խօսելով ամէն օր, իմ ցուրդը չէին փոխուել, ինծի գիտցուելու թէ ես հայ եմ և հայերուն հետ կ'ապրեմ, որովհետեւ այդպէս պէտք էր ըլլար:

Ինծի հետ եղող գործուն առեւտրական ազդող կեանքին մէջ հիւանդ կազմով, սենեակս վարձելով գացի սրճարանին մէջ նստայ հանգիստ ըլլալու, քանի որ արդէն յոգնած էի առաջ և յոգնած եղայ աւելի, մինչև հոգ գալու քալելով և ուրիշներուն միտքը լսելու: Նստելով սուրճ մը խմեցի և երբ կ'ուզէի իմ ժամանակը անցընել, կամաց կամաց ունեցած պատահութիւններով հարցնել ուղեցի իմ գիւղացիները, երբ ինձ կ'ըլլար հարցումներ իմ որ գիւղացի ըլլալու:

Իմ Սիւրսիւրի գիւղացիները չիկային հոգ սրճարանին մէջ և Սիւրսիւրցիներ ալ ճանչցող չկային: Ժամանակս երկարելէն սրճարանին մէջ, ծանօթացայ Եղէզցիի (Խարբերդ) մը որը ինծի անծանօթ ըլլալով ծանօթ էր իմ ամօղլիին: Իմ ամօղլին կը մնար Քամտըն, Նիու Ճրփի: Եղէզցին զիս վստահացուց ամօղլի

հոգ սրճարան գալը և ան տեսնելու բազդը, իմ միայն հոգ սպասելս էր, առանց ես ակնկալելու, անոր պէտքը ինծի կարեւոր էր հոգ:

Ուրիշ միջոց չունէի, դուրս երթալու գործ գտնելու փորձեր ընելու, քանի որ իմ գիտցած միջոցներս կարելի ձեւով փորձած և հասկցած էի դժուարութիւնները, առանց մէջի մարդոց միջոցաւ յաջողութեան. գործերուն թոյլ ըլլալուն և իմ անծանօթութիւնս այդ քաղաքին մէջ, կը խօսէի սրճարանի մէջի ըլլող Հայերուն, գիտնալու համար ճիշդ կարելիութիւնը իմ յաջողութեան՝ հայ բարեկամներու միջոցաւ: Խօսքերս իմ փափաքս և ունեցած գաղտնիքս ըսելով, յաջողութիւնը ակնկալած յոյսէն դուրս էր:

Խօսակցութիւնիս կը շարունակէինք գործերուն վրայ, յաջողութիւն մը չկրնալ ունենալու քանի մը տեղեր գործարաններուն մէջ գործելու. երբ ամօղլիս ներս մտաւ և զինքը ճանչցող Եղէզցին ըսաւ՝ ահաւասիկ Չալին: Չալին իմ ամօղլին էր: Մենք բնաւ զիրար չէինք տեսներ երկրէն ելլելէն յետոյ: Իմ ամօղլին զիս չէր ճանչնար: Տասներկու տարի պատգխտութեան մէջ, տարբեր տեղերու վրայ առանց օր մը զիրար տեսնելու իրարու հետ ծանօթանալով, նստանք սեղաններէն մէկուն շուրջ, ուր ինքը սուրճ մը հրաւիրեց ինծի և հօտանք խօսակցութեան:

Իմ ամօղլին ինծի հետ խօսակցութիւնով իմ ժամանակները կարճացնէի: Միլատելիի մէջ, բայց նախ անոր զիս ճամբորդութեան դնելուն վրայ խօսելու, յիշեմ մի պատմութիւն սրճարանին վրայ, իմ սենեակին մէջ, գիտնալու կեանքը, մտքին նկարագրած գործով. որը Միացեալ Նահանգներուն կառավարութիւնը ծրագրած էր:

Գործը պատմութեան համար, պատմութիւն ստեղծելնին ես չէի կրցած հասկնալ: Ինծի հետի պատճառաբանուած միտքը, գործը կատարուած ըլլալու օրէնքին խտուրթիւնը հաստատ պահելու գործով, ձեռքերը թոյլ չէր տար իմ գլուխը ազատ մնալ և մարմինս խաղաղ, իրենց գործուն յաջողութեան համար:

Պատճառները խիստ մութ էին և դադարեցին պատմութիւնը հասկնալու միջոցները աններելի, միայն ենթակալ մը դառնալուս զիտակլցներուն գործը յաջողութիւն տալու վերջի գործողութեան համար:

Առաջին, երկրորդ և երրորդ գիշերներս հալ սըրճարանապետին վրայ իմ սենեակիս մէջ, աղքատ երեւոթով, դժբաղդ վիճակով տառնանացած իմ գիշերը անցընելու իմ առանձնացած մտքին, իմ կաղմը հանգստացնելու հոգովը, կը սպասեմ խաղաղութեան նընջելու մէջ: Ժամանակները հասկնալու պատեհութիւն չկար և եղած գործողութիւններն ալ վերջանալու որոշում չկար իմ հասկցողութիւններուս մէջ:

Իմ սենեակն ըլլալս, իմ պահանջն էր իմ պէտքին համար, բայց երողել և երեւակայել, ես հեռու էի այդ կարեւոր պահանջը ունենալու: Սենեակիս մէջ մահճակալս սենեակիս պատուհանին առջեւ, մահճակալին վրայ երկնցած, իմ եռացող մարմինով կը դիտէի երեք հսկայ լոյսեր՝ ցուցուած դէպի իմ պատուհանը, առանց շարժելու երեք մեծ լեւերուն մէկը պայծառ, արեւի գոյն ունէր, իսկ երկուքը կապտագոյն:

Ես շատ լրջութեամբ կը դիտէի այս երեք անշարժ լոյսերը, իրենց դադարեցին պատճառը իմ մէջը առնելու և դիտնալու վերջաւորութիւնը ինծի ինչ պատահելու էր:

Լոյսերուն մեծ ըլլալը զիս վախցնելու նպատակն էր, իմ պատուհանէն ցցուած իմ վրայ: Բայց իմ վախին անպատճառ խորհուրդին մէջ ես հոգ չէի ընել, և առանց տարակուսելու կը դիտէի, նստած անկողնիս վրայ: Ժամանակս երկարցնելով անկողնիս մէջ նստած, ոչինչ կրցի դիտնալ իմ վճիռը տալու գործը կարգադրուած ըլլալուն: Լոյսերէն բնաւ չազդուելուս երկնցայքնանալու, բայց ի՛նչ հրաշային, հրաշք եղած պատմութեան մէջ կ'ըլլամ. երբ իմ մարմինը կը սկսի կոտորիլ և թափիլ, զիս հաւատացնելով որ կը մեռնիմ: Իմ լսածիս համեմատ մարդիկ ինչպէս կը մեռնին երբ անոնց ժամանակները կը լըմնայ: Անոնց նման, ոտքերէս սկսեալ մարմինս կը թուլնայ ու կը դողայ, անսովոր ձեւի մէջ շարժելով դէպի սիրտս:

Այս վիճակին մէջ միտքս փոխուաւ դէպի մահ և վախուս մեռնելու վրայ ըլլալուս, ռաստիկ տաք ու ցուրտ փոփոխակի զգացումներով գլուխս քմուած վիճակի մէջ էր: Առանց վիճակէս լաւի տարբերութիւն ունենալու, քնացայ: Եւ երբ քունի մէջ ըլլալս դիտցայ, արթնցած վայրկեանիս մէջ դիտցայ երազի մէջ ըլլալս և իմ մեռած մօրս զիս կանչելը: Մայրս իր գերեզմանէն զիս կ'ուզէ, դիտնալով իմ տանջանքներուն իրենին հաւասար ըլլալը: Մայրս լալով կ'աղաղակէ իր եղած տեղէն. «Եկա՛ւր, սիրունս, եկա՛ւր»:

Արթննալով խղճի ցաւի մէջ՝ լացի: Լացի դժբաղդ ըլլալուս համար, դժբաղդութիւն մը, որ անտէր պահած էր. և անտէր մնալով դարձած էի ենթակալ, ըլլալով խաղաղիք խաղցնողին կողմէն:

Ամբողջ գիշերը անհանգիստ և լեցուն երազներով: Երազիս եղած գործը բնաւ նշանակութիւն չէր կրնար

հաստատութիւններ, եթէ ոչ հասարակ պատմագէտի մը միտքը և նկարագրութիւնը կարգադրուած ձեւին մէջ։ Պատմագէտին երեւակայած պատկերն էր որ զիս կը դնէր այդ պատկերին մէջ. պատկերը հաստատուած ըլլալուն ես իրեն կարեւոր դործիքը ըլլալուն համար։

Հայ սրճարանապետին սրճարանին վրայ իմ սենեակին մէջ. երեք օր շարունակ էր այս պատմական դերը իմ վրայի և այնչափ խիստ որ, երկիրը անչափելի բացուած էր լեզուի անկանոնութեան մէջ, իմ պատիւը արատաւոր ոճով որակելու մարդկութեան կատարած դերին մէջ, միայն հաստատելու իմ օխտը ըլլալս և զիս պատժելու օրէնքը ինձ գիտցնելը։

Երեք իրիկուններէն մէկուն կատարուած դերովը, գործուն հրապարակին տակ, կը լսեմ փողոցէն անցնող մէկէն և երկուքէն իմ կեանքին վնասուիլը։ Իմ վնասը բժշկելու համար կը կատարեն ոչտիոյի գործողութիւն այդ իսկ պատճառաւ ես իմ դժբաղդութեան վրայ լալու պէտք չունիմ։ Ուրիշ մը կը խօսի միւսին հետ, դալ զիս քաջալերելու, գործը վտանգաւոր չըլլալու համար։ Ասանկ, ես կը լսեմ և ասանկ կը հասկնամ, իմ վրայի եղած գործուն շնորհիւ։

Ծանր ազդող բեռի տակ Յիւլատելֆիոյ մէջ, վերջնական կը սպասեմ զրամի, զրամ շամականերուս պատասխանէն։ Երբ երեք գիշերներուս պատմական կեանքը վերջանալու էր, իմ սենեակին մէջ հեռագիր մը ստացայ, հաստատելու ինծի զրամ դալը՝ իմ աղքատ կալած տեղէն, եղբորմէս։ Ես ուրիշ տեղէն չէի աղնկալեր՝ ես ինքզինքս չի խաբելու համար. թէ եղած գործուն շնորհիւ կը հաւատացուէի թէ ես պիտի վարձատրուիմ եղած գործը զրամի համար ըլլալուն պատճառը։

Հեռագիրը կարդալէս և աղնկալութիւն ունենալս, նաճակի, առաջի հասցէին ջրոչ փողոցին վրայ, գացի նաճակս ալ տոբի ուր երկուքը միասին կը հաստատէին իմ զրամս ճամբու ծախսի համար եկած էր Պրոտ փողոցին վրայի կայարանը, Արն Մաունթըն երթալու, քանի որ իմ նպատակն էր եղբորս երթալ և թէ գրած օտանայի։ Նամակը թայփրայթով գրուած էր և անգլիերէն էր։ Հեռագիրը և նամակը զրկուած էին Յիւլատելֆիոյ Պրոտ փողոցի երկաթուղի ընկերութ. կողմէ։

Իմ ճամբու ծախսը հաստատ կայարանը հասնելուն, իմ գիտնալովս կը վերադառնամ 10րդ փողոցին վրայ իմ կարգադրութիւններս ընկու իմ պատրաստութեանս համար, Յիւլատելֆիայէն մեկնելու։ Իմ սենեակին մէջ նորէն առանձնանալով գոյքերս հաւաքելու, և նամակ մը գրելով «Ուաշինկթըն Սթար»ին, իմ ատկից մեկնիլս և ինչ պատահելը ինծի այդ տեղին վրայ։

«Սթար»ը շատ մը նամակներ ստացած էր և վրստահօրէն հասկցած էր զիս ու եղած գործուն գաղտնիքը։ «Սթար»ը կը կարդայ մի պատմութեամբ իմ գրչէն, որը հաւանաբար շատ տարբեր էր երկրին ըրած ձեւերէն։ Եթէ էր պատմութիւն անշուշտ պատմութիւն դիտցան. իսկ եթէ էր տիպլոմական գիտութիւն այդ, հասկցան, իմ վեր առած ձեւերովս միասին։ Ես կը շարունակէի իմ հասկցածը,

Երեք օրուայ անհանգիստ կեանքս հայ աղքատ սրճարանապետին սրճարանին մէջ, բնական գործ մըն էր երկրի մը համար, և պատմութիւն, հաստատողին, բաց օրչափ նկարագրութիւնը ազդող և տարբեր եղացած ըլլալ օրէնքին հաստատող սահմաններուն մէջ, ղեկավարիչը հասկցած պէտք էր ըլլալ։

Իմ ապրած կեանքին մէջ, ես ուրիշ ձեւ և օրէնք չէի կրնար գիտնալ և գործադրել, իմ հասկցածէս դուրս և ներս։ Երբ ես դատապարտուայ դատով մը, իմ բնա-

կան օրէնքէն փոխած գիտութիւնով էր, որ, պիտի կրնայի պաշտպանել զիս, դատը ինծի ներկայացուած օրէնքով:

Երեք օր, իմ գիտնալովս, իմ աչքիս տեսողականութիւնը և մարմնիս ազդուածքը, միտքս չէր կրնար նկարագրել թէ, ես խաղաղութեան մէջ, երջանկութիւն կ'ունենայի: Երեք օր աւելի կամ պակաս դիշեր ցորեկ միշտ ենթարկուած էի մեռնելու դատաւարութեան, առանց մեռնելու և վերջ գտնալու դատը, գործը վերջացած չէր ըլլար:

Պէտք էր անուանել ինքզինք Քրիստոս, քանի որ վրայիս գործը պատճառ մը չէր իմ ոճրագործ ըլլալս, առանց սպելու պատժող օրէնքը ինծի տալ. ոճիրը ապացուցուած ըլլալուն իսկնպատակաւ: Կր դրեմ երեք օրուան մահուան դատապարտութիւն, բայց ի՞նչ է: Քրիստոսն եմ որ մեռայ և երրորդ օրը յարութիւն առի:

Մտքիս լցուած հոգերը շատ էր, առանց պատենութիւն մը ըլլալու, տրամաբանելու եղած դադանիքին հետեւանքը: Երեք օր լեցուած ուրիշին խօսակցութիւնով, քաշուած ըլլալով դժբաղդ ցաւերուն, ելեկտրական բռնադատական ուժէն առանց դատելու վճիռի մը համար կը շարունակուէր Քրիստոսի չարչարանքը, Քրիստոսի համար, նոր տրուած օրէնքին մէջ:

Ես պատճառը մէկէն աւելի կը կրկնէի որ եղածը մի աւելորդ դատաւարութիւն էր գործը եղաւ չեղաւի մէջ զիս ձեռնելուն անխիղճ օրէնքին մէջ: Ես էի նոր քրիստոսը, թէ ոչ որ և է կատաւարութիւն իրաւունքը չունէր ինծի վրայ կենալու օրերով և ցորեկներով խօսելու և դատելու գործը, առանց հասկնալու և վճռելու, իմ և իրենց մէջի եղած խօսակցութեան տարբերութիւնը տրուած վճիռէն: Եթէ չըսէի եղածը, արդարութեան մը չարչարելին էր, ես բնաւ տեսած պիտի չըլլայի իմ ամէն օրուան կերակուր ուտելս և ջուր

լեմելս: Եղած գործուն մէջ ևս պէտք էն կեանքին, իմ հասկցած ձեւերով, արդարութեան կողմը կենալ, եթէ անպատճառ ևս ինքզինքս Քրիստոս մը յայտարարելու գործադրութիւն հասկնելու համար թէ ինչ էր որ կը պահանջէր:

Նամակս գրելով փոստին յանձնեցի, գիտցնելով որ ես պիտի երթամ Արն Մառնիթն, չի խորելով գործին վերջաւորութիւնը դատած չէ և շարունակուելուն պատճառը վերջացած: Իւրաքանչիւր գրութիւններու վերջաւորութիւններուն գլուխս շատ անհանգիստ կ'ըլլար, բայց շարունակելու համար նոր մը, չափազանց անհանգիստ և առանց ժամանակ կորոնցնելու ունեցած նիւթովս պարտադրուած կ'ըլլայի առանձնաւորու ու գրելու, հաւանաբար միևնոյն հոգեբանութիւնովը, բայց աւելի խիստ պահանջելու իմ մասն, եթէ գրելէս և խօսելէս վերջ աւելի գէշ պիտի զգայի:

Գէշ էր կեանքը, բայց մեղաւոր չէի գրութիւնով և խօսակցութիւնով, որպէս յանցաւոր մը դատապարտուելու: Գրութիւններուս ինչ արդիւնք տալը ինձ, բնաւ չկրցայ գիտնալ: Առանց համաձայնելու գործուն նպատակին հետ, գործը դեկավարողին կողմէ եղածը խելացութիւն մը չէր, կեանք մը փոխելու, եթէ անցեալը սխալ ձեւերով ըլլալուն, չսխալուելու մաքրութեան սիրուն համար, միջոց մըն էր բարեկաւելու և օգտակար դառնալու, գէշը լաւ ձեւացնելով և լաւն ալ գէշ:

Գէշը գէշ էր և գէշին դէմ աղէկ դառնալ կամ լեզուին սուր կողմը անցնիլ աղէկը խօսելու համար եղած չարչարանքներուն մէջէն ինքզինքս պաշտպանելու իմ օձիքը աղատելու չարիքէն, անկարելի էր այդ: Որովհետեւ դուն լաւ ալ էիր և քու լաւութեանդ սիրուն համար քու օգնութիւնդ ետեւէդ կուդար քեզի, կ'ըսէին:

Ֆիլատելֆիան, իմ մօտ մէկ շաբաթուան գործովը ինծի կատարեալ իրաւունք տուաւ, ես հաստատ մնալու Քրիստոսի միտքը պաշտպանելու և կենալ ճիշդ նոր Քրիստոսը, մինչև որ կատարեալ ապացոյցը պիտի դարձիս հաւատացնելու խեղացիին գործը և իմ ընտելունը ուր կ'աւելնայ և կը պակսի, քրիստոս մը ըլլալու չըլլալու գործին մէջ:

Քրիստոսի պանդխտութեան և վարդապետութեան ես չեմ հաւատար, քացի իրեն անկեղծ բառին, լաւին և անկեղծ հաւատալու գործը ճշգրտութեան մէջ ընելուն համար: Ես պանդխտ եմ 1912էն ի վեր. և կը շարունակեմ պանդխտ մնալ, քաղաքականութեան շնորհիւ տեսնելով որ պանդխտ մնալը իմ բաղձն է եղած:

Ես 15 տարի պանդխտ մնալուս, չէի տեսած իմ ամօղլին՝ մինչև 1926ը, հող, Ֆիլատելֆիա, ուր կըցի ծանօթանալ մոռցած դէմքին իր պանդխտութեան հետ: Ամօղլիս տեսնելու ու անոր ինծի հետ մինչև կայարան դալը և զիս շոգեկառք դնելը, ինծի 2 տղաք ձեռքէ դրամ տալ և 25 սէնթի զիս ապահովագրելը մահուան դէմ, շոգեկառքին վրայ՝ մի բարեկամական և խղճային անկեղծ սիրտ էր: Իմ բաղձը չէր խնդացեր մինչև հող, կառավարիչի մը ինկած մտքին ազդեցութեան պատճառը: Հող իմ ամբողջ 160 տոլարը ծախսելու, հազիւ մնացած էր ճերմակեղէններ առնելու դրամ, չայնիկէն: Եւ այդ ալ ծախսելով ոչինչ մնաց՝ մինչև որ կայարան դացինք: Շոգեկառք մտնելէս առաջ, կարծեմ ամօղլիս հոգեբանութիւնս հասկցաւ դրամ չունենալուս մէջ: Ուղեց 2 տոլար տալ. ես դժգոհութեամբ առի 2 տոլարը:

Ամօղլիէս 2 տոլ. առնելու, առաջին անգամ 15 տարի վերջ, առաջին տեսակցութեանս: 15 տարի պանդխտութեան մէջ, Ամերիկայի նման դրամալի երկրի մը մէջ, ինծի պատիւ և քաղաքավարութիւն ալ չէր, բայց ինչ ընէի այդ ժամանակուան կեանքին մէջ և որո՞ւ դէմ լայի դժբաղդութիւնս լսել տալու: 2 ուղեցի առնել, բայց պնդութեան տակ պէտք էր, առի:

Շոգեկառք նստայ իմ հետի եղած պայուսակովը: Հրաժեշտի մի զգացումով որ միայն կեցիր բարով ըսի, խոստանալով որ պիտի գրէի:

Մտահոգութիւնս ծանր է եւ կազմս բաւական տկար, մօտ մեռած վիճակի մէջ. կը մերժէի լսել եւ խօսիլ Պոլինի Ֆիլին կատարեալ անկանոն հաստատուած գործին վրայ, որ բախազանց ծանր էր եւ, մեղադրելի էր ամբողջ Ամերիկան: Շոգեկառք ուր որ կ'երթար. եւ որչափ որ արագ շարժէր, գործը զիս հեծած էր, հաստատապէս բառեր չափելու համար օգին մէջ: Ես անմեղ էի. եւ անմեղութեան մէջ գործը դեռ կանուխ ըլլալուն ելեկտրական ուժին տակ, համբերելու կերպը չէի կրցած վարժուիլ չի խօսալու իմ մեղադրանքն էր, գործը կատարողին դէմ ըսելու: Խօսելով ես կը կարծէի թէ բան մը շահած կ'ըլլայի եւ իմ անկեղծ բառերը անպատճառ հասկցած կ'ըլլային: Շարունակ անհանգիստ, երկնցած շոգեկառքի նստարաններուն վրայ, մինչեւ Չիքաօ եւ անկէ մինչեւ Արն Մաունթն: Նոյեմբեր ամսուն 5-ն էր երբ հասայ Արն Մաունթն, իմ եղբոր տունը, ուր կըցիս տեսնալ իմ անկանոն վիճակը:

Անկանոն կերպարանք, ցրտի տղիցութենէն եւ կանոնաւոր չլինալ ճաշելէս: Հագուստս փոխած էր նորութիւնը, դարձած անկանոն, ճին, առանց պատուած տեղ ունենալու: Խեղճ էի դէմքով, խեղճ էի քսակով եւ պէտք եղածին պէս ցաւալի եմէ մարդ մը կ'ուզէր զիս մեղադրել որպէս իմ յանցանքը, իմ յիմար ըլլալուն ամենամեծ պատճառէն:

Ժամանակը առատ էր. եւ դեռ իմ եղբայրն ու հարսը անկողին էին իրենց փոքրիկներով: Ես ցաւալի էի, բայց իմ եղբայրը տեսնելով իմ վիճակը, իր կրցած քաղած աեղելուութիւններուն համաձայն ցուցուց աւելի իր ուրախութիւնը տուն երթալուս, քան ուղեց գիտցնել որ ես բարի չէի գացած իր քաղած ցաւերուն մասին: Համբուրեց զիս եւ հրամայեց իր պղտիկներուն որ համբուրեն զիս, եւ իրենց քեռին ըլլալուն: Պայուսակս գետինը տեղաւորելէ յետոյ, ուղեց որ երթամ իր անկողինի մէջ քնանալու, քանի որ ինքը արդէն գործու պիտի երթար: Ժամանակը եօթնէն անցած էր եւ իրեն գործը կը սկսէր ունիլ:

Եղբայրս դիւանագիտութեան պաշտօնեայ մը չէ. ան միայն սափրիչ մըն է. իր գործը ուշ ըսկսելուն համար պէտք էր աճա-

պարել: Ձիս Թողուց տունը ու ինք զնաց գործու: Եղ ըայրս զնաց գործու. ես ալ գացի քնանալու. ես. հանգստանալու, եթէ պիտի կրնայի հանգստանալ եղած գործուն տակ: Ես բաղբաւոր կ'ըլլայի իմ եղբորը տունը առաջին օրը, ես առաջին անգամ ըլլալով իրեն նոր տունը:

Եղբայրս կը գործէր, հարսս ալ տանը գործերը կ'ընէր: Ամէն ինչ հանգիստ եւ խաղաղ իմ ազատ քուֆիս համար: Ես եղած գործուն տեղեկութիւն ունենալուս իմ նպատակն էր միշտ քնանալ, երբ ժամանակը եկած էր քնանալու, ես իմ քունին ատենն էր ու անհրաժեշտ պէտք էր քունս առնել, քանի որ ուրիշ գործ չկար. ես եթէ ըլլար, իմ քունն էր առաջ կարեւոր, նախ քան ուրիշ բան մը ընելու:

Հանգստութիւն կ'ուզէին եղբայրս եւ հարսս ինծի համար, որովհետեւ շոգեկառքէն ելլելով ուրիշ բան չէր մնացեր ընել առաջին օրը, Արն Մատենին իր տանը մէջ ըլլալուս:

Հանգստութեան նպատակաւ անկողին կը մտնամ, բայց իմ վրայի գործը ղեկավարողը միայն միտք չունէր, իր մեծ գործուն համար, եւ եղած նպատակաւ հանգիստ կենալ, ինքզինքն սպանելու ենթարկել՝ հոգեբանական մտքեր ինծի չհաղորդելով եւ բանաստեղծ լեզուով Թուրքունին ձայնը ու ամբողջութիւնը ինձ պատկերացնել, հաւատացնելու համար Թէ ինք գործ ունէր եւ իր գործը պէտք էր անպատճառ հաստատել: Առաջին օրն ըլլալով առաջի օրուան հանգստութեան համար, իմ եղբոր տունը՝ իմ անմեղ միտքը հանգստութեան եւ խաղաղութեան համար իմ եղբոր տանը մէջ, եւ կ'ունենամ Թուրքունի երգը եւ անոր ձեւը, Ֆիշդ տեսնելով որ իմ գլխուն վրայ է. չեմ գիտեր ինչ երեւակայութեամբ մեռնելու համար, հոգիս է կը բաժնուի ինձմէ Թէ եւ Թուրքունի լեզուն լսելուս համար, Թուրքունը պէտք էր տեսնելի որ գիտնայի Թէ որու կեանքն էր որ կ'ապրէի:

Իմ Արն Մատենին հասնելուս օրն էր, եւ դեռ առաջին օրն էր իմ եղբոր տունն ըլլալ իմ հանգստութեանս համար, ինչպէս իմ ցաւերուն պատճառը Թէլադրած էր որ գալի եւ հանգիստ ըլլալի:

Ֆիլատելիոյ ինծի տուած փորձառութիւններէն կ'ունենամ կարգ մը եւս, շարունակելու համար իմ ճամբորդութիւնը «Դէպի Պանդխտութիւն» անունին տակ իմ պանդխտ ըլլալուս հետի եղած գործը, եւ իկեանքը հաստատելու: Բնակող գործը ծրագրով եղած էր:

Կը շարունակեմ պանդխտութիւնս, բաղդին ծրագրին եսնակայ: Գործին նկարագրութիւնները վերջ կը գտնեն «Դէպի Պանդխտութիւն» գրքիս Բ. հատորին մէջ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԳՐԱԴԱՐԱՆԻ
ԳԼԽԱՎՈՐ ԲՈՒԿԼԵՏԻ
ԿՈՒՆԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ
ԲՈՒԿԼԵՏԻ

Հայաստանի Ագգային գրադարան

NL0421558

16520

301

271

501

ԳԻՆ 1 ՏՈԼԱՐ ԿԱՍ 20 ՖՐԱՆԿ